

Παναγιώτα Π. Λάμπρη

Το δικό μου ΑΓΑΘΟΝΗΣΙ

2025

Παναγιώτα Π. Λάμπρη

Το δικό μου ΑΓΑΘΟΝΗΣΙ

Πάτρα 2025

Τίτλος: Το δικό μου ΑΓΑΘΟΝΗΣΙ

Δημιουργός: Παναγιώτα Π. Λάμπρη

Σελιδοποίηση: Παναγιώτα Π. Λάμπρη

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Παναγιώτα Π. Λάμπρη.

Εικόνες εξωφύλλου: Ηλιοβασίλεμα στον Άγιο Χαράλαμ-
μπο / Από τη χλωρίδα του νησιού· μανδραγόρας (αρχείο
Αναστασίας Κοττόρου).

ISBN: 978-618-87900-1-8

© 2025 Παναγιώτα Π. Λάμπρη

Ιστοσελίδα: <https://users.sch.gr/panlampri/>

Εκδότρια: Παναγιώτα Π. Λάμπρη - Δωρεάν διάθεση

Επιτρέπεται η αναδημοσίευση κειμένου του παρόντος έργου, με αναφορά στην πηγή, χωρίς την άδεια της δημιουργού.

*Στο ακριτικό Αγαθονήσι,
της πατρίδας μου άκρη μικρή,
θαυμαστή κι αγαπημένη.*

Αγαθονήσι

*Το θαλασσοφίλητο Αγαθονήσι
σαν ξομπλιαστό κοράλλι κοσμεί
το γλαυκό, ελληνικό αρχιπέλαγος,
ιστορώντας γενόμενα πολλών εποχών
με της μορφής του την άγια λιτότητα
και με των καιρών τη σοφία την αδέκαστη
που αβίαστα οι βράχοι του αποτυπώνουν.*

*Αγαθονήσι μου, νησάκι μικρό,
μ' άγριους συχνά ταξιδεύεις καιρούς
στης αγαπημένης μου πατρίδας μια άκρη
κι ως βλεπάτορας του τόπου στέκεις εκεί,
τι οι ρίζες σου στον χρόνο είναι βαθιές
και για με ως κάτι ακριβό θα υπάρχουν.*

*Χαίρε, του αρχιπελάγους διαμάντι μικρό,
χαίρε, οχυρό ιερό της μάνας πατρίδας.*

Παναγιώτα Π. Λάμπρη

Αγαθονήσι 2 Ιουνίου 2023

Εικόνα 1. Δωδεκάνησα

Τόποι μικροί

Αγαπώ τους μικρούς τόπους! Τα μικρά χωριά, τα μικρά νησιά, τα μέρη όπου ζουν λίγοι άνθρωποι ή ακόμη κι έρημοι είναι. Κι αυτό, όχι επειδή με χαρακτηρίζει έλλειψη κοινωνικότητας ή με γοητεύει η μοναξιά, την οποία κάποιες φορές επιδιώκω, καθώς με βοηθά ν' ανασυντάξω τις σκέψεις και κυρίως να δημιουργήσω. Αγαπώ τους μικρούς τόπους και τους ανθρώπους που σ' αυτούς κατοικούν, ίσως γιατί σ' έναν τέτοιο τόπο είδα το πρώτο φως, αλλά και διότι θαυμάζω, ειδικά στην εποχή μας, όσους πάνε κόντρα στο ρεύμα, δεν αναζητούν την τύρβη των πόλεων και διαμένουν στον τόπο που γεννήθηκαν σαν βιγλάτορες της μνήμης και της μοίρας του.

Εικόνα 2. Βοτσαλωτό με απεικόνιση του Αγαθονησιού.

Ένας τέτοιος τόπος, που τον αγάπησα πριν τον αντικρίσω, είναι το ακριτικό Αγαθονήσι, το βορειότερο νησί του συμπλέγματος της Δωδεκανήσου, του οποίου πολλοί αγνοούν την ύπαρξη ή έχουν κάτι ακούσει με αφορμή τις παραβιάσεις του εθνικού εναέριου χώρου του εκ μέρους των γειτόνων μας. Και τον αγάπησα τίμια, όπως ακριβώς και τη φίλη μου, Αναστασία Κοττόρου, που με πάθος κι αγάπη μού μιλούσε για το νησί της, αλλά και όπως έχω αγαπήσει κι άλλους τόπους, πριν τους επισκεφτώ και τους γνωρίσω, καθώς πάντα συνέτρεχε κάποιος λόγος γι' αυτό.

Εικόνα 3. Κατάθεση στεφάνων στο Αγαθονήσι.

Πειραιάς - Πάτμος

Με την ψυχή μας έτοιμη για νέες εμπειρίες και με τα μάτια της καρδιάς και του νου ανοιχτά κινήσαμε μια μέρα του Μαγιού για το ελληνικό αρχιπέλαγος, το Αιγαίο, και συγκεκριμένα για το νησιωτικό σύμπλεγμα της Δωδεκανήσου. Από το λιμάνι του Πειραιά αναχωρήσαμε την ώρα του δειλινού με κάποια καθυστέρηση και μ' άλλο πλοίο από το προγραμματισμένο, αλλά δεν αφήσαμε αυτά τα μικροπροβλήματα να διασαλεύσουν τη διάθεση του ταξιδιού. Ούτως ή άλλως, θα ταξιδεύαμε όλη τη νύχτα χωρίς ενδιάμεσο σταθμό και τα ξημερώματα θα φτάναμε στην Πάτμο.

Το πλοίο κινείτο αργόσυρτα στα νερά του λιμανιού, ενώ η γαλήνια θάλασσα μας χάριζε υπέροχους ιριδισμούς από τις αντανακλάσεις των ηλιαχτίδων τις οποίες πληθωρικά έστελνε αποχαιρετώντας μας ο κοσμοκράτορας ήλιος που μεγαλόπρεπα βασίλευε κείνη την ώρα. Το βλέμμα μας, αν κι άλλοτε είχαμε αναχωρήσει γι' άλλα ταξίδια από το ίδιο λιμάνι, ρουφούσε αχόρταγα τις εικόνες οι οποίες αναπτύσσονταν περίξ, ενώ τερπόταν από τα χρώματα του δειλινού και τα ερωτικά φτερουγίσματα των γλάρων πάνω από τη λευκή από αφρούς γραμμή που πίσω μας σχηματιζόταν. Άλλωστε, αν εξαιρέσεις τη στεριά που αφήνεις, τα λιμάνια από μόνα τους, ανάλογα με την ιστορία που κουβαλούν, γίνονται αφορμή για σκέψεις και αναπολήσεις, ενώ συχνά σε γεμίζουν με μια ανεξήγητη μελαγχολία, λες και μέσα σου στοιβάζονται όλοι οι στεναγμοί των ανθρώπων, οι οποίοι αποχαιρετίστηκαν,

ξαναντάμωσαν ή μια επιστροφή ποθητή αναμένουν στην αποβάθρα τους! Και το αρχέγονο λιμάνι του Πειραιά και τι δεν κουβαλά μαζί του και πόσα δε θα 'χε να μας διηγηθεί, αν φωνή είχε!

Στο εσωτερικό του πλοίου οι εικόνες ήταν οικείες. Εμείς, συνοδοιπόροι της ζωής και του ταξιδιού, καθίσαμε σε δυο πολυθρόνες με τραπεζάκι στη μέση και πίνοντας ένα καφεδάκι συζητούσαμε για την επικαιρότητα, για το ταξίδι, για... Όμως, επειδή ο χρόνος μοιάζει να κυλά αργά, όταν ταξιδεύεις με πλοίο, ειδικά μόλις πέφτει η νύχτα και δεν βλέπεις τίποτα έξω, παρά τα φώτα ίσως κάποιου πλεούμενου, ο νους καλπάζει και συχνά σου φέρνει μηνύματα από χρόνο μακρινό, πολύ περισσότερο που η θάλασσα, στην οποία πλέαμε, κόμιζε θύμησες από μύθους, έρωτες, ναυάγια, νίκες, ήττες, απογοητεύσεις,...

– Για σκέψου είπα στον σύντροφό μου, ενώ είχαμε προσπεράσει ήδη το Σούνιο που πάνω του δεσπόζει ο υπέροχος ναός, τον οποίο στον θεό της θάλασσας, τον Ποσειδώνα, είχαν αφιερώσει οι Αθηναίοι, για σκέψου τον Αιγέα, τον τραγικό πατέρα ο οποίος έπεσε και πνίγηκε στα νερά του Αιγαίου, που απ' αυτόν πήρε τ' όνομά του! Θυμάσαι την αιτία, δεν τη θυμάσαι;

– Φυσικά, πώς μπορώ να την ξεχάσω! Βλέπεις, ενίοτε οι νέοι παρασύρονται από τη μέθη κάποιας επιτυχίας τους και ξεχνούν σημαντικές τους υποχρεώσεις. Έτσι κι ο Θησέας, ο μοναχογιός του Αιγέα, λησμόνησε ν' αλλάξει τα πανιά του караβιού του, ενώ επέστρεφε από την Κρήτη έχοντας κατατροπώσει τον Μινώταυρο, γενόμενος αίτιος της αυτοκτονίας του πατέρα του που δεν άντεξε τον πόνο του υποτιθέμενου χαμού του!

– Γι' αυτό ακριβώς είναι τραγικός ο αρχαίος βασιλιάς! Διότι οδηγήθηκε στον θάνατο όχι από δικό του λάθος, αλλά

από την αμέλεια του γιού του ή, αν θες, επειδή έτσι είχανε κλώσει οι Μοίρες! Αλλά μια και πιάσαμε συζήτηση για τα παλιά, τι θα 'λεγες, μέχρι να πέσουμε για ύπνο, να πούμε λίγα πράγματα για το Αγαθονήσι, για την ιστορία του, εννοώ.

– Ναι, δεν έχω αντίρρηση! Άλλωστε, εσύ πάντα φροντίζεις να ενημερώνεσαι πριν τα ταξίδια μας κι εγώ απολαμβάνω να σ' ακούω και να μαθαίνω!

– Α! πολύ ωραία! Με τιμούν τα λόγια σου κι ελπίζω να μην σε απογοητεύσω...

– Δεν νομίζω κι είμαι έτοιμος να σ' ακούσω...

– Το Αγαθονήσι, που λες, λόγω της νευραλγικής θέσης του έχει πολύ μακρά ιστορία! Δεν είναι απλά ένα μικρό νησί από τα πολλά του Αιγαίου και την εποχή που οι πρόγονοί μας κυριαρχούσαν στο αρχιπέλαγος και στα γειτονικά μικρασιατικά παράλια ανήκε στη Μίλητο. Και φυσικά ποτέ δεν έπαψε να συνιστά μέρος της ιστορικής διαδρομής της περιοχής με πολλούς τρόπους. Καθώς μάλιστα συγκέντρωνα πληροφορίες για το ταξίδι μας, έμαθα πως το Αγαθονήσι δεν είχε πάντα το ίδιο όνομα! Το ήξερες αυτό;

– Όχι, για πες μου!

– Όπως διάβασα στην ιστοσελίδα του οικείου Δήμου, αλλά και σε κάποιες δημοσιευμένες μελέτες, οι οποίες γράφτηκαν με αφορμή τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στο νησί, στην αρχαιότητα αυτό ονομαζόταν Τραγαία, δηλαδή τόπος όπου υπάρχει αξιόλογος αριθμός αιγών και τράγων, ενώ αναφέρεται και με το όνομα Υετούσσα, με την αρχαία λέξη «*ύετός*» να σημαίνει τη ραγδαία, ορμητική και συνεχή βροχή!

– Τι ωραίο όνομα, το Υετούσσα! Είναι σαν να σε ραίνουν σταγόνες βροχής!

– Πράγματι! Κι εμένα μ' αρέσει, αλλά βλέπεις υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν την ονοματοδοσία ενός

τόπου. Πιστεύω, μάλιστα, πως μόλις φτάσουμε εκεί, θα μάθουμε κι άλλα από τους ντόπιους.

– Οπωσδήποτε! Άλλο να διαβάζεις κι άλλο ν’ ακούς πληροφορίες από τους ανθρώπους ενός τόπου. Και τα δύο σημαντικά, θα μου πεις, αλλά το δεύτερο νομίζω έχει ξεχωριστή αξία.

– Αν και πολλά θα μάθουμε εκεί, υπάρχει κάτι που από ώρα έχω στο μυαλό μου κι είπα να στο πω, πριν πάμε για ύπνο.

– Για να θέλεις να το πεις άμεσα, κάτι σπουδαίο θα ’ναι!

– Να, εκεί που διάβαζα, εκτός από άλλα, με εντυπωσίασε ο αριθμός των κυψελών που βρέθηκαν σε ανασκαφή!

– Κυψελών;

– Ναι, ναι, κυψελών και μάλιστα πάρα πολλών! Ο Παύλος Τριανταφυλλίδης, ανασκαφέας της θέσης Καστράκι, όπου έχει εντοπιστεί το επίνειο της αρχαίας Τραγαίας, έφερε στο φως θραύσματα πήλινων κυψελών που ανέρχονται σε δέκα χιλιάδες, κάτι που δείχνει ότι στο Αγαθονήσι υπήρχε ακμάζουσα μελισσοουργική δραστηριότητα, η οποία δικαιολογείται από την πλούσια έως σήμερα μελισσοκομική νομή της χλωρίδας της ευρύτερης περιοχής, μας βεβαιώνει ο επιστήμων. Κι εμείς, σύμφωνα με τις πληροφορίες του, πρόκειται να δούμε υπέροχη χλωρίδα στο νησί, να ευφράνουμε τα ρουθούνια μας με θυμάρι, φασκόμηλο, θρούμπι, ... και να δούμε κι άλλα μελιτοφόρα φυτά, όπως χαρουπιές, πρίνους, χινοπόδια, αλλά και πλήθος αγκαθωτών θάμνων, μικρών ή μεγαλύτερων! Μια πανδαισία, δηλαδή! Ανυπομονώ να φτάσω... Μήπως, σε κούρασα;

– Όχι, όχι! Τι άλλο έγραψε ο καθηγητής για τις κυψέλες που ανακάλυψε; Θέλω να μάθω! Ξέρεις, άλλωστε, πως εκτιμώ πολύ την αξιοθαύμαστα οργανωμένη κοινωνία των μελισσών!

Εικόνα 4. Αρχαίο μελισσοκομείο.

Εικόνα 5. Θραύσματα κυψέλης.

– Είναι να μην τη θαυμάζει κανείς! Πολύ περισσότερο, που αυτή η κοινωνία χάρισε στους ανθρώπους το μέλι, σημαντικότερη ιαματική, θρεπτική και γλυκαντική ουσία για αιώνες! Πλέον, δεν ξέρω αν οι άνθρωποι την εκτιμούν όσο πρέπει, αφού ποικίλα γλυκαντικά, κάποιες φορές επικίνδυνα για την υγεία τους, γλυκαίνουν τις τροφές τους. Ωχ! Πάλι παρασύρθηκα... Πάντως, αν έχεις λίγη υπομονή, λέω να σου διαβάσω και να θυμηθώ κι εγώ όσα σχετικά έγραψε ο ανασκαφέας. Να, άνοιξα τη σελίδα, στην οποία είχα βρει τις πληροφορίες που σου ανέφερα... Για άκου: *«Αν και προς το παρόν από τα πολυάριθμα θραύσματα δεν έχουν συγκολληθεί ακέραιες κυψέλες, είναι σαφές ότι τα σωζόμενα θραύσματα μπορεί να ενταχθούν στους δύο γνωστούς τύπους τροχήλατων κυψελών της Αρχαιότητας, δηλαδή στην κάθετη καλαθόσχημη με λαβές και στην οριζόντια κυλινδρική, διαμπερή ή μη που συχνά προεκτείνεται με πήλινους δακτυλίους, τους λεγόμενους μελιτοθαλάμους. Στις οριζόντιες κυψέλες διαπιστώθηκε ότι στο εσωτερικό των εγχαραξέων σώζονται ακόμη και σήμερα υπολείμματα οργανικών υλών που σχετίζονται με τη συλλογή και παραγωγή των προϊόντων της μέλισσας, όπως τη γύρη, το μέλι, το κερί και την πρόπολη, γνωστή από τις παπυρολογικές πηγές ως «κηρός άπυρος». Ίχνη μάλιστα πρόπολης από γυρεόκοκκο πεύκου σώζονται σε θραύσμα κυψέλης οριζοντίου τύπου που διατηρεί ακόμη και σήμερα το βαθύ μελανοκάστανο χρώμα της ρητινώδους αυτής κολλητικής ουσίας, που οι μέλισσες την τοποθετούν μπροστά στην είσοδο της κυψέλης (προ της πόλης) ώστε να την στενέψουν και να εμποδίσουν την είσοδο στη φωλιά διαφόρων εχθρών τους, όπως είναι τα ποντίκια, μεγάλες πεταλούδες, φίδια ή έντομα. [...]»*, κ.λπ. (πηγή: https://pavlostriantafyllidis.blogspot.com/2009/10/blog-post_09.html)

– Θαυμαστά πράγματα! Αλλά πρέπει να πάμε για ύπνο!

– Ναι, τόσο που γλυκαθήκαμε μ’ αυτή τη συζήτηση, ελπίζω να ’χουμε κι έναν γλυκό, ξεκούραστο ύπνο!

– Γιατί, όχι; Πάμε...

– Σε λιγάκι, με τον ήχο της μηχανής του πλοίου, που έπλεε σε ήρεμη θάλασσα, να μας συνοδεύει, με τη γλύκα του μελιού στο στόμα και τη σκέψη πως θα βλέπαμε την ανατολή του ήλιου στην Πάτμο, ακουμπήσαμε στην αγκαλιά του Μορφέα κι αυτός απλόχερα μας χάρισε τη στοργή του, μέχρι που μια φωνή από το μικρόφωνο κι ένα ήσυχο χτύπημα στην πόρτα μάς μήνυσε πως φτάνουμε στον προορισμό μας! Τον πρώτο, γιατί δεν υπήρχε άμεση ακτοπλοϊκή ανταπόκριση, οπότε θα παραμέναμε στην Πάτμο και θα φεύγαμε το μεσημέρι της επόμενης μέρας. Άλλο που δε θέλαμε δηλαδή, να περπατήσουμε γι’ άλλη μια φορά στο νησί και να δούμε όσα πριν κάποια χρόνια είχαμε επισκεφτεί σε πολύ σύντομο χρόνο.

Το λιμάνι της Πάτμου είχε ήδη ξυπνήσει, ο ήλιος έλαμπε ανατολικά και η Σκάλα, το επίνειο της Χώρας, ήταν ακόμα ήρεμο, ενώ εδώ κι εκεί ξεπρόβαλαν κάποιοι, αγουροξυπνημένοι, που οι υποχρεώσεις ή η συνήθεια τούς είχε σηκώσει νωρίς από το στρώμα! Εμάς, μας καλωσόρισε στο λιμάνι ο ιδιοκτήτης του δωματίου όπου θα διαμέναμε και μας οδήγησε ως εκεί. Αφού ξεκουραστήκαμε για λίγο και φάγαμε το πρωινό μας, κινήσαμε...

Η παραμονή μας στην Πάτμο, για την οποία δεν θα μιλήσω σ’ αυτό το κείμενο λεπτομερώς, ήταν ενδιαφέρουσα από πολλές απόψεις, καθώς περιλάμβανε ξεχωριστές συναντήσεις και γνωριμίες, ανταλλαγή απόψεων, επισκέψεις σε εμβληματικούς τόπους, όπως η Μονή Ιωάννου του Θεολόγου, το Σπήλαιο της Αποκάλυψης, η Μονή της Παναγίας της Διασώζουσας, περπάτημα στα υπέροχα δρομάκια της Χώρας

και της Σκάλας και ατένιση και φωτογράφιση πανέμορφων εικόνων σε κάθε μεριά.

Εικόνα 6. Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, Χώρα Πάτμου.

Εικόνα 7. Ανεμόμυλοι, Χώρα Πάτμου.

Εικόνα 8. Χώρα Πάτμου.

Πάντως, εκτός άλλων, εκείνο που μας έκανε να νιώσουμε σε ικανό βαθμό την ψυχή του τόπου ήταν η συμμετοχή μας σ' ένα ιδιαίτερο πανηγύρι, στον Κάμπο, παραμονή της Αναλήψεως. Σ' αυτό κυριαρχούσαν οι απλωμένοι πυρσοί δίπλα στη θάλασσα με τους ειδυλλιακούς αντικατοπτρισμούς τους στα νερά της, καθώς και μεμονωμένες πυρές που με πάθος τροφοδοτούσαν κυρίως τα νεαρά μέλη της κοινότητας! Οι εικόνες αυτές συνοδευόντουσαν από φαγοπότι και μουσική. Μάλιστα, οι ήχοι του άσκαυλου και του βιολιού, ήχοι θαυμαστοί αιγαιοπελαγίτικοι, μέθυσαν το είναι μου πότερο ίσως κι από κείνων που τιμούσαν δεόντως τον Βάκχο στα παρακείμενα τραπέζια πίνοντας κρασί ή κρύα μύρα! Κι εγώ, πάντα με των προγόνων την κληρονομιά να με κρατεί

δυνατή κι όρθια, ψυχανεμίστηκα πως δεν μπορεί, παρά κά-
που εκεί γύρω κι ο Διώνυσος με τον θίασό του θα τριγύριζε
και σε κάθε λυγμό του άσκαυλου και του βιολιού, σε κάθε
δροσερή σαν την αύρα του Αιγαίου τραγουδιστική νότα και
σε κάθε «όπα!!!» των χορευτών, θα φώναζαν «ευοί, ευάν!»,
γιατί η ψυχή του τόπου δεν τους είχε λησμονήσει.

Εικόνα 9. Χώρα Πάτμου.

Πάτμος - Αγαθονήσι - 1^η μέρα

Από το λιμάνι της Πάτμου αναχωρήσαμε με καταμαράν στις 12:50 και φτάσαμε στο Αγαθονήσι, κινούμενοι βορειο-ανατολικά, στις 13:40. Το ταξίδι στα συγκεκριμένα γαλάζια νερά του Αιγαίου ήταν ξεχωριστό, καθώς για πρώτη φορά το κάναμε, αλλά κι επειδή μας πήγαινε στο πολυπόθητο νησί! Το πλεύμενο έσχιζε γοργά τα νερά, το βλέμμα έδρεπε εικόνες κι ο νους ταξίδευε...

Εικόνα 10. Άποψη του όρμου και του οικισμού του Αγίου Γεωργίου.

– Χρήστο, ξέρεις, η σκέψη μου πήγε πάλι στο Καστράκι και στις αρχαίες κυψέλες!

– Δεν με εκπλήσσει αυτό, αφού ξέρω πόσο αγαπάς την ελληνική αρχαιότητα!

– Είναι να μην την αγαπώ! Να, ήρθε πάλι στο μυαλό μου εκείνο που σου διάβασα. Πως δηλαδή σε κάποιες κυψέλες ανιχνεύτηκαν και γυρεόκοκκοι πεύκου, που σημαίνει πως το νησί, εκτός από άλλα μελιτοφόρα φυτά, είχε και πεύκα εκείνη την εποχή. Πάντως από φωτογραφίες που έχω δει, πλέον έχει πολύ λίγα. Επίσης, εκτός από το πολύ μέλι, είχαν και παραγωγή πορφύρας τότε, με την οποία έβαφαν τα υφάσματα, ενώ χρησιμοποιούσαν ως σταθεροποιητή της βαφής, άκουσον άκουσον, το μέλι! Αξιοθαύμαστα πράγματα! Πόσο μάλλον, που ακόμα στην παρακείμενη θάλασσα υπάρχουν πορφύρες! Πολύ συγκινούμαι μ' αυτό!

– Εντάξει, αλλά δεν είναι ώρα για τέτοιες συγκινήσεις! Βλέπεις, πλησιάζουμε...

Μπροστά μας ανοιγόταν ο όρμος του Αγίου Γεωργίου και στο βάθος ο ομώνυμος οικισμός. Στο λιμάνι υπήρχε μόνο ένας άνθρωπος! Πλησιάζοντας στην προκυμαία, διακρίναμε την αγαπημένη μας Αναστασία! Μας περίμενε...

Η αποβίβαση από τα καταμαράν είναι πάντα γρήγορη, όπως και το ταξίδι μ' αυτά. Έτσι, εντός δευτερολέπτων πατήσαμε το πόδι μας στο νησί και βρεθήκαμε στη φιλόξενη αγκαλιά της φίλης μας! Είχαμε καιρό να τη δούμε! Την αγκάλιαζα, την κοιτούσα και δεν χόρταινα το γαλάζιο της προσφιλές βλέμμα, τον πλούτο της ψυχής της που σ' αυτό καθρεφτίζεται, καθώς και τους βοστρυχωτούς πλοκάμους της που στεφανώνουν υπερθετικά το υπέροχο πρόσωπό της! Πόσο ευτυχισμένη ένιωθα! Κι εκείνη θαρρώ...

Μεσημέρι, κι ήταν ώρα για φαγητό! Με την Αναστασία συντροφιά και τον πατέρα της, τον κύριο Ευάγγελο, Δήμαρ-

χο του νησιού, βρεθήκαμε σύντομα μπροστά σε νόστιμες μερίδες ντόπιου κατσικιού, τυριού, δροσερής σαλάτας και σαμιώτικου κρασιού! Είχαμε ακούσει πολλά για το πόσο νόστιμο είναι το κρέας και το τυρί του νησιού και τώρα τα γευόμασταν. Μάλιστα, όποιος έχει φάει τέτοιο κρέας και τυριά σε νησί γνωρίζει τη γεύση τους. Είναι εξαιρετική! Η υπαίθρια βόσκηση των ζώων, τα οποία τρώνε φυτά που τα έχει ράνει η θαλασσινή αλμύρα, τα κάνει ξεχωριστά και η μνήμη της γεύσης τα κρατά μαζί μ' άλλες αναμνήσεις, όταν από τον τόπο που τα απόλαυσες φεύγεις και οι γευστικοί κάλυκες τ' αναζητούν...

Εικόνα 11. Όταν κοιτάς από ψηλά...

Άποψη του όρμου και του οικισμού του Αγίου Γεωργίου.

Με την κουβεντούλα περνούσε ευχάριστα η ώρα. Σε λίγο, τη συνεχίσαμε στην καφετερία, «*Θάλασσα*», όπου κι άλλες φορές θα πηγαίναμε κατά τη διαμονή μας. Και ήταν πλέον φανερό πως σε κάθε σημείο που θα βρισκόμασταν, θα γνωρίζαμε νέα πρόσωπα και θα συζητούσαμε μαζί τους. Ούτως ή άλλως, στους μικρούς τόπους, όπου οι άνθρωποι γνωρίζονται μεταξύ τους, είναι φυσικό να ρωτούν να μάθουν από πού έφτασες στα μέρη τους, πόσο καιρό θα μείνεις, πού θα μείνεις, αν ο τόπος τους σου αρέσει και λοιπά, τηρώντας μ' έναν τρόπο τα νόμιμα της φιλοξενίας, όπως ακριβώς κι ο Όμηρος τα παρουσίασε στα έργα του.

Η διαδρομή ήταν αυτή που είχαμε διανύσει με το αυτοκίνητο από το λιμάνι ως την ταβέρνα όπου φάγαμε. Πολύ μικρή απόσταση, η οποία όμως αποκάλυπτε με τον τρόπο της στοιχεία της ταυτότητας του τόπου. Φροντισμένο παραθαλάσσιο πεζοδρόμιο, δρόμος ασφαλωμένος χωρίς λακκούβες -σε κανέναν δρόμο του νησιού δεν υπήρχαν, όπως διαπιστώσαμε στη συνέχεια-, κάδοι σκουπιδιών και ανακύκλωσης, σύγχρονη μονάδα αφαλάτωσης θαλάσσιου ύδατος, από το οποίο υδρεύεται το νησί με κατάλληλο πόσιμο νερό! Δίχως άλλο, ατμόσφαιρα πολιτισμού σ' έναν μικρό τόπο!

Η Ειρήνη, ιδιοκτήτρια της «*Θάλασσας*», μας έφτιαξε ωραίο καφέ, κι εμείς συνεχίσαμε τη συζήτηση για ποικίλα θέματα και κυρίως για το τι θα δούμε στο νησί. Άλλωστε, θα μέναμε έντεκα μέρες και η φίλη μας ήθελε να γνωρίσουμε κάθε γωνιά του και, αν ήταν δυνατό, να το αγαπήσουμε όπως εκείνη! Έτσι, λίγο μετά, αφού αποθέσαμε τις αποσκευές μας, πήγαμε οδικώς στην άλλη άκρη του νησιού, του οποίου το σχήμα, όπως αναφέρεται στη σελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, μοιάζει με γάιδαρο και γι' αυτό παλιότερα ονομαζόταν Γαϊδουρονήσι ή Γάιδαρος! Όχι πως δεν αγαπώ τα συμπαθητικά γαϊδουράκια, όμως το Αγαθονήσι δεν

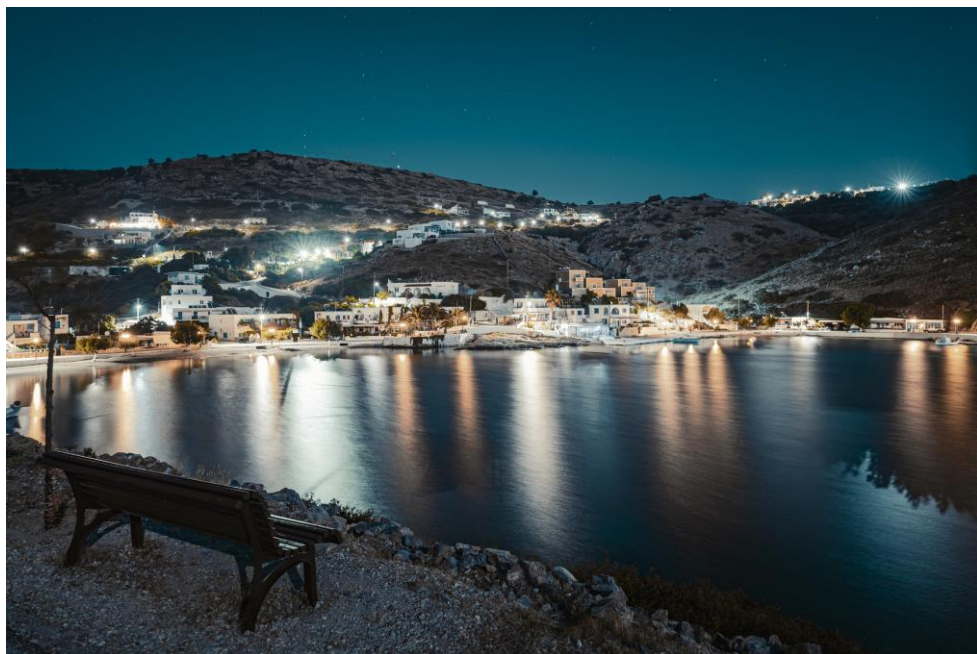
μου θυμίζει γαϊδούρι, αλλά όμορφο χρωματιστό κοράλλι που επιπλέει στο αρχιπέλαγος!

Διασχίσαμε τον οικισμό του Αγίου Γεωργίου, περάσαμε στην άκρη του Μεγάλου Χωριού, πρωτεύουσας του νησιού, και κατευθυνθήκαμε προς το Καστράκι. Ο δρόμος άνετος, διπλής κυκλοφορίας και χωρίς δείγμα, έστω και μικρής λακκούβας, όπως ήδη ανέφερα, πιστοποιούσε τη μέριμνα του ανθρώπου που διοικούσε τον τόπο. Δεξιά καθώς προχωρούσαμε φαινόταν τυλιγμένο στην αχλή του δειλινού το Φαρμακονήσι και ανατολικά τα μικρασιατικά παράλια.

Σ' όλη τη διαδρομή η Αναστασία δεν χόρταινε να μας δείχνει, να μας εξηγεί, να καμαρώνει σεμνά για τον τόπο της κι εμείς να την ακούμε ή να τη διακόπτουμε σχολιάζοντας ή ζητώντας διευκρινίσεις. Εκκλησιάκια, τοπωνύμια, ιχθυοκαλλιέργειες, βραχονησίδες, αίγες που κινούνταν εδώ κι εκεί στις πλαγιές ή ακόμα και τον δρόμο ακάθεκτες περνούσαν, θάμνοι ανθισμένοι, μυρουδιές που εισέβαλαν από το ανοιχτό παράθυρο, θετική αύρα,..., όλα συνηγορούσαν πως πολλά είχαμε να ζήσουμε στο νησί τις επόμενες μέρες, ώσπου σε μια στροφή φάνηκε ψηλά σ' έναν λόφο το Καστράκι και κάτω χαμηλά στη ρίζα του το αρχαιολογικό μουσείο, το οποίο ακόμα δεν είναι επισκέψιμο.

Με την επιστροφή, η παρέα χωρίστηκε και ορίστηκε νέα συνάντηση για την επομένη. Εμείς, αφού κάναμε ένα ανανεωτικό λουτρό, ετοιμαστήκαμε και κατεβήκαμε στην προκυμαία. Η βραδιά ήταν ήσυχη, μ' ένα δροσερό αεράκι να κατεβαίνει από την πλαγιά και να συναντά ερωτικά τη θάλασσα, ενώ τη σιγαλιά διέκοπταν οι ήχοι που έφταναν από τα κουδούνια των αιγών, οι οποίες έβοσκαν ελεύθερες στις πλαγιές. Ειδυλλιακή, μοναδική στιγμή κι απέραντη γαλήνη! Μάλιστα, αν έλειπε ο φωτισμός των λαμπτήρων, θα νόμιζες πως το νησί είναι έρημο!

Όμως δεν ήταν! Αφού πεζοπορήσαμε σε αργό ρυθμό ως την απέναντι από το λιμάνι μεριά, επιστρέψαμε για ένα κρασάκι στη γνωστή ταβέρνα εντυπωσιασμένοι. Και τούτο, γιατί ο δημοτικός φωτισμός, όπως θα διαπιστώναμε παντού στο νησί, τροφοδοτείτο από ηλιακή ενέργεια! Δεν είχαμε κλείσει ένα εικοσιτετράωρο σε κείνον τον μικρό τόπο και η μία έκπληξη διαδεχόταν την άλλη. Και δεν είναι μικρής αξίας αυτό που ισχύει για τον δημοτικό φωτισμό, όταν γι' άλλους δήμους συνιστά ζητούμενο, τη στιγμή μάλιστα που η χρήση ηλεκτρικού ρεύματος τους κοστίζει πολύ! Εμείς, του περιβάλλοντος άδολοι φίλοι και προστάτες, κατά τη δύναμή μας, το βρήκαμε εξαιρετικό κι έχουμε να το λέμε!

Εικόνα 12. Όμορφη νυχτιά στο Αγαθονήσι.

Και η νυχτερινή θέα από κείνο το σημείο, που έφτανε μέχρι το λιμάνι και την αντίπερα πλαγιά ως πάνω στο Μεγάλο Χωριό, όπου τα φώτα έμοιαζαν να κρέμονται σε κάποια άκρη του σύμπαντος, συμπληρωνόταν από τους ηλιακούς φανοστάτες, των οποίων το φως κατοπτριζόταν στα γαλήνια νερά κι έλεγες πως, αν είναι να φύγεις από τη ζωή, μια ομορφιά σαν αυτή θα 'θελες να την πάρεις οπωσδήποτε μαζί σου! Κείνο το βράδυ, το πρώτο στο ακριτικό Αγαθονήσι, ο ύπνος ήρθε στα βλέφαρα ευεργετικός, σφραγίζοντας μια υπέροχη μέρα!

Εικόνα 13. Η καμπάνα στο ξωκκλήσι του Άγιου Χαράλαμπου.

Αγαθονήσι - 2^η μέρα

Το πρωί ξυπνήσαμε με το σφύριγμα του καραβιού της γραμμής που έπιανε λιμάνι. Βγήκαμε στο προστώο, για να μη χάσουμε τη στιγμή, κι απολαύσαμε για πρώτη φορά τη μεγαλόπρεπη θέα από το δωμάτιο όπου μέναμε, καθώς και την πρωινή κίνηση του λιμανιού, ερχομούς κι αναχωρήσεις, αλλά και το πλοίο που έπλευσε σύντομα για τον επόμενο προορισμό. Κι εμείς, λες και πρώτη φορά βλέπαμε απόπλου, κοιτούσαμε στο βάθος μέχρι που έσβησε κάθε ίχνος πίσω του.

Ο όρμος, ελαφρώς ρυτιδωμένος στην αύρα του πρωινού και με ποικίλες αποχρώσεις του γαλάζιου από την ακτή ως εκεί που το μάτι μας έφτανε, γαλήνευε την ψυχή μας, ενώ οι ζωγραφισμένες σημαίες στην άκρη του λιμανιού, μία με τον δικέφαλο αετό και μία γαλανόλευκη, μιλούσαν εύγλωττα για τον τόπο. Πολύ περισσότερο, που οι ακρίτες μας τιμούν και με το παραπάνω τα σύμβολα και τα προβάλλουν πληθωρικά σε διάφορα σημεία, χωρίς να κάνουν, και δικαίως, εκπτώσεις.

Λίγο μετά βρισκόμασταν στον δρόμο προς τη Σπηλιά, όπου καθιερώσαμε να γίνεται ο πρωινός μας περίπατος. Ήταν ο ίδιος που το προηγούμενο βράδυ ένα μικρό μέρος του βαδίσσαμε, απολαμβάνοντας το νυχτερινό τοπίο υπό το φως των αστεριών και των τροφοδοτούμενων από ηλιακούς συλλέκτες λαμπτήρων. Η μέρα βέβαια αποκαλύπτει πάντοτε καινούργιες εικόνες! Ακόμα κι ό,τι τη νύχτα γοήτευσε το μάτι,

αυτή σου το προσφέρει με αλλιώτικο φως και επομένως με άλλη καλλιτεχνική άποψη θα μπορούσαμε να πούμε.

Η διαδρομή ως τη Σπηλιά ήταν υπέροχη! Ο δρόμος και ο πέριξ χώρος έλαμπαν από καθαριότητα, ενώ ανθεκτικές πικροδάφνες έθαλλαν στην άκρη του και στόλιζαν το τοπίο με τα ροδαλά άνθη τους. Και η πλαγιά, η οποία αναπτύσσεται στην πάνω πλευρά του ως ψηλά στο Μικρό Χωριό, πληθωρικά κοσμημένη με το κίτρινο χρώμα των ανθισμένων θάμνων, των μελιτοφόρων χινοποδιών, καμάρωνε υπερθετικά και μας καλούσε να θαυμάσουμε! Πολύ περισσότερο, που τα άνθη τους έχουν ωραίο άρωμα και, εκτός από τις μέλισσες, τα αγαπούν για τη γεύση τους οι αίγες του νησιού, ενώ ο κορμός και τα κλαδιά τους, όντας ξερά, είναι κατάλληλα για το προσάναμμα της φωτιάς. Έτσι, βλέποντάς τους, δεν μπορεί να μη νιώσεις ευφροσύνη με την ομορφιά και τον πλούτο αυτών των ανθεκτικών θάμνων, οι οποίοι αναδεικνύουν με τον τρόπο τους την προσφορά των ταπεινών υπάρξεων της φύσης στον άνθρωπο.

Εικόνα 14. Πικροδάφνες στον δρόμο για τη Σπηλιά.

Εικόνα 15. Χινοποδιές στον δρόμο για τη Σπηλιά.

Ο συνοδοιπόρος μου, κι εγώ μαζί του, θαυμάσαμε επίσης τους ηλιακούς συλλέκτες κι εγώ σχολίασα:

– Είναι άξιος συγχαρητηρίων ο Δήμαρχος του νησιού -δεν το λέω αυτό, επειδή τυχαίνει να είναι γνωστός μας, αντικειμενικά μιλώ-, για πολλούς λόγους! Θεωρώ πολύ βασικό έργο εκείνο της αφαλάτωσης για ένα μικρό νησί σαν κι αυτό που στερείται υδάτινων πόρων, πλην της θαλάσσης που το περιβάλλει, καθώς και την αξιοποίηση της ηλιακής ενέργειας, η οποία έχει ευρεία χρήση στον δημοτικό φωτισμό! Άσε άλλα έργα που διαπιστώνουμε ένα μετά το άλλο και μόνο αν είσαι τυφλός, όχι στα μάτια, αλλά στον νου, δεν τα βλέπεις!

– Πράγματι, ποιος το περίμενε να δει τόσο πρωτοποριακά πράγματα εδώ, σ' αυτή την άκρη της πατρίδας μας, τα οποία θα 'πρεπε ν' αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση!

– Οπωσδήποτε! Κι απ’ ό,τι γνωρίζουμε, σε πολλά νησιά μας υπάρχει μιας μορφής πρωτοπορία σε τέτοια θέματα.

– Να, κι άλλη σημαία πάνω σε τεράστιο ιστό, η οποία δεσπόζει στον όρμο του λιμανιού καλωσορίζοντας και προβοδίζοντας τους ταξιδιώτες!

– Δεν ξέρω γιατί, αλλά συγκινούμαι, καθώς την αντικρίζω! Ίσως, η αύρα του τόπου, ίσως η σκέψη πως συχνά πυκνά οι γείτονες παραβιάζουν τον εναέριο χώρο του και οι διάσπαρτες σημαίες τούς μνηούν πως εδώ είναι άλλη πατρίδα, ίσως γιατί ετούτα τα βράχια τα νιώθω πατρίδα μου, όπως κι εκείνα όπου το φως της ζωής αντίκρισα, ίσως...

Εικόνα 16. Στον δρόμο για τη Σπηλιά.

– Έλα, έλα, τι έγινε, βούρκωσες; Έλα, ας προχωρήσουμε! Κοίτα τον ήλιο πώς λαμπυρίζει τη θάλασσα! Απόλαυσε την Ομορφιά που τόσο αγαπάς! Δες το σκάφος που είναι αγκυ-

ροβολημένο στον ορμίσκο της Σπηλιάς! Για δες και τη Σπηλιά στο βάθος!

Εικόνα 17. Η Παραλία της Σπηλιάς κι αντίκρυ η σπηλιά.

Η Σπηλιά, χωμένη στον μυχό του κολπίσκου, είναι μια μικρή όμορφη και απάνεμη παραλία, εκτός και οι γνωστοί άνεμοι του Αιγαίου φυσούν. Μπορείς να φτάσεις ως εκεί με τα πόδια ή με κάποιο όχημα και ν' απολαύσεις το κολύμπι ή απλά να καθίσεις στη σκιά των παρακείμενων δέντρων. Τ' όνομά της η περιοχή το πήρε από τη σπηλιά που βρίσκεται στην αντικρινή πλαγιά, από την οποία εκείνη την ώρα ακούσαμε να κατεβαίνει ένας βοσκός σαλαγώντας τα ζωντανά του. Όμορφες εικόνες, ξεχωριστές, που ηρεμούν το βλέμμα και ευφραίνουν την ψυχή! Και εκτός από τη διακριτή, σύντομη παρουσία του βοσκού, κανένας αταίριαστος ήχος δεν επηρέαζε τη σαγήνη της σιγαλιάς. Τέτοιες στιγμές, με κάποιο θαλασσοπούλι να κρώζει πού και πού και να πετά επι-

δέξια πάνω από τα νερά αναζητώντας τροφή ή με κάποιο στεριανό πουλάκι να κελαηδά, νιώθεις πως ό,τι ζει και κινείται εκεί είναι μέρος του παραδείσου.

Η επιστροφή μας, καθώς γινόταν τη στιγμή που ο ήλιος είχε κι άλλο ανέβει, μας αποκάλυπτε καινούργια χρώματα του γαλανού της θάλασσας και τ' ουρανού και νέες στεριανές και θαλασσινές εικόνες. Και περπατώντας εκεί, ανακαλύπταμε και πάλι το πόσο σπουδαίο είναι να ζεις και ν' απολαμβάνεις τέτοιες στιγμές, καθώς συνιστούν αληθινό, παραδομένο σε σένα πλούτο, τον οποίο οφείλεις ν' απολαύσεις και ως κόρη οφθαλμού να διαφυλάξεις.

Μέχρι να έρθει η ώρα για το μεσημβρινό γεύμα -ήμασταν καλεσμένοι της Αναστασίας- κάναμε ό,τι πολλοί ταξιδιώτες κάνουν και, μεταξύ αυτών, εκείνη τη μέρα γνωρίσαμε ντόπιους και συζητήσαμε μαζί τους πίνοντας καφέ κι αργότερα ένα ποτηράκι τσίπουρο με υπέροχο θαλασσίνο συνοδευτικό, διαβάσαμε λίγο και πολλές ενδιαμέσες στιγμές μείναμε σιωπηλοί κοιτώντας τον όρμο του Αγίου Γεωργίου, παρατηρώντας αναχωρήσεις και αφίξεις, μικρότερων ή μεγαλύτερων σκαφών, ή απλά βυζαίνοντας με το αχόρταγο βλέμμα μας το θαλασσί!

Η φίλη μας μάς καλωσόρισε στην είσοδο του πατρικού της με ανοιχτή αγκάλη, το τραπέζι του προστώου ήταν ήδη στρωμένο και από το μαγειρείο έφτανε η μυρουδιά του φαγητού που είχε ετοιμάσει. Εργαζόμενη η Αναστασία -εκείνο τον καιρό ήταν διευθύντρια του Γυμνασίου και των Λυκειακών τάξεων Αγαθονησίου-, αλλά παρούσα και με το παραπάνω στη φιλοξενία των φίλων που έφτασαν από τη στεριανή Ελλάδα στο λατρεμένο της νησί! Σε λίγο, να κι ο πατέρας της, που μόλις είχε ολοκληρώσει για κείνο το πρωί τις εργασίες του στον Δήμο -το απόγευμα θα πήγαινε πάλι, όπως μας

δήλωσε, γιατί είχε πολλά να διεκπεραιώσει-, που κι εκείνος με τη σειρά του στο σπίτι του μας καλωσόρισε!

Καθισμένοι γύρω από το τραπέζι ευχηθήκαμε τσουγκρίζοντας τα ποτήρια μας και γευόμενοι το νόστιμο φαγητό μιλήσαμε για πολλά θέματα και φυσικά για το νησί. Ο κύριος Ευάγγελος, με έμφυτη θα έλεγα διάθεση -το διαπιστώσαμε και τις επόμενες μέρες αυτό-, να διηγείται με ενδιαφέροντα τρόπο ιστορίες από τα παλιά, σατιρικές και μη, μας αφηγήθηκε, μόλις ολοκληρώσαμε το φαγητό: Κάποιος βοσκός κάλεσε τον παπα-Χαράλαμπο να διαβάσει μια ευχή, διότι στον χώρο που κρεμούσε τα τυριά να στεγνώσουν ερχόντουσαν ποντικοί και τα τρώγανε! Ετοίμασε το τραπέζι με τα αναγκαία ο βοσκός, έστρωσε και μια κουρελού για τραπεζομάντιλο, έφτασε κι ο παπάς και διάβασε την ευχή. Στο τέλος, τον ρωτάει ο βοσκός: *«Τι λες παπά, θα φύγουν τα ποντίκια;»*, *«Τι να σου πω!»,* του απάντησε, *«Καλού κακού, πάρε και μια γάτα!»*

– Α! ωραία ιστορία, σχολίασα! Κι ο παπάς, δεν μπορώ να πω, ορθολογιστής!

Χαμογέλασαν όλοι κι ο αφηγητής μας, αφού είδε πως ευχαριστηθήκαμε την πρώτη ιστορία του, μας είπε και μια άλλη που αφορούσε στον τρόπο με τον οποίο ολοκλήρωσε κάποιος παπάς κήρυγμά του: *«Αγαπητοί μου χριστιανοί! Η ζωή τ' ανθρώπου κρέμεται σε μια κλωστή! Άμα σπάσει η κλωστή, τον παίρνει ο διάολος!»*

Ο κύριος Ευάγγελος, που μας διηγείτο ευτράπελες ιστορίες για ιερείς, ούτε άθρησκος είναι ούτε έδειχνε έλλειψη σεβασμού στο λειτούργημά τους. Θα έλεγα πως τρυφερότητα και κατανόηση διέκρινε τις αφηγήσεις του -θα ακολουθούσαν κι άλλες τις επόμενες μέρες-, αφού τα λεγόμενά του αφορούσαν σε ιερείς του παλιού καιρού που δύσκολα διάβαζαν ακόμα και τα ιερά κείμενα, αλλά τους διέκρινε άδολη

πίστη και συνήθως απλοϊκή προσέγγιση των ιερών γραμμάτων. Δάσκαλος και ψάλτης στον ναό του Αγίου Γεωργίου ο ίδιος, καμία πρόθεση δεν είχε να υποτιμήσει το έργο τους! Απλά, μας μετέφερε περιστατικά και λαϊκές αφηγήσεις που μπορεί στον σύγχρονο άνθρωπο να φαντάζουν κάπως αλλόκοτες, αλλά κάποτε συνιστούσαν μέρος της ζωής των ανθρώπων και γι' αυτό σημαντικές για πολλούς λόγους ήταν.

Μάλιστα, ο αφηγητής μας αναφέρθηκε περαιτέρω στον παπα-Χαράλαμπο, λέγοντας μεταξύ άλλων πως είχε έρθει στο νησί μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, καταγόμενος από το χωριό, Ντομάτια. Επρόκειτο για έναν απλοϊκό, αυθόρμητο, με μικρή μόρφωση, αλλά ιδιαίτερα ευσεβή και αγαπητό στους κατοίκους ιερέα, ο οποίος διηγείτο ιστορίες από τη Μικρά Ασία, συχνά με εξαιρετικό χιούμορ, ενώ έχουν διασωθεί διάφορες χιουμοριστικές ιστορίες για τον ίδιο, όλες καλοπροαίρετες. Πολύ περισσότερο που η πίστη του έμεινε παροιμιώδης και ο βίος και η πολιτεία του στο νησί δεν άφηνε περιθώρια για κακόβουλα λόγια! Λένε κιόλας όσοι τον ζήσανε -εγώ στα τελευταία χρόνια της ζωής του τον θυμάμαι-, πως όταν ξεραίνονταν λόγω ανομβρίας τα φυτά, τα σπαρτά ή άλλες καλλιέργειες, τον καλούσαν να κάνει αγιασμό κι ενώ εκείνος ράντιζε τα ξεραμένα φυτά, πίσω του πρασινίζανε!

Η παρέα μας και η συζήτησή μας συνεχίστηκε με συνοδεία καφέ στη γνωστή, «Θάλασσα», ενώ λίγο μετά πήραμε τον δρόμο για να γνωρίσουμε κι άλλα σημεία του νησιού. Θα επισκεπτόμασταν τα ξωκκλήσια του Αγίου Χαράλαμπου, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και της Αγίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου. Επιβιβαστήκαμε, λοιπόν, στο αυτοκίνητο και κινήσαμε με κατεύθυνση προς το Μεγάλο Χωριό, όπου σε κάποιο σημείο πήραμε τον δρόμο που οδηγούσε στον προορισμό μας.

Δρόμος κατηφορικός και με αναπόφευκτες στροφές και το τοπίο πετρώδες με διάσπαρτα δέντρα και πολλούς θάμνους. Αφού φτάσαμε στο κατώτατο σημείο, αρχίσαμε ν' ανεβαίνουμε, πάντα με το αυτοκίνητο, και με την Αναστασία να κατεβαίνει κατά διαστήματα, για ν' ανοίγει και να ξανακλείνει τις ποριές, οι οποίες δεν υπήρχαν για να εμποδίζουν τη διέλευση κάποιου, αλλά για την προστασία και τον έλεγχο των αιγοπροβάτων. Στην ανάβαση συναντήσαμε αρκετά ψηλά δέντρα και παρακάμπτοντας τα δύο ξωκκλήσια που συναντήσαμε πρώτα -είχαμε αποφασίσει να τα δούμε επιστρέφοντας- κατευθυνθήκαμε στην κορυφή του λόφου, στον Άγιο Χαράλαμπο.

Εικόνα 18. Το ξωκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπου.

Το ανέβασμα σε ψηλά σημεία πάντα με συγκινεί! Όχι, δεν αγαπώ τον ίλιγγο, αλλά το παραλληλίζω, ασχέτως αν τώρα πηγαίναμε με αυτοκίνητο, με το τίμιο ανέβασμα στις σκάλες της ζωής, ενώ συνειρμικά έρχονται στη σκέψη μου οι στίχοι

του ποιητή Γεωργίου Δροσίνη, που λένε: «Δε θέλω του κισσού το πλάνο ψήλωμα, / σε ξένα αναστυλώματα δεμένο. / Ας είμαι ένα καλάμι, ένα χαμόδεντρο, / μα όσο ανεβαίνω, μόνος ν' ανεβαίνω.» Νιώθω, ακόμα, συγκίνηση, γιατί οι κορυφές επιφυλάσσουν θέα που δεν μπορείς να τη δεις και να την απολαύσεις από χαμηλά.

Έτσι, γι' άλλη μια φορά αισθάνθηκα στη νιοστή τη χαρά της κατάκτησης της κορυφής, διότι το αυτοκίνητο το αφήσαμε λίγο πριν και βαδίσαμε στο επιστρωμένο με τσιμέντο μονοπάτι. Μόλις φτάσαμε, στάθηκα, ανάσανα βαθιά και το βλέμμα μου πλανήθηκε γύρω και πλανεύτηκε!

Εικόνα 19. Ηλιοβασίλεμα στον Άγιο Χαράλαμπο.

– Θε μου, τι κάλλος είν' αυτό! Πόσο όμορφα λάμπει ο ήλιος στα νερά του Αιγαίου οδεύοντας προς τη δύση του! Κι

αυτά τα δαντελωτά ακρογιάλια εκεί κάτω, ποιανού τεχνίτη χέρι τα λάξευσε, τα έκανε τόσο ξεχωριστά και μας μαγεύουν!

Η φίλη μας ήταν περιχαρής που τόσο έντονα εκδήλωσα τη χαρά μου και φωτίστηκε το πρόσωπό της.

– Το ήξερα πως θα σου αρέσει εδώ! Ειδικά, αυτή την ώρα!

Βγάλαμε φωτογραφίες, απαθανατίσαμε το βασίλειμα του ήλιου που δεν χορταίναμε να το κοιτάμε -τέτοιο το κάλλος του!-, και πλησιάσαμε στο ξωκκλήσι. Χτισμένο σε ρυθμό βασιλικής, διαθέτει κυρτή, συνήθη στα νησιά, στέγη, φυσικά σε υπέροχο γαλάζιο χρώμα, ενώ στη δεξιά μεριά της εισόδου κρεμόταν η καμπάνα του. Ανατολικά μια γαλανόλευκη κυμάτιζε, ενώ κάποια ελιά, αν και αντιστεκόταν στους δυνατούς βοριάδες του Αιγαίου κρατώντας όρθιο το κορμί της, αυτό είχε γείρει κατά τον νοτιά. Η Αναστασία άνοιξε τη θύρα και την ακολουθήσαμε. Κάναμε τον σταυρό μας, ανάψαμε κεράκια, ενώ δεν παύαμε να παρατηρούμε κάθε λεπτομέρεια του ναΐσκου. Η φίλη μας λιβάνισε ευλαβικά τον χώρο, γιατί και τα ερημικά ξωκκλήσια, στα οποία σπάνια λειτουργίες γίνονται, χρειάζονται λίγο θυμίαμα που μ' έναν τρόπο ευσέβεια και έγνοια δηλώνει.

Έξω, σε κάποιο σημείο του χτιστού περιβόλου υπήρχαν αρχιτεκτονικά μέλη από αρχαίο κτίσμα, πιθανόν ναό που υπήρχε εκεί ή που από αλλού είχαν μεταφερθεί. Προς τα ανατολικά, πλησίον του ναού, υπήρχε ένα βαθούλωμα, τάφο θύμιζε, του οποίου οι επιμήκεις πλευρές έμοιαζαν να είναι λαξευμένες στον βράχο, ενώ στ' άλλα σημεία υπήρχε χτιστός τοίχος.

– Ποιανού το σώμα κηδεύτηκε εδώ, άραγε, με τι τρόπο να είχε πεθάνει, ποιοι να έκαναν το ξόδι του, είπα, και ως μόνο τεκμήριο της ύπαρξής του είναι τούτο το απομεινάρι! Πά-

ντως, αν αυτό είναι πράγματι τάφος, δείχνει πως δέχθηκε μεταθανάτια φροντίδα!

Η παρέα μου με κοίταξε στοχαστικά, που στην ομορφιά του δειλινού για ζητήματα απτόμενα του θανάτου μιλούσα, αλλά δεν παραξενεύτηκε και με παρότρυνε ν' αναχωρήσουμε. Έριξα εμφατικές ματιές γύρω μου και δρέποντας Ομορφιά, πήραμε το κατηφόρι. Ώσπου, σε μια στροφή... Σταμάτα, λέω στον Χρήστο... Κοιτάτε! Κουνελάκια! Α! τα γλυκούλια μου, πρόσθεσα, βγήκαν να χαρούν το ηλιοβασίλεμα! Και πώς να μην το πω αυτό, αφού το μεν ένα τρόμαξε κι έτρεξε να κρυφτεί, ενώ το άλλο, παρά τον θόρυβο της μηχανής του αυτοκινήτου, που στο μεταξύ είχε σβήσει, καθόταν κι αγνάντευε τον ήλιο! Απαθανάτισα τη στιγμή, όπως μόρεσα, μέσα από τ' αυτοκίνητο με το κινητό μου τηλέφωνο και ... πόση ομορφιά μπορεί ν' αντέξει η ψυχή τ' ανθρώπου, αναφώνησα, με τη συντροφιά μου να συμφωνεί και να επαυξάνει!

Αφήσαμε τα κουνελάκια ν' απολαύσουν το ηλιοβασίλεμα με την ησυχία τους και πήγαμε στ' άλλα δύο ξωκκλήσια, τα οποία, αναλογικά με τον Άγιο Χάραλαμπο που βρίσκεται στην κορφή της ράχης, σε σχετικά γυμνό τόπο και δέχεται πληθωρικά πάνω του τις ηλιαχτίδες, αλλά και όλων των ανέμων τα χαϊδέματα και τα ραπίσματα, απολάμβαναν τοπίο κατάφυτο, ενώ τα ίδια ήταν στεφανωμένα με τεράστια πεύκα και κυπαρίσσια.

Ο εξωτερικός χώρος, στον οποίο ήταν φανερή η μέριμνα, προφυλασσόταν με υπέροχη ασβεστωμένη ξερολιθιά, ενώ σε διάφορα σημεία υπήρχαν κόκκινα γεράνια, εκ των οποίων αρκετά έθαλλαν κι ανθούσαν προνομιακά μέσα σε λιθόχτιστα παρτέρια. Κάποια αρχιτεκτονικά μέλη -κίονας, κιονόκρανο, ...- από αρχαίο κτίσμα, πιθανόν ναό, πρόσθεταν μια ιδιαίτερη γοητεία στον χώρο, αλλά και σκορπούσαν μια α-

διόρατη μελαγχολία για τον ρόλο που επιφυλάσσει σε κάποια πράγματα η ρύμη των καιρών.

Τα ξωκκλήσια, ενωμένα σαν ένα με μεσοτοιχία, ολόλευκα, με γαλάζιες θύρες και στη μέση ψηλά με κοινό καμπαναριό, είναι πραγματικά πολύ όμορφα. Αριστερά από την είσοδο του καθενός, σε μαρμάρινες πλάκες, ο επισκέπτης διαβάζει: «Ο ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΟΔΡ. ΧΤΙΣΤΗΚΕ ΤΟ 1924 ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ» και «ΑΓΙΑ ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΥΣΟΒΑΛΑΝΤΟΥ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΤΟ ΕΤΟΣ 1986 ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΩΝ/ΝΟΥ ΚΟΤΟΡΟΥ ΔΙΑΔ/ΟΥ».

Εικόνα 20. Ξωκκλήσια, Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και Αγίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου.

Η Αναστασία έκανε πάλι τα δέοντα, πολύ περισσότερο που εκείνο της Αγίας Ειρήνης το ίδρυσε ο παππούς της, μας μίλησε για τις εικόνες, καθώς και για τα όμορφα ξυλόγλυπτα

τέμπλα. Ήταν υπέροχα, γαλήνια, υποβλητικά εκεί, αλλά η ώρα περνούσε και το σύθαμπο επέβαλε την αναχώρησή μας.

Σε λίγο βρισκόμασταν στην ταβέρνα, «*Ο Ατσίδας*», για φαγητό. Κάπως αργά και παράταιρα για μας που συνηθίζουμε να τρώμε νωρίς και κάτι ελαφρύ, αλλά χάριν της παρέας εξοκείλαμε κείνο το βράδυ και όχι μόνο! Φυσικά δεν το μετανιώσαμε, αφού γνωρίσαμε τους ιδιοκτήτες -συγγενείς της Αναστασίας- και απολαύσαμε υπέροχα εδέσματα. Η βραδιά θύμιζε αρχαίο συμπόσιο, καθώς περιλάμβανε φαγητό, κρασί, εντάξει, όχι νερωμένο, και ευχάριστη συζήτηση.

Εγώ, με το μπλοκάκι μου ανά χείρας -τι συνήθεια κι αυτή!- σημείωνα λέξεις και φράσεις της ντοπιολαλιάς, ενώ με κάθε ευκαιρία ρωτούσα να μάθω όχι μόνο αυτές που η ρύμη του λόγου έφερνε, αλλά κι άλλες. Έτσι, έμαθα κείνο το βράδυ πως «*βουλίζω*» σημαίνει γκρεμίζω και «*βούλισμα*» γκρέμισμα, «*ζωντοκρένομαι*» φυτοζωώ, «*κουλουμπούσα*» κολυμπούσα, «*σκουπούσα*» σκούπιζα, «*κιαλάρω*» παρακολουθώ, «*τσουκάλια και μπηλίνια*» είμαι σε πλήρη απραξία, και «*μνί-α*», όπως ακριβώς και στην αρχαιότητα, μύγα!

Μεταξύ, λοιπόν, φαγητού, κρασιού, συζήτησης και λέξεων, ο κ. Ευάγγελος πήρε τον λόγο:

– Τι λέτε, σε συνέχεια των μεσημεριανών, να σας πω μια άλλη ιστορία;

– Και το συζητάμε; Είμαστε όλο αφτιά!

– Υπήρχε, λέει, ένας καπετάνιος που εμπορευόταν διάφορα και κάθε φορά που κινούσε για ταξίδι στα νησιά περνούσε από τον παπα-Χαράλαμπο, για να ευλογήσει το πλοίο και, καθώς οι ιερείς δεν πληρωνόντουσαν με μισθό από το κράτος, του έδινε ένα ψωμί. Μια φορά, λοιπόν, άρχισε να ευλογεί και να λέει: «*Να καλοταξιδέψει το καράβι για τους Αρκιούς!*»· τον σκουντούσε ο καπετάνιος: «*Και στην Πάτμο!*»· «*Να καλοταξιδέψει το καράβι και στην Πάτμο!*»· τον σκου-

ντούσε πάλι ο καπετάνιος: «Και στους Λειψούς!» «Να καλοταξιδέψει το καράβι και στους Λειψούς!»· τον σκουντούσε και πάλι ο καπετάνιος: «Και στη Λέρο!» «Να καλοταξιδέψει το καράβι και στη Λέρο!», κ.λπ. Με τον καπετάνιο να θέλει να επαναλαμβάνει κάθε προορισμό ξεχωριστά, ο ιερέας αγανάκτησε: «Καλά», του είπε, «δώσε το ψωμί να το πάω στα παιδιά μου και όπου στο διάολο θες πήγαινε!»

– Δίκιο είχε ο καημένος ο ιερέας, είπα. Τον έσκασε ο καπετάνιος! Λες και η ευχή θα έπιανε καλύτερα, αν την επαναλάμβανε με τον τρόπο που του υποδείκνυε! Τι να πεις! Άβυσσος η ψυχή του ανθρώπου!

Μια και ο αφηγητής μας φαινόταν ευδιάθετος, του ζήτησα να μας πει για κείνον που επιμελήθηκε την ίδρυση του ξωκκλησιού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, το οποίο πρωτύτερα είχαμε επισκεφτεί.

– Βέβαια, να σας πω... Χαρά μου!

Και άρχισε...

– Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος χτίστηκε το 1924 από κάποιον Φουρνιώτη, κοσμικός ήτανε, τον Ιωάννη Παναγιώτου, που αργότερα χειροτονήθηκε παπάς. Αυτός λιποτάκτησε από τον ελληνικό στρατό στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο το 1917, στον οποίο ενεπλάκη και η Ελλάδα, και όντας δεκαοκτώ ετών, αν και η ηλικία του ήταν επιστρατεύσιμη, ήρθε με κάποιον άλλον Φουρνιώτη στο Αγαθονήσι σε μια θεία του, για να κρυφτούν κατά κάποιο τρόπο. Το Αγαθονήσι ήταν Ιταλοκρατούμενο και δεν τηρούνταν οι ελληνικοί νόμοι, ήταν εξωτερικό, και για να πάνε οι Αγαθονησιώτες στη Σάμο έπρεπε να έχουν διαβατήριο, γιατί το ένα νησί ήτανε Ελλάδα και το άλλο Ιταλία.

Ο Ιωάννης Παναγιώτου είχε τελειώσει την τέταρτη τάξη του Δημοτικού σε εποχή που δεν ήταν υποχρεωτική η εκπαίδευση, ενώ μέχρι τότε στο Αγαθονήσι ήταν σχεδόν όλοι α-

ναλφάβητοι και αγράμματοι, καθώς τα παιδιά δεν φοιτούσαν σε σχολεία και λόγω της Ιταλικής κατοχής και λόγω του ότι δεν υπήρχε άνθρωπος να διδάξει την ελληνική γλώσσα. Ο Ιωάννης Παναγιώτου ήταν ευσεβής και ενάρετος, κάτι που εκτίμησαν ιδιαίτερα οι κάτοικοι και όσοι είχαν παιδιά της σχολικής ηλικίας συγκεντρώθηκαν και είπαν να τον πληρώσουν ιδιωτικά, για να μάθουν τα παιδιά τους πέντε γράμματα, όπως έλεγαν. Αυτός, αν και δεν είχε βιβλία ή άλλες υποδομές, δέχτηκε και μαζεύτηκαν δώδεκα παιδιά, σαν κρυφό σχολείο κατά κάποιο τρόπο, και τα μάθαινε γράμματα μέσα στις εκκλησίες από τα συναξάρια και άλλα εκκλησιαστικά βιβλία. Κι αυτά έμαθαν την ελληνική γλώσσα, να γράφουν και να διαβάζουν, αλλά και την ιστορία από διηγήσεις, χωρίς να έχουν βιβλία, όπως ανέφερα.

Μετά, αφού είδαν ότι ήταν άνθρωπος με ανοιχτό μυαλό, παρότι τα χρόνια εκείνα οι κάτοικοι ήταν προσανατολισμένοι επαγγελματικά στο να γίνουν γεωργοί, τσοπάνηδες και ψαράδες, δεν τους ενδιέφερε τόσο η μόρφωση, γιατί δεν υπήρχαν και οι δάσκαλοι, θεώρησαν καλό, αφού δεν υπήρχε παπάς, να πάει ο Ιωάννης Παναγιώτου στη Σάμο να χειροτονηθεί από τον τότε επίσκοπό της, Φιλόσοφο Ειρηναίο, και να επιστρέψει στο νησί ως παπαδάσκαλος. Άλλωστε και κατά τη διάρκεια της «θητείας» του της διδασκαλικής στο νησί είχε αναπτύξει μεγάλη δραστηριότητα στη θρησκεία και, αν και λαϊκός, πήγαινε με τα παιδιά στα ξωκκλήσια κι έκανε εσπερινό, γιατί ήξερε πολύ καλά τα εκκλησιαστικά.

Στη θέση, λοιπόν, όπου είναι σήμερα χτισμένος ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, μία γιαγιά μεγάλης ηλικίας, που ήταν και αόμματη, οραματίστηκε τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και ανέφερε το όραμά της την άλλη μέρα στον Ιωάννη Παναγιώτου ότι ήθελε δηλαδή ο Άγιος να χτιστεί το σπίτι του σε κείνο το σημείο, χωρίς να υπάρχει κάτι άλλο εκεί, πλην ορισμέ-

νων ερειπίων από ναούς προχριστιανικούς, των οποίων ελάχιστες πέτρες φαίνονταν επιφανειακά. Έτσι, έβαλε τα παιδιά, τους μαθητές του, σκάψανε και βρήκαν τα ερείπια και την εικόνα του Ιωάννη του Προδρόμου θαμμένη σ' αυτά και η ανέγερση του ναού ξεκίνησε.

Εικόνα 21. Κιονόκρανο στο προαύλιο του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και της Αγίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου.

Μάλιστα, όπως αναφέρουν οι παππούδες μας, που δούλεψαν με προσωπική εργασία να χτιστεί ο ναός, δεν υπήρχαν τεχνίτες ούτε μπορούσαν να έρθουν από άλλο μέρος, όμως εκείνη την περίοδο εργάζονταν στο νησί κάποιοι ασβεστοποιοί. Η πέτρα του Αγαθονησίου έβγαζε εξαιρετικής ποιότητας ασβέστη και τον εκμεταλλευόντανε Πετρουμιανοί, απέναντι, από τον Πόντο και τη Μικρά Ασία. Ερχόντουσαν, κάνανε τα καμίνια και έφτιαχναν τον ασβέστη. Ο Ιωάννης Παναγιώτου απευθύνθηκε σ' αυτούς και βεβαίωσαν ότι μπορούν να χτίσουν την εκκλησία με θόλο και σε ρυθμό βασιλικής, όπως και έγινε. Δυστυχώς, μετά από είκοσι μέρες που πήγαν να βγάλουν τα καλούπια, τα σέτρα, όπως λέγανε τα

γυριστά ξύλα για τον θόλο, αυτός έπεσε και τους καταπλάκωσε στην κυριολεξία! Δέκα δεκαπέντε άτομα που δούλευαν αποκάτω δεν υπολόγισαν ότι ύστερα από τόσες μέρες, αφότου τον έχτισαν οι Πετρουμιανοί τεχνίτες, θα έπεφτε! Και, ω του θαύματος, δεν έπαθε κανέννας τίποτα, ούτε τραυματισμό, μόνο για προληπτικούς λόγους τους μετέφεραν στο νοσοκομείο της Λέρου, όπου διαπιστώθηκε πως ήταν όλοι καλά.

Από κει κι έπειτα, ήρθαν αργότερα άλλοι τεχνίτες από την Πάτμο, από τη Λέρο, δεν ξέρω ακριβώς να σας πω, και χτίστηκε η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη του Πρόδρομου. Η εικόνα που είχε ανευρεθεί και εικόνιζε την αποτομή της Αγίας Κεφαλής του Προδρόμου, δεν ξέρω, χάθηκε, πρόλαβε όμως ο παπα-Γιάννης -γιατί αργότερα έγινε παπάς, θα το πούμε στη συνέχεια-, τη φωτογράφησε και σώζεται σήμερα σε φωτογραφία. Σαν εικόνα αυτούσια, όμως, δεν υπάρχει.

Χτίστηκε, λοιπόν, η εκκλησία κι έφυγε ο Ιωάννης Παναγιώτου, όπως προανέφερα, να πάει να χειροτονηθεί στη Σάμο και να επιστρέψει στο νησί ως παπαδάσκαλος. Δυστυχώς, για το νησί λέω, τον κρατήσαν οι συγγενείς του, γιατί δεν είχε παπά στους Φούρνους. Τον έπιασαν, *«πού θα πας εκεί, στο νησί σου δεν έχει ιερέα!»* και τον *«κατάφεραν»* κι έμεινε στους Φούρνους. Είχε στενές σχέσεις με τον πατέρα μου, και αργότερα, αφού δεν επέστρεψε, μαζεύτηκε πάλι η γερουσία του νησιού, για να διορίσουν κάποιον μαθητή του, προκειμένου να συνεχίσει το έργο του της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας. Η γερουσία αποφάσισε και επέλεξε τον πατέρα μου, Κωνσταντίνο Κόττορο, που σε ηλικία δεκαέξι ετών ήταν ο καλύτερος μαθητής, με άριστη διαγωγή -τότε χαρακτηρίζαν και τη διαγωγή των μαθητών- και το 1932 *«διορίστηκε»* και ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως δάσκαλος, όντας ένας από τους δώδεκα μαθητές του παπα-Γιάννη, όπως επικράτησε αργότερα να τον λένε.

Ο παπα-Γιάννης από κει κι ύστερα, αφού δεν υπηρετούσε ως μόνιμος, το καθιέρωσε κι ερχότανε με προσκυνητές από τους Φούρνους, έμενε στο νησί δύο μέρες, λειτουργούσε τον Αϊ-Γιάννη και πηγαίνανε οι πολίτες διάφορα τάματα και λιβάνια. Αυτό εξακολούθησε μέχρι το 1970, που γέρασε πλέον, και το 1974 εγκατέλειψε τα επίγεια.

Μετά χειροτονήθηκε ο γιος του, δεν ερχότανε βέβαια κάθε χρόνο, και σήμερα είναι ο εγγονός του, που έχει επισκεφτεί κι αυτός κάποιες φορές το νησί, γιατί είχαν ιδιαίτερη ευλάβεια στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο ο οποίος ήταν ο προστάτης, ο φίλος του παπα-Γιάννη, που, όταν ήμουν πολύ μικρός, του κουβαλούσα εκεί τα ιερατικά του και διηγούτανε του πατέρα μου ιστορίες και συνομιλούσε, όπως έλεγε, με τον Άγιο και του 'λεγε τι να κάνει. Σαν όραμα τον έβλεπε ή ολοφάνερο!

Με την περάτωση της αφήγησης, την οποία παρακολουθήσαμε με ιερή ευλάβεια συνοδεία οίνου, ολοκληρώθηκε κι αυτή η μέρα στο νησί! Ευχαριστήσαμε τον αφηγητή για όσα μας είπε, ανταλλάξαμε καληνύχτες και πήγαμε πιο πλούσιοι σε γνώσεις στο κατάλυμά μας! Το σώμα απαιτούσε ξεκούραση.

Αγαθονήσι - 3^η μέρα

Ξυπνήσαμε πρωί και σε λίγα λεπτά οδεύαμε προς τη Σπηλιά. Κι είναι στ' αλήθεια καταπληκτικό ό,τι σου χαρίζει κάθε στιγμή η φύση, ακόμα και στην ίδια διαδρομή, αφού με μαγικό λες τρόπο και με διαφορά λεπτών αλλάζει τις φωτοσκιάσεις προσφέροντας μοναδικές εικόνες! Όταν μάλιστα το τοπίο συνδυάζει βράχους αρχέγονους με το γαλάζιο τ' ουρανού και της θαλάσσης σε ισχυρή ενότητα, μένεις να θαυμάζεις και χαίρεσαι το μεγαλείο του σύμπαντος κόσμου. Ακόμα περισσότερο, που, εκεί, η σιγαλιά του πρωινού διακοπτόταν ευχάριστα από τον ήχο κάποιας ψαρόβαρκας, από τις φωνές μερικών γλάρων που αεροβατούσαν γυρεύοντας τροφή ή από τον απόηχο κάποιου βελάσματος. Κι όλα αυτά, μέχρι να φτάσει το πλοίο της γραμμής και να σφυρίζει δυναμικά, να μπουρίσει, όπως λένε οι ντόπιοι, την άφιξη και την αναχώρησή του.

Εικόνα 22. Άποψη του όρμου του Αγίου Γεωργίου.

Λίγο αργότερα βρισκόμασταν στο «Λιμανάκι» για καφέ, με πανοραμική θέα του όρμου του Αγίου Γεωργίου.

– Τι ομορφιά, τι γαλήνη είν’ αυτή, είπα, έχω την αίσθηση πως θα μπορούσα να μείνω πολύ καιρό εδώ, ίσως και για πάντα! Να ’χω ένα μικρό σπιτάκι με προστώο, να κάθομαι στη σκιά, ν’ αγναντεύω τη θάλασσα και να γράφω... Μόνο, που αλλιώς οργανώσαμε τη ζωή μας!

– Πράγματι, συμφώνησε ο σύντροφός μου, θα ήταν πολύ ωραία! Μας έχουν σκλαβώσει οι συμβάσεις του σύγχρονου πολιτισμού. Κι εγώ, μην το ξεχνάς, θα είχα μια βαρκούλα να κάνουμε βόλτες, να πιάνουμε ίσως κανένα ψαράκι κι εσύ θ’ αποτύπωνες τις στιγμές! Όχι μόνο γράφοντας, αλλά και ζωγραφίζοντας! Μου φαίνεται πως για χάρη της συγγραφής παραμέρισες την αγάπη σου για τη ζωγραφική.

– Δεν μπορώ να διαφωνήσω. Έχω την αίσθηση πως δεν μου φτάνουν οι ώρες. Ελπίζω να της αφιερωθώ περισσότερο στο μέλλον.

– Μένει να δούμε, λοιπόν, τι ο χρόνος θα φέρει... Αλλά για κοίτα! Στο λιμάνι έδεσε ένα αλιευτικό σκάφος. Τι λες, να πάω ως εκεί και αν βρω κάτι να το πάρω να το φάμε με την παρέα μας;

– Φυσικά, ούτε λόγος! Ελπίζω να μην κουράσουμε την Αναστασία μας! Σάββατο σήμερα κι όλο θα ’χει περισσότερα οικιακά να διεκπεραιώσει.

– Νομίζω θα το χαρεί! Πηγαίνω...

Καθήμενη, παρατηρούσα ό,τι το οπτικό πεδίο μου κάλυπτε, ενώ αντάλλαξα λίγες κουβέντες με τον ιδιοκτήτη του καταστήματος. Ο Χρήστος, με γοργό βήμα, δεν άργησε να φτάσει στη βάρκα και να διαλέξει κάτι από την πρωινή ψαριά. Σε λίγο έφτασε κρατώντας μια σακούλα, βαριά φαινόταν, από την οποία προεξείχε μια μεγάλη ουρά! Η απορία μου λύθηκε αμέσως, καθώς με πληροφόρησε ενθουσιασμέ-

νος πως αγόρασε έναν ξιφία! «*Ουάουου!*», είπα. Το κεφάλι με το μυτερό ρύγχος το είχε κόψει ήδη ο ψαράς, διότι διαφορετικά θα χρειαζόταν πολύ μεγαλύτερη σακούλα, για να χωρέσει, μια και το ρύγχος αυτού του ψαριού είναι πολύ μακρύ, ξίφος θυμίζει, απ' όπου άλλωστε έλαβε και τ' όνομά του.

Πληρώσαμε τον καφέ μας, ο Χρήστος πήγε και πήρε το αυτοκίνητο και εντός ολίγου βρισκόμασταν στη φίλη μας. Με το που έβγαλε τον ξιφία από τη σακούλα, τι να δούμε! Πολύ μεγάλος και δε γινόταν να μαγειρευτεί μόνο μία φορά. Η Αναστασία, με την επιδεξιότητα ανθρώπου που γνωρίζει πώς καθαρίζουν ψάρι αυτού του είδους, στ' αλήθεια γι' άλλη μια φορά τη θαύμασα, έβαλε στην άκρη ό,τι δεν τρωγόταν, το τεμάχισε, το μοίρασε, για να φάμε κι άλλη μέρα, και άρχισε να το ετοιμάζει για τον φούρνο.

Ως άνθρωπος που μαγειρεύει, την παρακολουθούσα και τη βοηθούσα όπου μπορούσα, ενώ ήθελα να μάθω τον τρόπο της συγκεκριμένης μαγειρικής. Στην ευρύχωρη χύτρα ετοιμαζόταν πλούσια σάλτσα, τα κομμάτια του ψαριού είχαν απλωθεί σε ταψί και, πριν μπουν για ψήσιμο, περιχύθηκαν μ' αυτή και καρυκεύτηκαν!

– Συγχαρητήρια, Αναστασία μου, είπα. Είμαι βέβαιη πως σήμερα θα γευτούμε από τα χεράκια σου Αιγαίο κι αγάπη! Τη δική σου, μαγειρική αυτή τη φορά αγάπη, που με τόση φροντίδα, αλλά και γρηγοράδα ετοίμασες! Να 'σαι καλά, να σε χαιρόμαστε εμείς και όσοι άλλοι σ' αγαπούν!

Εκείνη ένιωσε χαρά και συγκίνηση με τα λόγια μου, την οποία ανταπέδωσε μ' ένα υπέροχο μειδίαμα και με γελαστά τα γαλάζια σαν τον ουρανό του νησιού της μάτια. Το μαγειρείο όμως δεν είχε τελειώσει ακόμα. Έπρεπε να πλύνει και να βράσει ολόφρεσκα παντζάρια από τον κήπο που φροντίζει ο πατέρας της, όπως και έκανε. Το φαγητό ψηνόταν και

είχε αρχίσει να φτάνει στο προστώο, όπου καθόμασταν, υποψία μυρουδιάς, η οποία γινόταν σταδιακά πιο έντονη, υποσχόμενη υπέροχη γεύση. Η μύτη μας πολιορκείτο συνεχώς, αλλά η εγκράτεια, πάντα παρούσα, υπαγόρευε υπομονή μέχρι να 'ρθει η ώρα του γεύματος. Εξάλλου και οι γαστριμαργικές απολαύσεις θέλουν τον χρόνο τους, για να ευδοκμήσουν.

Εικόνα 23. Όταν ο όρμος του Αγίου Γεωργίου λάμπει.

Μόλις ήρθε ο οικοδεσπότης, τον καλωσορίσαμε και με συνοδεία κρασιού φάγαμε το όντως υπέροχο φαγητό!

– Γεια στα χέρια σου, Αναστασία, είπαμε, κι εγώ πρόσθεσα, φυσικά τιμή και σε κείνη, που λείπει, για όσα σε δίδαξε κι εσύ ποικιλότροπα τα τιμάς, τιμώντας την!

Χαμογέλασε η φίλη μας και το χαμόγελό της άστραψε σαν ήλιος, αν και διέκρινα μια αδιόρατη λύπη για λίγο στο πρόσωπό της, με αφορμή την υπόμνηση της μητέρα της που

έφυγε νωρίς! Κι ο πατέρας της καμάρωσε για την υπέροχη κόρη κι εγώ, που ιστορίες για τον τόπο μ' άρεσε ν' ακούω, τον παρότρυνα, αν έχει διάθεση να μας πει ακόμα μία. Αυτή τη φορά όμως ο κ. Ευάγγελος δεν μας αφηγήθηκε ευτράπελη ιστορία, αλλά η σκέψη του πήγε πίσω στον χρόνο και σ' άλλα χώματα, στη Μικρά Ασία! Άλλωστε, το κρασάκι χαλαρώνει τις ψυχές και τις κάνει πιο ευάλωτες απέναντι σε μνημες που πονούν.

– Θα σας διηγηθώ μια αληθινή ιστορία, είπε, για κάποιον Αποστόλη που, κείνα τα δίσεκτα χρόνια -καταλαβαίνετε πότε-, βρέθηκε στα αμελέ ταμπουρού, τα τάγματα εργασίας δηλαδή, στα οποία αναγκάζονταν να εργαστούν άνδρες, που δεν ήταν μουσουλμάνοι, σε βαριές εργασίες και απάνθρωπες συνθήκες, με αποτέλεσμα ελάχιστοι να επιβιώσουν.

Από τους ανθρώπους αυτούς, πήγαιναν κάθε μέρα Οθωμανοί κι έπαιρναν όσους ήθελαν για τις δουλειές τους. Ένας μπέης που για τον ίδιο σκοπό πήγε, αναγνώρισε τον Αποστόλη, ο οποίος ήταν γιος του ιερέα του χωριού Ντομάτια, και θέλησε να τον σώσει, οπότε κάθε μέρα τον ζητούσε για τη δούλεψή του. Ο διοικητής υποπτεύθηκε πως κάτι συμβαίνει και του είπε να πάρει άλλον εργάτη, όπως και έγινε. Την επόμενη μέρα όμως πήρε πάλι τον Αποστόλη.

Έχοντάς τον έξι μ' εφτά χρόνια στη δούλεψή του, του είπε πως θα τον στείλει στον πατέρα του, ο οποίος ήδη, θεωρώντας τον νεκρό, του έκανε μνημόσυνα! Κανόνισε, λοιπόν, με τον καροτσέρη που έφερνε φρούτα και λαχανικά και μια μέρα τον έκρυψαν στο κάρο κάτω από άχρηστα υλικά. Ο καροτσέρης τον πήγε σε κάποια βάρκα που περίμενε, η οποία τον αποβίβασε στη Σαμοθράκη. Ο Αποστόλης, με τον καιρό, από τη Σαμοθράκη πήγε στον Έβρο, από κει στο χωριό Δωμάτια της Καβάλας, κατόπιν στη Σάμο κι ύστερα στο Αγαθονήσι! Ο ιερέας πατέρας του, που ζούσε στη Σάμο, ερχόταν

στο νησί μας για τα μυστήρια, κάτι που έγινε αφορμή να συναντηθεί με τον χαμένο γιο του και να εγκατασταθεί μόνιμα εδώ, ενώ ο χαμένος γιος πήρε τη θέση του λίγο μετά!

– Τι συγκινητική αυτή η ιστορία! Σ’ ευχαριστούμε!

– Και να σκεφτείτε ότι σ’ αυτή την περίπτωση το τέλος ήταν ευτυχές! Όμως, όπως μάθαμε, σε κείνο το αμελέταμπουρού από τους 1500 ανθρώπους που γεύτηκαν τα καλά του, επέζησαν μόνο τριάντα!

– Τι κρίμα! Πόσο μας πονούν αυτές οι ιστορίες που ανασκαλεύουν τη μνήμη και φέρνουν στο προσκήνιο εκείνα τα τραγικά γεγονότα, είπα. Αλλά, όπως και να ’χει, όλα της ζωής είναι και σ’ ευχαριστούμε που μοιράστηκες μαζί μας αυτή την αληθινή ιστορία! Όμως, ήρθε η ώρα να πηγαίνουμε. Να ξεκουραστείτε και να ξεκουραστούμε, έστω και λίγο. Τα ξαναλέμε...

Και τα ξαναείπαμε πάλι γύρω από ένα τραπέζι με φαγητό, κρασάκι και συζήτηση, το βραδάκι! Αν συνεχίσουμε μ’ αυτόν τον ρυθμό τα φαγοπότια, δεν μας βλέπω καλά. Πρέπει να κάνουμε λίγο κράτει!

Ο δρόμος μάς οδήγησε πάλι στην ταβέρνα «Ο Ατσίδας» και η κυρία Χρυσούλα, η κυρά του καταστήματος και νύφη του κυρίου Ευάγγελου από αδερφό, μας καλωσόρισε χαμογελαστή!

– Καλώς τους! Ελάτε! Ελάτε! Πώς περάσατε σήμερα;

– Ωραία, ωραία! Και ... από φαγητό σε φαγητό!

– Δεν πειράζει σε διακοπές είστε! Ας φάτε και κάτι παραπάνω!

– Να, τέτοια ακούμε και παίρνει ο νους μας αέρα, και φάε από το ’να και φάε κι από τ’ άλλο και θα δούμε πού θα βγει!

Ευχάριστη η ατμόσφαιρα και γνώριμα πλέον τα μέρη, οπότε κινηθήκαμε προς το εσωτερικό του καταστήματος και πιάσαμε τραπέζι. Η παρέα εξαιρετή, το κρασί και το φαΐ εύ-

γευστα -όρεξη να 'χεις- και η συζήτηση, όπως πάντα ξεχωριστή. Εγώ, πάντα με το σημειωματάριό μου σε ετοιμότητα, σημειώνω ό,τι έκρινα πως πρέπει να κρατήσω μαζί με τις άλλες αναμνήσεις μου από το νησί. Κάποια στιγμή, μάλιστα, που ήρθε για λίγο κοντά μας η κυρία Χρυσούλα, άδραξα την ευκαιρία να της ζητήσω να μου πει κάποια τοπική συνταγή, καθώς είχα διαπιστώσει πως είναι καλή μαγείρισσα.

– Να σου πω, με χαρά, μου απάντησε.

– Α! ωραία! Πες μου μία τώρα να τη γράψω και την επόμενη φορά που θα έρθουμε, μου λες άλλη.

– Να σου πω πώς φτιάχνουμε το πατατάδο;

– Βέβαια! Έχει και ιδιαίτερο όνομα, δεν το έχω ακούσει άλλη φορά, σίγουρα θα 'χει πατάτες μέσα!

– Ναι, ναι, φυσικά! Παίρνουμε, λοιπόν, το κρέας, το πλένουμε, το αφήνουμε να στραγγίσει και στη συνέχεια το τσιγαρίζουμε καλά, προσθέτοντας πολλά κρεμμύδια κομμένα στα τέσσερα. Ρίχνουμε επίσης ξύλο κανέλλας, μπαχάρι και το αφήνουμε να βράσει, ενώ προς το τέλος βάζουμε τη σάλτσα. Μόλις το κρέας είναι έτοιμο, το αφαιρούμε από τη χύτρα και προσθέτουμε τις πατάτες κομμένες κυδωνάτες. Όταν κι αυτές βράσουν, το πατατάδο μας είναι έτοιμο!

– Ευχαριστώ πολύ που μοιράστηκες τη συνταγή μαζί μου! Θα την κρατώ σαν δικό σου ενθύμιο! Να 'σαι καλά!

– Κι εγώ σ' ευχαριστώ, να είστε καλά και να μας ξανάρθετε!

Με τούτα και με κείνα ολοκληρώθηκε κι άλλη μία ξεχωριστή μέρα στο Αγαθονήσι, κατά την οποία πλουτίσαμε σε συναισθήματα και γνώσεις. Αύριο πάλι...

Αγαθονήσι - 4^η μέρα

Κυριακή σήμερα και ξυπνήσαμε από τον ήχο της καμπάνας του Αϊ-Γιώργη! Δεν πήγαμε στη Σπηλιά, αλλά μετά την απόλυση συναντηθήκαμε με την Αναστασία, τον πατέρα της και άλλους γνωστούς τους για καφέ στη «Θάλασσα». Βέβαια η φίλη μας αναχώρησε νωρίτερα, διότι οι ετοιμασίες της για το γεύμα, στο οποίο θα μετείχαν τ' αδέρφια της συν γυναιξί και τέκνοις, δεν είχαν ολοκληρωθεί. Κι εμείς δεν μείναμε εκεί, αλλά ανηφορίσαμε για τη γνωστή ταβέρνα, όπου η κ. Χρυσούλα βρισκόταν στην αυλή, στην οποία κι εμείς καθίσαμε, αφού η μέρα ήταν ηλιόλουστη κι ο καιρός γλυκός.

– Ήρθαμε για ένα τσιπουράκι, είπαμε. Το μεσημέρι είμαστε καλεσμένοι, ξέρεις πού!

– Ωραία, λοιπόν, θα σας το ετοιμάσω...

Στο σημείο που καθίσαμε είχαμε απέραντη θέα! Αριστερά το Μεγάλο Χωριό, μπροστά χαμηλά ο όρμος του Αγίου Γεωργίου και δεξιά το Μικρό Χωριό, όπου δεν είχαμε πάει ακόμη. Ήταν σχετικά νωρίς και στο κατάστημα δεν είχε κόσμο. Μόνο στο διπλανό τραπέζι καθόταν ένας άγνωστος σε μας κύριος, με τον οποίο δεν αργήσαμε ν' ανοίξουμε συζήτηση. Ο κύριος Γιάννης, έτσι τον λέγανε, ήταν Κύπριος και στο νησί τον είχε φέρει το επιχειρηματικό του πνεύμα και όχι μόνο, αφού ετοίμαζε εκεί τουριστικά καταλύματα. Ευχάριστος, προσηνής άνθρωπος, με τον οποίο συζητήσαμε διάφορα θέματα, κεραστήκαμε και φυσικά συναντηθήκαμε πάλι τις μέρες που μείναμε στο νησί.

Με τη συζήτηση περνά ευχάριστα η ώρα και είχε έρθει η στιγμή να φύγουμε. Μας περίμεναν...

Στο σπίτι είχαν αρχίσει να 'ρχονται οι καλεσμένοι, η οικοδέσποινα βρισκόταν σε πυρετώδεις ετοιμασίες, ενώ το γεμιστό κατσικάκι, που μόλις είχε βγει από τον φούρνο, μας έσπαγε τη μύτη με τη μυρουδιά του! Ήθελα πολύ να το δοκιμάσω, για να δω αν διέφερε γευστικά από κείνο, το οποίο είχαμε γευτεί κάποια Λαμπρή στην Απείρανθο της Νάξου. Όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, και τα δύο ήταν νοστιμότητα, ασχέτως αν είχαν παρασκευαστεί σ' άλλο νησί το καθένα, από άλλη νοικοκυρά και με διαφοροποιημένη κάπως τη συνταγή. Είναι θαυμαστό σκέφτηκα, πώς ποικίλουν από τόπο σε τόπο τα φαγιά μας, αν και πολλών η βάση της φιλοσοφίας τους είναι ίδια.

Πάντως και στα δύο νησιά το φαγητό αυτό ψήνεται για έξι έως εφτά ώρες, ενώ η ετοιμασία του είναι κάπως απαιτητική. Εκείνο, που με όρεξη γευτήκαμε με την παρέα μας, παρασκευάστηκε με την ντόπια συνταγή, η οποία υπαγορεύει να ψιλοκοπούν τα εντόσθια του κατσικιού και να τσιγαριστούν με πολλά κρεμμυδάκια, στη συνέχεια να προστεθεί ξερός δυόσμος, κανέλλα, αλάτι και πιπέρι. Μόλις κρυώσει κάπως το μείγμα, γεμίζεται μ' αυτό η κοιλιά του ζώου, κατόπιν ράβεται με βελόνα και σκοινί και, αφού αλειφθεί το σώμα του με σάλτσα, πιπέρι μαύρο, κανέλλα και αλάτι, ψήνεται στην αρχή σε μεγάλη θερμοκρασία και μετά σε χαμηλή για πολλές ώρες, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Α! και κάτι άλλο! Όπως έμαθα, η γέμιση του κατσικιού είναι υπέροχη και με αβγά στο τηγάνι! Τα γράφω αυτά μη και κάποιος που το κείμενο αυτό πέσει στα χέρια του, θελήσει να τα μαγειρέψει! Μπορεί και όχι, αλλά ό,τι κι αν προκύψει, οι γεύσεις ετούτες αποτελούν μέρος της γαστρονομίας του νησιού, άρα και της ταυτότητάς του.

Η συντροφιά -αποτελούμενη από έντεκα άτομα, όλα πλην ημών συγγενικά εξ αίματος ή αγχιστείας- τρώγοντας, πίνοντας και συζητώντας είχε δημιουργήσει μια αληθινά συμποσιακή ατμόσφαιρα μεσημεριάτικα. Ο ένας έλεγε το ένα, ο άλλος συμπλήρωνε ή επέκτεινε ό,τι είχε ειπωθεί και η ώρα περνούσε ευχάριστα. Τότε ήταν, αν θυμάμαι καλά, που κατέγραψα τις φράσεις *«του 'γινε φαούδι»*, δηλαδή, κολλητσίδα, άρα επίμονος και απαιτητικός, *«τα τσικνώσανε τα ρυζόγαλα»*, δηλαδή, διερράγησαν οι σχέσεις, αλλά και τη λέξη *«γαμπρικός»*, που σημαίνει γαμπριάτικος.

Κάποια στιγμή, αποχώρησαν όλοι, εκτός από μένα και την Αναστασία που τακτοποιήσαμε ό,τι απέμεινε. Φαγητά, πιατικά,... Ε! στη συνέχεια, κατεβήκαμε ως τη *«Θάλασσα»* με τα πόδια και δικαιωματικά ήπιαμε το καφεδάκι μας και μιλήσαμε για ποικίλα.

Το απογευματάκι, οι δυο μας κι ο Χρήστος πήγαμε στα Ολίσια, σημείο λίγο έξω από το Μεγάλο Χωριό και περπατήσαμε -έπρεπε, πέραν άλλων, να ξοδέψουμε και κάποιες από τις μεσημβρινές θερμίδες-, απολαμβάνοντας τα περίξ, τις συναντήσεις με άλλους περιπατητές και φυσικά τη φιλική κουβεντούλα.

Σ' αυτόν τον περίπατο θαύμασα γι' άλλη μια φορά στην άκρη του χωριού τη μεγάλη γαλανόλευκη πάνω στον τεράστιο ιστό, ενώ ο νους μου, αν και δεν έλεγα τίποτα σχετικό, ταξίδευε στο Φαρμακονήσι και στα αντικρινά παράλια. Επιστρέφοντας, βγήκαμε σε κάποιο σημείο του δρόμου αριστερά και επισκεφτήκαμε το ξωκκλήσι των Αγίων Αναργύρων, το οποίο, όπως μας ενημέρωσε η φίλη μας, ιδρύθηκε το 2010 στη μνήμη τής αδερφής του πατέρα της, Αργυρώς, ενώ οι εικόνες του είναι όλες δωρεές συγγενών!

— Είναι συγκινητικό, είπα, που οι άνθρωποι νιώθουν την ανάγκη να οικοδομήσουν κάποιον ναΐσκο ως αιώνιο μνημό-

συνο προσφιλούς τους προσώπου, ενώ αναλαμβάνουν και τη φροντίδα του.

– Πράγματι, απάντησε η Αναστασία, ενώ συμπλήρωσε πως τα περισσότερα εκκλησάκια του νησιού είναι ιδιόκτητα.

– Πάντως η αρχιτεκτονική όσων μέχρι τώρα έχουμε δει υπακούει στον ρυθμό της βασιλικής, ασχέτως αν έχουν επιμέρους στοιχεία που ξεχωρίζει το ένα από τ' άλλο.

– Ορθή η παρατήρησή σου! Για το σύνολό τους ισχύει αυτό.

– Τούτο εδώ, για παράδειγμα, ολόλευκο και με γαλάζια κουφώματα και σκεπή, έχει το μικρό κωδωνοστάσιο στην άκρη της σκεπής, ακριβώς πάνω από την είσοδο, διακριτό από απόσταση, κι αυτό με γαλάζια σκεπή και λευκό σταυρό στην κορφή. Αν και κατάγομαι από ορεινά μέρη, όπου η εικόνα των ναών είναι εντελώς διαφορετική, αγαπώ ιδιαίτερα τους κυανόλευκους ναούς των νησιών, αλλά παντού έχω αδυναμία στα ταπεινά ξωκκλήσια!

– Να, που και σ' αυτό συμπίπτουμε! Αλλά, γιατί, άραγε, είναι πιο ελκυστικά;

– Ποιος ξέρει! Ίσως, επειδή μες στη μοναξιά τους αποπνέουν μια δύναμη και μια γαλήνη που δεν τη συναντά κανείς στους μεγάλους και πολυσύχναστους ναούς. Ή, γιατί είναι πιο κοντά στο μέτρο του ανθρώπου και στο μεγαλείο του θείου, που και στα μικρά πράγματα μεγαλειώδες είναι!

– Δεν το είχα σκεφτεί αυτό, αλλά με βρίσκει σύμφωνη η σκέψη σου!

Τέτοια κι άλλα λέγαμε στο τέλος της πεζοπορίας μας εντός του περιφραγμένου και ιδιαίτερα φροντισμένου αύλειου χώρου του ναού, ενώ και φωτογραφικές λήψεις κάναμε. Κι εδώ, η Αναστασία άνοιξε τη θύρα, πάνω από την οποία σε μαρμάρινη πλάκα έγραφε, «Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΓΥΡΩΝ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΝ ΕΤΕΙ 2010 ΕΙΣ

ΜΝΗΜΗΝ ΑΡΓΥΡΩΣ ΚΑΤΣΟΥΛΙΕΡΗ». Εισήλθαμε, κάναμε τα δέοντα, θαυμάσαμε τις εικόνες που δώρισαν οι συγγενείς στη μνήμη της θείας της που νέα έφυγε για το επέκεινα και επιστρέψαμε. Εμείς στο δωμάτιό μας κι εκείνη στο σπίτι της. Είχαμε ανάγκη από ανάπαυση...

Εικόνα 24, 25. Από τη χλωρίδα του νησιού·
ορχιδέα και γλαδιόλα.

Αγαθονήσι - 5^η μέρα

Δευτέρα κι επανήλθαμε στην πρόσφατα αποκτηθείσα συνήθεια μας, δηλαδή τον πρωινό περίπατό μας ως τη Σπηλιά. Μάλιστα για καλύτερη άσκηση, κάναμε την απόσταση τρεις φορές και, πραγματικά, αυτό ήταν ένα ιδιαίτερα απολαυστικό πηγαινέλα, το οποίο γέμισε τα πνευμόνια μας με αέρα θαλασσινό και την ψυχή μας με όμορφες εικόνες και μια αίσθηση ελευθερίας σαν αυτή που νιώθουν όσοι στη φιλόξενη αγκαλιά της φύσης ζουν, μακριά από τις συμβάσεις του πολιτισμού μας.

Στη συνέχεια φάγαμε το πρωινό μας, ετοιμαστήκαμε και πήγαμε στη «Θάλασσα», για να πιούμε καφέ. Γνώριμοι πλέον με πολλούς στο νησί, καλημερίσαμε, κέρασαμε καφέδες, συζητήσαμε,... Αυτά, μέχρι που μπήκαμε στο αυτοκίνητο, για να πάμε στο Μεγάλο Χωριό, όπου θα επισκεπτόμασταν τα σχολεία, νηπιαγωγείο, δημοτικό, γυμνάσιο και λυκειακές τάξεις.

Καλημερίσαμε την Αναστασία, η οποία βρισκόταν στο γραφείο της, και με χαρά μάς καλωσόρισε και μας σύστησε στους καθηγητές και στους λιγοστούς μαθητές του σχολείου. Μας παρότρυνε να επισκεφτούμε το νηπιαγωγείο και το δημοτικό που βρίσκονταν σε διάλειμμα, καθώς εκείνη θα μπορούσε να μας ξεναγήσει στη συνέχεια στο σχολείο που διευθύνει, όπως και κάναμε. Η νηπιαγωγός και η δασκάλα μας δέχθηκαν με προσήνεια, μας ξενάγησαν, η καθεμιά στον χώρο της, που δεν είχε τίποτα να ζηλέψει, ίσως ήταν και ανώ-

τερος από πολλά άλλα σχολεία, ενώ συνομιλήσαμε και με τα παιδάκια. Υπέροχη, συγκινητική στιγμή!

Μόλις χτύπησε το κουδούνι, επιστρέψαμε στη φίλη μας και μαζί της περιηγηθήκαμε στους χώρους του σχολείου, στο εργαστήριο φυσικών επιστημών και φυσικά στη βιβλιοθήκη, όπου μας έδειξε με καμάρι τη θέση στην οποία είχαν τοποθετήσει τα βιβλία που τους είχα στείλει το 2021 για ενίσχυση της βιβλιοθήκης τους. Συγκινήθηκα βλέποντάς τα για πολλούς λόγους. Πόσο μάλλον, που αυτή η βιβλιοθήκη και το σχολείο, το οποίο τη φιλοξενεί, βρίσκονται σε μια ακρούλα της πατρίδας μας!

Εικόνα 26. Προσκυνητάρι στο Μεγάλο Χωριό.

Ευχαριστήσαμε χαιρετώντας τη φίλη μας και κατευθυνθήκαμε με το αυτοκίνητο στο Μικρό Χωριό. Το προσπεράσαμε και προχωρήσαμε αρκετά. Στην περιοχή υπήρχαν κλιμακωτά πεζούλια, τα οποία δήλωναν πως κατά το παρελθόν καλλιεργούνται στο σύνολό τους. Κατά την επιστροφή κάναμε στάση στο χωριό, περπατήσαμε στα δρομάκια του κι απολαύσαμε τη θέα προς τον οικισμό και τον όρμο του Αγίου Γεωργίου, καθώς και προς το Μεγάλο Χωριό.

Καθώς περπατούσαμε, παρατηρούσαμε την ελάχιστη ζωή που αναπτυσσόταν πλέον εκεί, αφού λίγοι άνθρωποι πια το κατοικούν. Τα λουλούδια στις αυλές δήλωναν πολλά, ενώ κάποιες καρπουζιές, που τα καρπούζια τους κρέμονταν πληθωρικά ακόμα κι έξω από τον φράχτη, τράβηξαν την προσοχή μας. Ώσπου, σ' ένα προστώο αντικρίζω μια γλυκιά, υπερήλικη κυρά!

– Καλημέρα, τι κάνετε;

– Καλημέρα, κόρη μου! Καλά! Εσύ, ποια είσαι;

Της εξήγησα, μιλήσαμε για λίγο και της ζήτησα να μου κάνει τη χάρη να την επισκεφτώ κάποια στιγμή, για να μου μιλήσει για το νησί.

– Να έρθεις, κόρη μου, όποτε θέλεις! Εγώ πάντα εδώ είμαι...

Τη χαιρέτησα κι έφυγα με την υπόσχεση της επιστροφής, αλλά και με μια αδιόρατη γλύκα στην ψυχή μου. Εκείνη, μέχρι να χαθώ στη στροφή, με κοιτούσε όπως παρατηρούν οι μανάδες τα παιδιά τους που για κάπου κινούν και ανασύροντας μνήμες συγκινήθηκα.

Κι ο Χρήστος είχε καλημερίσει μαζί μου τη γιαγιά και συνέχισε να περπατά πέριξ, βγάζοντας φωτογραφίες. Όταν συναντηθήκαμε λίγα λεπτά μετά, του διηγήθηκα τα καθέκαστα και εννοείται πως δεν θα μου χαλούσε το χατίρι! Θα μ' έφερνε να μιλήσω μαζί της...

Στη συνέχεια πήγαμε στη Σπηλιά. Εκείνος κολύμπησε κι εγώ κράτησα τις σημειώσεις μου. Κι εκεί στον όμορφο, οικείο πια όρμο, κάτω από τον ίσκιο, με τους ήχους της φύσης συντροφιά και με γεμάτο τον μέσα κόσμο μου από εικόνες, σκέψεις και συναισθήματα, έγραψα κι ένα ποίημα. Ο τίτλος του, «Βιγλάτορες»:

*Ξωκκλήσια γαλανόλευκα,
των νησιών βιγλάτορες άγιοι,
αγναντεύουν το πέλαγος
και καθημερινά ιερουργούν
τηρώντας τον ήλιο κατάματα
και του σύμπαντος κόσμου
τη μεγαλοσύνη.*

Ο σύντροφός μου απολάμβανε το κολύμπι στην καθάρια δροσερή θάλασσα, λέγοντάς μου πως κακώς δεν τον ακολούθησα. Ίσως, αλλά εκείνη την ώρα μου άρεσαν πιότερο η σκιά και οι ηλιαχτίδες που τρεμόπαιζαν πάνω μου με κάθε ανεπαίσθητη κίνηση των φυλλωμάτων, αλλά και οι σκέψεις που μες στη γαλήνη γεννιούνταν και γινόντουσαν ποίηση ή ό,τι άλλο.

– Θέλεις να σου διαβάσω το ποίημα που έγραψα, του είπα, μόλις βγήκε από το νερό.

– Πότε το έγραψες;

– Τώρα, όσο εσύ κολυμπούσες!

– Μπράβο! Μπράβο! Φυσικά, θα μου το διαβάσεις... Σε τι αναφέρεται;

– Κάνε λίγη υπομονή! Είναι καλύτερα να μη γνωρίζεις το θέμα του. Για σκέψου! Έχεις την τιμή να είσαι ο πρώτος που θα το ακούσεις!

– Εντάξει, εντάξει, όπως θέλεις!

Όταν ήρθε και κάθισε δίπλα μου, του διάβασα το ποίημα, το οποίο με προσοχή άκουσε.

– Βιγλάτορες! Πόσο ωραία περιγράφει αυτή η λέξη τα ξωκκλήσια των νησιών που τόσο θαυμάζεις κι αγαπάς! Συγχαρητήρια!

– Τον ευχαρίστησα μ’ ένα φιλί! Ελπίζω ν’ αρέσει και σ’ άλλους, είπα.

– Θ’ αρέσει, θ’ αρέσει! Δεν είναι απαραίτητο, εσύ το ξέρεις καλύτερα, ό,τι γράφεις να είναι αρεστό σε όλους. Ούτε σ’ εμάς αρέσουν όλα, οπότε...

– Έχεις δίκιο! Και μια ψυχή αν συγκινηθεί...

– Ακριβώς!

Μείναμε αρκετά στην ήρεμη ακτή. Ήταν τόσο όμορφα! Τι άλλο να ζητήσει ο άνθρωπος, σκέφτηκα, όταν έχει την ευτυχία να βιώνει τέτοιες ξεχωριστές στιγμές και μάλιστα ανέξοδα; Γιατί η φύση απλόχερα μας τις προσφέρει, αρκεί να έχουμε τα μάτια της ψυχής μας ανοιχτά, να τις χαιρόμαστε και ως χρέος μας ακατάλυτο να της επιστρέφουμε τον σεβασμό και τη φροντίδα μας!

Ο χρόνος κυλούσε πολύ ευχάριστα, αλλά κάποια στιγμή επιστρέψαμε στο δωμάτιο για λίγη ανάπαυση. Το απόγευμα θα πηγαίναμε με την Αναστασία στο ξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου και στους Θόλους. Έτσι, όταν έφτασε η ώρα, περάσαμε από το σπίτι της, την πήραμε και, διαβαίνοντας από την άκρη του Μεγάλου Χωριού, ακολουθήσαμε τη διαδρομή προς τα Ολόισα και στο σημείο, όπου δεσπόζει το ξωκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, στρίψαμε δεξιά σε δρόμο που μετά από κάποια απόσταση ήταν χωμάτινος. Αυτό καθόλου δεν μας εμπόδισε να προχωρήσουμε. Η φίλη μας ανοιγόκλεισε τις συρμάτινες ποριές που συναντήσαμε, μας ενημέρωσε πως οι κοντινές παραλίες ονομάζονται Πόρος και Βαθύ Πηγάδι και σε λίγο ήμασταν στον προορισμό μας.

Το εν λόγω ξωκκλήσι βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιού. Κυανόλευκο, σε ρυθμό βασιλικής, με καμπυλωτή σκεπή και κωδωνοστάσιο πάνω από την είσοδο, έχει τρία σκαλοπάτια και μικρό περικόλειστο με τοίχο προαύλιο, ενώ μαρμαρίνη πλάκα αριστερά της εισόδου πληροφορεί: «ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΙΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟ 1978 ΜΕ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΑΓΑΘΟΝΗΣΙΟΥ ΜΕ ΕΠΙΒΛΕΨΙΝ ΤΩΝ ΥΙΩΝ ΕΜΜ. ΚΑΙ ΕΥΘ. ΚΑΤΣΟΥΛΙΕΡΗ». Το εσωτερικό του ήταν λιτό, με διακριτή φροντίδα! Μόλις κάναμε τα δέοντα, κατευθυνθήκαμε στους Θόλους, σε απόσταση λίγων μέτρων από τον ναΐσκο.

Εικόνα 27. Το ξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου.

Η περιοχή διαθέτει καλλιεργημένα κτήματα, αλλά η πρόσβαση στους Θόλους δεν ήταν εύκολη, λόγω ακριβώς της σπαρμένης γης και της βλάστησης, αν και σε κάποια σημεία τους πλησιάσαμε αρκετά· αποφύγαμε το περισσότερο, μήπως και μέσα από τα χορτάρια πεταχτεί κάποιο φίδι και κατά το δυνατόν τους απαθανάτισαμε. Για τους Θόλους μάς μετέφερε κάποιες πληροφορίες η φίλη μας, ενώ όταν έγραφα τις παρούσες ταξιδιωτικές εντυπώσεις, διάβασα στη σελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού και τα εξής: *«Στο Αγαθονήσι υπάρχουν οι μοναδικοί στο είδος τους «θόλοι», βυζαντινά κτίσματα του 11^{ου} αιώνα με αεραγωγούς στην οροφή τους, που λειτουργούσαν ως μεγάλες αποθήκες - πιθανόν τροφίμων. Πίσω από το ξωκκλήσι του Αϊ-Νικόλα υπάρχει ο «βότσος», ένα μεγάλο βάραθρο που επικοινωνεί με υπόγειες στοές με τις δύο άκρες του νησιού».*

Εικόνα 28. Άποψη των Θόλων.

– Τελικά, πολλά από τα κατάλοιπα του παρελθόντος κρατούν καλά κρυμμένα τα μυστικά τους, είπα.

– Πράγματι, συμφώνησε η παρέα μου, διατυπώνοντας την άποψη πως κάποια μπορεί μελλοντικά να έρθουν στο φως.

– Πιθανόν πρόσθεσα, όμως για πολλά, όσο κι αν το θέλουμε, δεν θα συμβεί.

Εικόνα 29, 30. Ο «βότσος» πίσω από τον Άγιο Νικόλαο και ο «βότσος» στην άλλη πλευρά του νησιού.

– Δεν πάμε και ως το Καθολικό, είπε η Αναστασία. Αλλά πριν, ας κάνουμε μια στάση στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος! Συμφωνείτε;

– Φυσικά, γιατί όχι! Μέχρι να φύγουμε, θέλουμε να πάμε σ’ όλα τα εκκλησάκια!

Τούτο το ξωκκλήσι βρισκόταν σε ψηλότερο από τον δημόσιο δρόμο επίπεδο και σε περίοπτη θέση. Ανεβήκαμε τις σκάλες και βρεθήκαμε στην πλακόστρωτη αυλή του. Η πρώτη αίσθηση ήταν της εξαιρετικής μέριμνας που τύχαινε και, όπως μας ενημέρωσε η φίλη μας, αυτή την είχε αναλάβει ο Πολιτιστικός Σύλλογος. Κείνο που παρατηρεί, επίσης, ο επισκέπτης προσκυνητής είναι το κωδωνοστάσιο κάτω από το οποίο διαβαίνεις, για να περάσεις στον μέσα χώρο της αυλής

και στη συνέχεια στον ναό. Στηριγμένο εκατέρωθεν σε δύο κίονες, στέφεται από ευμέγεθες γείσο, ενώ καταλήγει σε καμάρα που ψηλά στη μέση του ίσταται σταυρός. Ο ρυθμός του είναι όμοιος με των άλλων ναών του νησιού, ενώ διαθέτει στις μακριές πλευρές του πεζούλια. Ακόμα, εκτός από τις δύο σημαίες, μία βυζαντινή και μία γαλανόλευκη από τη μία και την άλλη πλευρά της εισόδου, πολλές σημαιούλες ανέμιζαν κρεμασμένες σε σχοινιά στον χώρο μπροστά στον ναό, δίνοντας τον τόνο! Φυσικά, εισήλθαμε, λιβανίσαμε,... παρατηρήσαμε,...

Εικόνα 31. Δείλινό στο Καθολικό.

Λίγο μετά βρισκόμασταν στο απάνεμο λιμανάκι του Καθολικού, όπου το δειλινό είχε μοιράσει αφειδώλευτα πλήθος αρμονικών χρωμάτων στα νερά και τα σύννεφα σε συνδυασμούς που μας καθήλωναν και μας μάγευαν! Ψαρόβαρκες αραγμένες, γλάροι που πετούσαν, κι απέναντι, σε απόσταση αναπνοής, το νησάκι Νερό, στο οποίο μόνο ζωντανά κατοικούν. Εκεί ανάμεσα, και οι ιχθυοκαλλιέργειες, η μόνη επιχείρηση αυτού του μεγέθους στο νησί, η οποία απασχολεί αρκετούς εργαζόμενους και παράγει εξαγωγίμο προϊόν. Στην άκρη του μικρού λιμανιού ένα μικρό ταβερνείο είναι κει για κάθε περαστικό.

– Να σας πω σύντομα έναν θρύλο που σχετίζεται με το Καθολικό, ρώτησε η φίλη μας. Θέλετε;

– Εννοείται! Αφού ξέρεις, ειδικά εμένα, με τρέφουν αυτά, είπα.

– Κάποτε, πριν πολλά χρόνια, λένε πως ένα πλοίο που ταξίδευε για τη Σάμο ναυάγησε και μια γυναίκα με το παιδί της πνίγηκαν. Λέγεται ακόμα πως οι κάτοικοι τους έθαψαν σε μια εγκαταλειμμένη ασβεστοκάμινο στον κόλπο του Καθολικού, χωρίς όμως να φέρουν παπά να τους διαβάσει. Από τότε φημολογείται πως τις νύχτες εμφανίζεται μία γυναικεία μορφή που θρηνεί, ενώ κάποιες σκοτεινές νύχτες χωρίς φεγγάρι εκπέμπεται μια παράξενη λάμψη από την ασβεστοκάμινο! Δεν την έχω δει, αλλά ο θρύλος αυτό λέει.

– Τι να πούμε! Πάντως, πιστεύω πως οι μύθοι και οι θρύλοι δεν αποτελούν αποκύημα της φαντασίας κάποιων αλαφροϊσκιωτων, αλλά κρύβουν αλήθειες που ατόνησαν ή παντελώς χάθηκαν στη ρύμη του χρόνου, πρόσθεσα. Αλλά νομίζω ήρθε η ώρα να πηγαίνουμε... Μη ρωτήσετε για πού... Ξέρετε... Στο γνωστό ταβερνάκι, για τις συνήθειες αταξίες! Ευτυχώς σήμερα ήμασταν πιο εγκρατείς, οπότε θα τις κάνουμε χωρίς τύψεις!

Και η αλήθεια είναι πως κείνη την ώρα ηπεινούσαμε, όπως λένε κι οι ντόπιοι.

– Ηπεινούσαμε δε λέτε το πεινούσαμε, Αναστασία μου;

– Ναι, ναι, έτσι το λέμε!

– Μ’ αρέσουν τα γλωσσικά ιδιώματα κι είπα να χρησιμοποιήσω καμιά λέξη!

– Ωραία, ωραία! Όλο και κάποια άλλη θα σημειώσεις απόψε...

– Φυσικά, χαρά μου! Για να δούμε...

Σε λίγο οι παραγγελίες δόθηκαν και χωρίς καθυστέρηση έφταναν όσα είχαμε παραγγείλει. Μαζί και καπίρα, ψημένο ψωμί δηλαδή, όπως το λένε στο νησί, από το οποίο μια μικρή γωνίτσα έφαγα. Μιλήσαμε για διάφορα, ενώ τα «στην υγειά μας!» έδιναν κι έπαιρναν και με χαρά γευόμασταν όλοι τις νοστιμιές της κ. Χρυσούλας!

– Κάπως κουρασμένο σας βλέπω, είπα στον κ. Ευάγγελο, οπότε λέω να μη σας κουράσω περαιτέρω ζητώντας αφηγήσεις, τις οποίες με παραστατικότητα μεταφέρετε στο ακροατήριο, δηλαδή σε μας!

– Η αλήθεια είναι, απάντησε, πως είχα μια κουραστική μέρα, αλλά ίσως κάτι πούμε πάλι!

– Ανάλογα με τη διάθεση, βλέπουμε, λοιπόν!

Φυσικά, το βλέπουμε... δεν άργησε και η διήγηση ξεκίνησε:

– Ήταν, που λέτε, ένας παπάς, ο οποίος δεν γνώριζε να κάνει την τελετή της κηδείας. Κάθε φορά, μόλις έφερναν στον ναό τον νεκρό, τους έβγαζε όλους έξω! Μετά από λίγη ώρα άνοιγε την πόρτα και τους έλεγε, «*πάρτε τον!*» Μια, δυο, τρεις αγανάκτησαν οι κάτοικοι, οπότε αποφάσισαν να μάθουν τι ακριβώς συμβαίνει. Έτσι, κάποια μέρα, ένας έκανε τον πεθαμένο! Όντας στο φέρετρο, άκουσε τον παπά να λέει, «*από δω ως εδώ!*», «*από δω ως εδώ!*», τρεις τέσσερις φορές.

Μόλις τελείωσε, ο «πεθαμένος» σηκώθηκε, πήρε το θυμιατό κι άρχισε να τον χτυπά μέχρι που τον σκότωσε! Τότε, ανοίγει την πόρτα του ναού και λέει σ' όσους περίμεναν απέξω, «*πάρτε τον*»!

– Τελικά η ασχετοσύνη πληρώνεται και μάλιστα μερικές φορές πολύ ακριβά, σχολίασα!

– Πάντα πίσω από τις ιστορίες, ευτράπελες ή σοβαρές, κρύβονται αλήθειες, είπε ο σεβαστός μας φίλος. Και σ' αυτή που μόλις σας διηγήθηκα δεν είναι τόσο η διακωμώδηση ενός προσώπου, ανώνυμου εν προκειμένω, όσο το μήνυμα που προκύπτει. Όλες αυτού του είδους οι αφηγήσεις προκαλούν βέβαια γέλιο, αλλά κείνο που μένει είναι οι πράξεις και τα σημαινόμενά τους, στοιχεία εξάλλου που συντελούν στην επανάληψη και στη διαιώνισή τους.

– Πράγματι! Έτσι κι αλλιώς, ο λαϊκός λόγος, χωρίς να γίνεται βαρετός, κομίζει σημαντικά μηνύματα, τα οποία του δίνουν ζωή μέσω της ευχάριστης αναπαραγωγής του. Και πάλι σ' ευχαριστούμε! Πάντα θα θυμόμαστε τα συμπόσια που σε είχαμε στην παρέα μας και φυσικά την Αναστασία μας, που ήταν η αφορμή να φθάσουμε ως εδώ!

– Να είστε καλά και να ξανάρθετε!

– Μακάρι, ο χρόνος θα δείξει...

Ευχάριστα κύλησε κι αυτό το βράδυ στο Αγαθονήσι, με αγαπητική συντροφιά, ωραίες γεύσεις και ενδιαφέρουσα συζήτηση! Τι όμορφες που 'ναι οι απλές στιγμές της ζωής!

Αγαθονήσι - 6^η μέρα

Καινούργια μέρα κι ο προορισμός ήταν πάλι η άλλη πλευρά του νησιού, στα βορειοανατολικά, στην περιοχή Μαΐστρος· θα πηγαίναμε στο Καστράκι, στο οποίο έχω ήδη κάνει αναφορά. Όπως είναι φυσικό, δεν θα μπορούσε να μη γίνει ο πηγαϊμός μας εκεί, καθώς μας μεταφέρει στην αρχαιότητα και μιλά μαζί με τα ευρήματα και τις αρχαίες πηγές γι' αυτή την περίοδο της ιστορίας του νησιού, τότε που το όνομά του ήταν Τραγαία.

Εικόνα 32. Το Αρχαιολογικό Μουσείο και το Καστράκι.

Μόλις φτάσαμε, σταθμεύσαμε το αυτοκίνητο στο πλάτωμα, κοντά στο κτήριο του Μουσείου. Καθώς πονούσε το γό-

νατο του συνταξιδιώτη μου, είπε να μην το καταπονήσει με το ανέβασμα και το κατέβασμα στον βράχο και δεν με ακολούθησε. Εγώ, βαδίζοντας προσεκτικά και ακολουθώντας τη χαραγμένη από τους ανασκαφείς διαδρομή, παρατηρούσα τον χώρο, διάβαζα τα ενημερωτικά κείμενα του Υπουργείου Πολιτισμού, χαιρόμουν τη στιγμή και ταξίδευα απολαυστικά στον χρόνο. *«Η αρχαία Τραγαία (Αγαθονήσι)»*, έγραφε το πρώτο, *«κατοικήθηκε σύμφωνα με τις πηγές από Δωριείς και εν συνεχεία από Ίωνες της Μιλήτου που εγκαθίστανται στο νησί. Το Αγαθονήσι, μαζί με την Ικαρία, τους Φούρνους, το Φαρμακονήσι, την Πάτμο, την αρχαία Λεψία (Λειψοί), τους Αρκιούς, τη Λέρο και το Μαράθι, ανήκουν στα μιλησιακά νησιά, που αποτελούσαν προπύργια της ιωνικής μητρόπολης, της Μιλήτου. Η Μίλητος, προκειμένου να εδραιώσει την πολιτική κυριαρχία της στο Αιγαίο, εξόπλισε τα νησιά της με οχυρωματικές εγκαταστάσεις, κυρίως μικρά φρούρια σε ευλίμενους όρμους καίριας σημασίας, την επιτήρηση των οποίων είχε ετήσιος φρούραρχος. Στην ευρύτερη περιφέρεια του Αγαθονησίου έγιναν σημαντικές ναυμαχίες, όπως της Λάδης το 494 π.Χ., η μάχη της Μυκάλης το 476 π.Χ. και η πολιορκία της Μιλήτου το 334 π.Χ.»*.

Η θάλασσα χαμηλά έφερνε ελαφρύ αεράκι, ευεργετικό για το βάδισμα κάτω από τις αχτίδες του μαγιάτικου ήλιου, ενώ η φύση βρισκόταν στις δόξες της. Τα αγριολούλουδα είχαν ζωντανέψει χρωματικά τον αρχαιολογικό χώρο, τα έντομα ζουζούνιζαν στους ρυθμούς της άνοιξης και οι σαύρες, οι οποίες ξεπετιούνταν από δω κι από κει ή λιάζονταν πάνω στις αρχαίες πέτρες, έδιναν εκφάνσεις της ζωής που αναπτυσσόταν παντού περίξ. Ο οχυρωμένος χώρος, του οποίου υπολείμματα έβλεπα, με καλούσε να τον ανασυνθέσω και να τον στήσω κατά το δυνατόν μπροστά μου. Δύσκολο αυτό, αλλά προσπαθούσα με τις γνώσεις και τη φαντασία μου ν’

ανιχνεύσω τα μυστικά του με τη βοήθεια όσων διάβαζα στις επιτόπιες αρχαιολογικές πινακίδες, διότι άλλο να έχεις μελετήσει κάτι για ένα μνημείο και να το φαντάζεσαι κι άλλο να βρίσκεσαι στο σημείο και να προσπαθείς μέσα από τα διασωθέντα υπολείμματα, μπαίνοντας στη μηχανή του χρόνου, ν' αγγίζεις λίγη από την αλλοτινή ζωτικότητα του και στην εποχή της ακμής του να μεταφερθείς.

Εικόνα 33. Πορφύρα.

Προχωρώντας πέρασα από τη θέση του αρχαίου μελισσώνα κι έφτασα στο εργαστήριο πορφύρας. Ό,τι φυσικά απέμεινε, με την άνοιξη να 'χει βάλει το χεράκι της και να το 'χει μ' άνθη κοσμήσει, αλλά όσα διάβασα με βοήθησαν και με διαφώτισαν: *«Κοντά στην νοτιοανατολική παρυφή του οχυρού και στο κατώτερο άνδρηρο εντοπίστηκε συγκρότημα εργαστηριακών εγκαταστάσεων παραγωγής πορφύρας, χρωστι-*

κών ουσιών, αλλά και βαφείου, χρονολογούμενα στους ύστερους ελληνιστικούς και πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους (1^{ος} αι. π.Χ. - 1^{ος} αι. μ.Χ.). Δεξαμενές και αποθέτες πορφύρας τύπου *murex brandaris* και *murex trunculus* που αποκαλύφθηκαν σε μεγάλες ποσότητες στον ευρύτερο χώρο υποδηλώνουν την ακμάζουσα δραστηριότητα του εργαστηρίου. Η ανεύρεση μεγάλου αριθμού ορυκτών χρωστικών για την βαφή πήλινων αγγείων, η παρουσία τμημάτων κεραμικών τροχών, σκωριών πηλού και σιδήρου, υποδηλώνουν την ύπαρξη εργαστηρίων κεραμικής και σιδήρου. Με το τοπικό εργαστήριο κεραμικής συνδέεται και ο μεγάλος αριθμός πήλινων κυψελών που έχουν βρεθεί στο οχυρό, το οποίο είχε ανεπτυγμένη μελισσοκομική δραστηριότητα από τον 3^ο αι. π.Χ. έως και τον 2^ο αι. μ.Χ. Για την αποθήκευση των παραπάνω προϊόντων χρησιμοποιήθηκαν μικροί ορθογώνιοι χώροι που βρέθηκαν διάσπαρτοι στο κατώτερο άνδρηρο του οχυρού.»

Η μοναχική περιήγησή μου στο οχυρό, με τον Χρήστο να μου λέει να προσέχω μην πέσω εκεί που σκαρφάλωνα, ανησυχία λογική για κάποιον που σε βλέπει από χαμηλά και δεν έχει επίγνωση του χώρου, μ' έκανε να νιώθω όμορφα, θαυμαστά και μια ιδιότυπη ευδαιμονία αναδύθηκε μέσα μου, καθώς αναλογιζόμουν πως η θεά Τύχη ή ο Χρόνος, που όλα τα εξουσιάζει, μου πρόσφεραν το δώρο της επίσκεψης σ' αυτή την άκρη της πατρίδας μου και μάλιστα σ' ένα σημείο, το οποίο πριν πολλούς αιώνες έσφυζε από ζωή. Πολύ περισσότερο, που σε κάθε βήμα μου έβλεπα αποτυπώματα των ανθρώπων, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν κάποτε εκεί και χάριν των ασχολιών, της ζωής τους της ίδιας, ανέβαιναν και κατέβαιναν, πατώντας στα σημεία που πατούσα! Ιερή στιγμή!

Και τη συγκεκριμένη οχυρωματική κατασκευή, επίνειο της αρχαίας πόλης της Τραγαίας, αν μπορέσεις να την ανα-

συγκροτήσεις κάπως στο μυαλό σου, θα δεις τους οχυρωματικούς τοίχους που ήταν διαμορφωμένοι σε τρία άνδηρα, καθώς και τις χτιστές ή λαξευτές κλίμακες, μέσω των οποίων γινόταν η επικοινωνία. Στην κορφή, όταν φθάσεις, βλέποντας τα σωζόμενα θεμέλια του ορθογώνιου πύργου, θα τον δεις να υψώνεται, έχοντας στο υπόγειό του λαξευτή στον βράχο δεξαμενή κυκλικού σχήματος για την αποθήκευση νερού. Θα δεις ακόμα τους χώρους εγκατάστασης και σίτισης της στρατιωτικής φρουράς και φυσικά κατά την ανάβαση ή την κατάβαση, εξαρτάται από το πώς θα κινηθείς, θα βρεθείς μπροστά στο ελληνιστικό ιερό της Ίσιδος Αφροδίτης, χαρακτηριστικό της εποχής του, στην οποία κυριαρχεί ο θρησκευτικός συγκρητισμός, ενώ θα πατήσεις πάνω σε εγχάρακτα αποτυπώματα φαλλών, συμβόλων της γονιμότητας, και πελμάτων.

Εικόνα 34. Αποτυπώματα.

Έχοντας χορτάσει πλεοναστικά την περιήγησή μου αυτή, όντας στην κορφή, ένιωσα απέραντη αγαλλίαση! Το πέριξ γαλάζιο εισχώρησε ως την ψυχή μου -αν σκάψει κάποιος ίχνη του θα βρεθούν ακόμα-, ενώ ένα παράπονο για τα πάθη του Ελληνισμού αναδύθηκε μέσα μου, καθώς αγνάντευα την Ιωνία!

Εικόνα 35. Απέραντο γαλάζιο.

Η άνοιξη συνέχιζε το μαγευτικό τραγούδι της και, καθώς κατέβαινα, το ελαφρύ αεράκι που ρυτίδωνε τρυφερά τη θάλασσα, χάιδευε το πρόσωπό μου, ενώ ιδιότυπη ευφροσύνη κατέκλυζε την ψυχή μου με αφορμή όσα είχα γνωρίσει, είχα μάθει και είχα σκεφτεί σε κείνον τον ακριτικό βράχο της πατρίδας μου.

– Ευχαριστημένη; ρώτησε ο Χρήστος, μόλις έφτασα κοντά του.

– Και με το παραπάνω, απάντησα. Δεν θέλω να σου πω ότι έχασες, γιατί δεν θέλω να σε στενοχωρήσω, αφού υπήρχε αντικειμενική δυσκολία.

– Δεν πειράζει! Είμαι χαρούμενος που εσύ το απόλαυσες!

– Σ’ ευχαριστώ πολύ! Τελικά, ούτε που κατάλαβα πως ήμουν τόση ώρα εκεί ψηλά!

– Κι όλη τη μέρα να καθόσουν, λίγο θα σου φαινόταν με την αγάπη που έχεις στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό!

– Ναι, αλήθεια είναι! Νομίζω όμως πως πρέπει να πηγαίνουμε... Θα φάμε πάλι στις Αναστασίας, σήμερα. Θα τηγανίσει, όπως είπε, τον υπόλοιπο ξιφία!

– Πάμε, λοιπόν!

Μόλις φτάσαμε, ετοιμαζόταν το γεύμα... Χαρούμενη, μίλησα στη φίλη μας για το πόσο ευχαριστήθηκα την περιήγηση στο Καστράκι κι εκείνη εξέφρασε τη χαρά της γι’ αυτό, καθώς, ενώ ήθελε να πάμε παρέα, η εργασία και οι ασχολίες της δεν το επέτρεπαν.

– Μη σ’ απασχολεί, είπα. Το γνωρίζω ότι θα ήθελες να πάμε μαζί, αλλά κατανοώ πως είσαι εργαζόμενη και με πολλές υποχρεώσεις μετά την εργασία σου. Έτσι κι αλλιώς, σ’ ευχαριστούμε για όσα κάνεις για μας...

– Χαρά μου, απάντησε.

– Πες μου πώς να σε βοηθήσω, πρόσθεσα και τη συνένδραμα σ’ ό,τι μου ζητούσε! Είπαμε, είμαστε φιλοξενούμενοι, αλλά...

Όταν ήρθε ο πατέρας της, όλα ήταν έτοιμα! Πολύ τον χαίρομαι που, μετά από πολλά χρόνια στην εκπαίδευση, προσφέρει με ιδιαίτερο ζήλο και αφοσίωση στον τόπο του.

– Πού πήγατε σήμερα, ρώτησε.

– Πήγαμε στο Καστράκι και το ευχαριστηθήκαμε!

– Ωραία! Είναι σπουδαίος αρχαιολογικός χώρος! Ελπίζω να έρθει η στιγμή που και το μουσείο μας θ’ ανοίξει...

– Από καρδιάς το ευχόμαστε! Ο τόπος μας έχει πλήθος μνημείων, το καθένα με τις δικές του ανάγκες και απαιτούνται πολλά κονδύλια, αν και μ’ έναν τρόπο όσα ξοδεύονται γι’ αυτό τον σκοπό, επιστρέφουν!

– Πράγματι!

Καθήμενοι γι’ άλλη μια φορά γύρω από το τραπέζι οι τέσσερις μας, ήμασταν σαν οικογένεια... Οι μέρες έφεραν την οικειότητα και μιλούσαμε για διάφορα. Αυτή τη φορά, ο κ. Ευάγγελος μας μίλησε για τα έργα που έχει δρομολογήσει κι ελπίζει να τον τιμήσουν πάλι οι συμπολίτες του με την ψήφο τους, ώστε να τα δει να υλοποιούνται.

– Αλίμονο, είπα, αν έναν δήμαρχο σαν κι εσάς, ειλικρινά και χωρίς κολακεία το λέω, δεν τον τιμήσουν! Θα είναι κακό πρώτα για κείνους κι ύστερα για σας...

– Θα δούμε! Δυστυχώς, οι πολίτες είναι πάντα απαιτητικοί και, όχι σπάνια, λησμονούν τι τους προσέφερες, έχοντας στον νου τους στο τι δεν έκανες ή στο τι θα κάνεις!

– Εμείς πάντως, πρόσθεσε ο Χρήστος, θαυμάζουμε όλα όσα έχετε κάνει εδώ! Τους φροντισμένους δρόμους, την καθαριότητα, τον φωτισμό με ηλιακή ενέργεια, την αφαλάτωση,..., πράγματα που δεν είναι αυτονόητα και σ’ άλλα μέρη συνιστούν ζητούμενα.

– Μόλις ήρθαμε, συμπλήρωσα, αμέσως το μάτι μου πήγε στη μεγάλη κόκκινη καρδιά, όπου συλλέγονται βουλώματα για την αγορά αναπηρικών αμαξιδίων. Στη συνέχεια είδα κι άλλες! Συγχαρητήρια!

– Ό,τι μπορούμε να κάνουμε, το κάνουμε και ποτέ δεν μένουμε στάσιμοι!

– Υπέροχα! Εμείς ευχόμαστε πάντως και νέα θητεία, την αξίζετε, είπαμε με μία φωνή!

– Ευχαριστώ, ευχαριστώ!

Κουβέντα την κουβέντα, η ώρα πέρασε και αναχωρήσαμε... Όλοι είχαμε ανάγκη από λίγη ανάπαυλα.

Εικόνα 36. Μια καρδιά που μιλά γι' αγάπη.

Αργότερα, αφού ήπιαμε καφεδάκι, πήγαμε με τη φίλη μας στο Μεγάλο Χωριό. Πρώτη στάση μας, το Δημαρχείο! Πριν μπούμε, σταθήκαμε στο βοτσαλωτό της μικρής πλατείας όπου απεικονίζεται το Αγαθονήσι! Λατρεύω τα βοτσαλωτά των Δωδεκανήσων και ιδιαίτερα αυτά που το σχήμα του κάθε νησιού αποτυπώνουν, γιατί τα νιώθω σαν μια επιπλέον σφραγίδα του τόπου. Συχνά, όπως εκείνη τη στιγμή, συγκινούμαι! Δίπλα ο ιστός με τη γαλανόλευκη κι απέναντι η είσοδος. Ο Δήμαρχος μας περίμενε... Μας καλωσόρισε και μας ξενάγησε στο ανακαινισμένο Δημαρχείο, άλλο ένα έργο του, το οποίο απέπνεε αισθητική και φροντίδα. Τον ευχαρι-

στήσαμε και συνεχίσαμε... Καλησπερίζοντας ντόπιους και παρατηρώντας τον χώρο, φτάσαμε στους ναούς που βρίσκονταν στο τέλος της διαδρομής μας, στο νότιο άκρο του Μεγάλου Χωριού.

Τρεις τον αριθμό, ήταν αφιερωμένοι, ο πρώτος στον Άγιο Ραφαήλ, τον Νικόλαο και την Ειρήνη και οι άλλοι δύο, οι εφαιπτόμενοι, στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο και στην Παναγία (Ζωοδόχο Πηγή). Ένας κοντά στον άλλον, βίγλιζαν ντυμένοι στα κυανόλευκα και κοσμημένοι μ' ανθισμένες πικροδάφνες περίξ παρατηρούσαν από ψηλά όσο ο ορίζοντας το επέτρεπε.

Εικόνα 37. Οι ναοί, Αγίων Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης, Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και Παναγίας.

Μπροστά από τον διττό ναό υψωνόταν τετράπλευρο κωδωνοστάσιο ως ξεχωριστό κτίσμα, όντας το μόνο τέτοιας μορφής στο νησί, και στο προαύλιο πάνω σε δύο ιστούς ανέμιζαν μια γαλανόλευκη και μια κίτρινη βυζαντινή σημαία με τον δικέφαλο! Καθόλου τυχαία βέβαια, μια και οι μητροπόλεις της Δωδεκανήσου υπάγονται εκκλησιαστικά κατευθείαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αφού μπήκαμε στον

έναν μετά τον άλλον κάνοντας τα δέοντα κι απολαύσαμε κατόπιν τη θέα και τα χρώματα του δειλινού, πήραμε τον δρόμο της επιστροφής.

Βέβαια δεν είχαμε ολοκληρώσει αυτά που θέλαμε να κάνουμε στο Μεγάλο Χωριό, καθώς θα πήγαινα με την Αναστασία σε κάποιον παππού να μας μιλήσει για μνήμες του από το νησί. Ο Χρήστος προχώρησε κι εμείς στρίψαμε δεξιά κι ανεβήκαμε το κλιμακωτό μονοπάτι που οδηγούσε στο σπίτι του, γιατί πώς αλλιώς να τον συναντήσεις; Κι ήθελα τόσο ν' ακούσω πράγματα, τα οποία αφορούσαν στο νησί, όπως αυτός τα θυμόταν.

Τον βρήκαμε να κάθεται στην αυλή μόνος, απολαμβάνοντας τις ηλιαχτίδες του δειλινού! Τον χαιρετήσαμε και η Αναστασία, που και κάποια συγγένεια τους συνδέει, με σύστησε πρόσχαρα και, όταν ο παππούς εξέφρασε την έκπληξή του που έφτασα στο νησί τους, του επισήμανα πως η φίλη μου ήταν η αφορμή.

– Καλωσορίσατε! Ελάτε, καθίστε, ανταποκρίθηκε φανερά χαρούμενος για την απρόσμενη επίσκεψη.

– Ευχαριστούμε πολύ, να είστε καλά! Τι κάνετε, είπα, κι ακούμπησα το φίλημα που είχα γι' αυτόν στο τραπέζι.

– Ευχαριστώ πολύ, είπε, τι να κάνω, να, εδώ... Περιμένετε να σας φέρω ένα νεράκι και να τα πούμε...

Σε λίγο εμφανίστηκε στην πόρτα κρατώντας έναν δίσκο με δυο ποτήρια νερό κι ένα πιατελάκι με μπισκότα.

– Λίγο νερό να δροσιστείτε και λίγα μπισκότα, για να σας γλυκάνω! Δεν είναι τίποτα σπουδαίο, αλλά...

Στο αίτημα να μας μιλήσει για ό,τι θυμάται από το νησί, ανταποκρίθηκε με χαρά, αν και φάνηκε προβληματισμένος για το τι θα θυμηθεί. Αλλά, όπως συμβαίνει συχνά, τρώγοντας έρχεται η όρεξη κι έτσι, με μικρές δικές μας διευκρινιστικές διακοπές, άρχισε να ξετυλίγει το κουβάρι των ανα-

μνήσεων κι εμείς μπήκαμε στην ιδιότυπη μηχανή του χρόνου που σ' άλλους καιρούς μας οδηγούσε.

«Διαλεγόμασταν όλοι», που λέτε, «εκεί πέρα που 'ναι το σπιτάκι του παππού μου. Το καλοκαίρι βγαίναμε κι όξω στις αυλές. Εκειδά, που είναι το άγαλμα, ήταν ένα τοιχαλάκι, ξεροτρόχαλο, σαν μισοφέγγαρο.

Οι μεγάλοι διαλέουνταν όλοι μαζί εκειδά, για να αποσπερίσουνε. Από τέτοια ώρα μαζευόντουσαν οι τσοπάνηδες κι οι ψαράδες κι αρχίζουν τις ιστορίες. Εμείς, πιτσιρικάδες, παραπάνω εκεί στου Νικολάκη, μπροστά στην πόρτα -το 'χε ο παπα-Χαράλαμπος τότε- κι αρχίζουν τις ιστορίες, τα παραμύθια, εμείς τα δικά μας. Την άλλη μέρα, πάλι στη δουλειά, αλλά ήταν αγαπημένοι κι εδούλευε ο κόσμος τότες, οι κτηνοτρόφοι να πάνε στα ζώα τους, οι γεωργοί να πάνε να καλλιεργήσουν τα χτήματά τους, το βράδυ να διαλεχτούνε και να λέει ο καθένας την ιστορία τη δικιά του.

[...] Τα παλληκαράκια κάναμε διάφορες δουλειές, αρχίσαμε να γαμπρίζουμε κιόλας, κάναμε καντάδες πέρα στο Μικρό Χωριό. Ήτανε ωραία τότε, είχαμε άλλες αλεγρίες, όλη μέρα στη δουλειά, η νύχτα ήταν δικιά μας, μέχρι δέκα έντεκα η ώρα τραγουδούσαμε, χορεύαμε. Είχε κόσμο τότε στο Μικρό Χωριό, μετά σκορπίσανε, μείνανε λίγοι...».

Μας μίλησε για τους κατοίκους του νησιού που παλιά είχαν ως βασικές ασχολίες τους τη γεωργία και την κτηνοτροφία και πως τα παιδιά είχαν ενεργή συμμετοχή σ' αυτές, αλλά και για την οικογένειά του, η οποία αποτελείτο από τους γονείς και έντεκα παιδιά, οκτώ κορίτσια και τρία αγόρια, και πως έπρεπε πρώτα να παντρέψεις τις αδερφές κι ύστερα να νυμφευθείς εσύ και πως ο ίδιος ήρθε εις γάμου κοινωνία με τη μακαρίτισσα την Αντωνία, όντας 34 ετών. Τότε γεννούσαν όλοι πολλά παιδιά, είπε, και γι' αυτό το νησί έφτανε τα 250 με 300 άτομα.

Εικόνα 38. Μιχάλης Κόττορος.

Ανέφερε, ακόμα, πως ως παιδί, στα έντεκά του, επί Ιταλικής κατοχής, πήγε στη Λέρο, όπου δούλευε σε Ιταλούς, για μισή λιρέτα τη μέρα! Ήταν και η αδερφή του η Ευρυδίκη μαζί, μεγαλύτερη, η οποία παρακάλεσε κάποιον που είχε ένα μαγαζί, ήταν πιο πλούσιος αυτός, και του 'δινε μία λιρέτα τη μέρα. Κι ο μικρός Μιχάλης του εξήγησε πως στο τέλος του μήνα, με τις τριάντα λιρέτες που θα μαζεύει, θα στέλνει ένα τσουβάλι αλεύρι στην οικογένεια, για τ' αδέρφια και τους γονείς του!

– Να στείλεις για την οικογένεια;

– Ναι, τώρα τα παιδιά δεν τα πιστεύουν αυτά, δε δίνουν σημασία. Κι εμείς είχαμε πάρει το βάρος της οικογένειας!

– Άρα, δεν τελείωσες το σχολείο;

– Όχι! Πήγα εδώ στην πρώτη τάξη... Όταν ήμουνα στο Παρθένι, μού είχαν πει οι Ιταλοί πως θα με διαβάσουν να μάθω γράμματα. Με διάβασαν για λίγο καιρό, αλλά, μόλις έγινε ο τορπιλισμός της Έλλης, σταμάτησαν. Ούτε πια μου μιλούσαν ιταλικά. Μόνο ό,τι αφορούσε στο τραπέζι, τα ποτήρια πώς τα λένε, κ.λπ., αναφερόντουσαν.

Και στη Ρόδο και στην Κάλυμνο εργάστηκε αργότερα, όπου κουβαλούσε τεράστια βάρη, με αποτέλεσμα να πάθει κήλη· *«Είχε τσουβάλια εκατόν είκοσι κιλά και ν' ανεβαίνεις τις σκάλες... Να 'σαι εξήντα κιλά και να σηκώνεις εκατόν είκοσι στην πλάτη σου και να βγαίνεις απάνω...»*, συμπλήρωσε.

Όταν επιστρέψατε στο νησί, με τι ασχοληθήκατε τον ρώτησα· *«Με τα ζώα, με ψαράδες, ό,τι βρίσκαμε κάναμε... όπου βρίσκαμε μεροκάματο... Τον χειμώνα στα ζώα και στις σπορές, γιατί σπέρναμε να 'χουμε στάρια κι αυτά τ' αλέθαμ' εμείς.»* *«Είχε μύλους;»* *«Ναι, στο Μικρό Χωριό! Είχε μυλόπετρες, η μία νομίζω σώζεται, την άλλη τη σπάσανε τη βάλανε σε κανέναν τοίχο.»*

Και για τη γερμανική και την ιταλική κατοχή μίλησε ο μπαρμπα-Μιχάλης, οι μνήμες τον συνεπήραν και θυμήθηκε: *«Τον Νοέμβριο του 1940, είπαν ότι ήταν έτοιμα τα στρατεύματα τα δικά μας να ρίξουν στη θάλασσα τους Ιταλούς, αλλά συναμεταξύ τους κάτι αξιωματικοί, ήταν φίλοι φαίνεται, είπαν, «δεν πάμε κι εμείς να ξελευτερώσουμε το Γαϊδουρόνησο!», έτσι λέγανε τότε το Αγαθονήσι. Ήρθαν εδώ, πήραν την αυτονομία, αλλά πήρε χαμπάρι το φυλάκιο απάνω, αλλά αυτοί νομίζανε ότι τσακωθήκαν συναμεταξύ τους οι караμπινιέρηδες κι ήρθε ο Ντάουερ και βγαίνει κι ένας δικός μας, ο Στέλιος ο Σαρρημαυρογένης. Αφού είδε τον Ιταλό κι ερχόταν κοντά του, «Βρε συ, κάνε πίσω, και θα σε σκοτώσω!». Αυτός δεν καταλάβαινε. «Βρε, κάνε πίσω, και θα σε σκοτώσω!», τρεις φορές! Τον σκότωσε! Έτυχε να 'ναι και το κουμάντο, ο κά-*

πος, κάτω εδώ στον Αϊ-Γιώργη, γιατί σηκώσαν την αυτονομία κι από κει ήρθανε 800 φαντάροι. Με το χάραμα, αεροπλάνα επερνούσανε, καράβια από δω, καράβια από κει.»

– Αυτά, τι καράβια ήτανε;

– Ιταλικά, με στρατιώτες! Γιατί αυτοί δεν ξέρανε. Δώσαν μοναχά ένα σήμα ότι στο Γαϊδάρο ήρθανε Έλληνες, ότι καταλάβανε Έλληνες το νησί! Και παραλίγο να μας σκοτώσουνε, αν δεν ήταν ένας φαντάρος, πεζοναύτης μάλλον, να ειδοποιήσει απάνω, και του το 'πα κι εγώ, γιατί ερχόντουσαν τα καράβια μέσα, μπουλούκι, εδώ στις Χινοποδιές, κι ήταν έτοιμα να βάλουν! Εκεί κάτω από τα χωράφια, στου Γρυλάκη, που λέμε, στου Χατζή τα κουμάσια, της Γρηγόρας εκεί πέρα τα σπιτάκια, μας βλέπαν κι ήταν έτοιμοι να βάλουν. Αυτός πάει αποπάνω κι έδινε σήμα με τον καθρέφτη «μην πειράζετε, λέει, είναι ο κόσμος, δεν ξέρει, και τρέχει, βγήκαν να δούνε τα καράβια! Ειδεμή, θα μας είχαν ξεπαστρέψει! Μετά ήρθαν περίπου 800 στρατιώτες, τα κτήματα που ήταν περιορισμένα, γκρεμίσανε τους τοίχους να περάσουν και μετά σιγά σιγά φύγανε.»

Θυμήθηκε και άλλα δυσάρεστα από την κατοχή, αλλά ακόμα απορούσε: «Μου λέγανε οι Ιταλοί, άμα τελειώσει ο πόλεμος, *finito guerra*, εγώ *scrive*, θα σου γράφουμε!»

– Σου 'γραψε κανείς;

– Κανένας! Άραγες, ή σκοτωθήκανε -άμα ζούσαμε κάποιος θα 'ρχότανε, τόσοι ξένοι έρχονται, άμα ζούσαν δεν θα ερχόταν ένας από περιέργεια ή να γράψει-, αυτό λέω, μάλλον πεθάνανε όλοι. Και τελευταία, δεκατρία άτομα πεζοναύτες, ο προπάππος της Αναστασίας είχε τράτα και τους πήγε από κει απέναντι, γιατί σηκωθήκαν τη νύχτα και το πήραν το καϊκάκι δίχως να ειδοποιήσουνε κανέναν και το φέραν εδώ, στο άλλο λιμάνι, στην Αγκιναριά, που λέμε. Αυτοί φοβούνταν και δεν ηξέρανε πού θα παν, την άλλη μέρα, πήγα εγώ

στην Αγκιναριά, τους έφτιαξα το τελευταίο φαΐ, πήρα κάτι κατσαρόλες, κάτι αυτά και μας είπαν ότι τις βάλαν σε μια σπηλιά. Κι είχανε πολλά πράγματα. Και τους έλεγα, «μην πάρετε πολλά πράγματα, θα σας δουν οι Τούρκοι, θα σας σκοτώσουν, να σας τα πάρουν!» «Μπα, αφού έχουμε λεφτά, θα τα πετάξουμε στο νερό μέσα.» Μας τα είχε πει ο θεϊός, ο Βασίλης ο Καραμπίνης, που ήτανε μαζί. Όσοι καταφέρνανε και περνούσαν από τα Ντομάτια και μέσα γλιτώνανε, όσοι ήταν στους κάβους τους σκοτώνανε οι Τούρκοι. Άμα είχανε και τίποτα, τους κλέβανε, σου λέει για να 'ρθουν κάτι θα έχουν, λεφτά τους παίρναν, παπούτσια τους παίρναν, ρούχα τους παίρναν,...

– Αυτό που λες, τότε έγινε με τους Τούρκους;

– Μετά το '45.

– Α! έφτασαν οι Τούρκοι πάλι εδώ.

– Ήταν ακόμα λίγοι, Γερμανοί, Ιταλοί ξεφεύγανε, αλλά όσοι μπαίναν μέσα στα χωριά γλιτώνανε, όσους τους βρίσκανε πάνω στους κάβους τους σκοτώνανε. Κι όσοι γλιτώνανε μας τα λέγανε.

– Όταν ενσωματώθηκαν τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα, τι κάνατε εσείς στο νησί!

– Ηχαρήκαμε κι εμείς, όσο μπορούσαμε...

– Κάνατε εκδηλώσεις, βάλατε σημαίες, τι κάνατε;

– Πολλά πράγματα δεν είχαμε! Οι πιτσιρικάδες φωνάζαμε, πετούσαμε τα σκουφιά μας απάνω! Μας πήρε η Ελλάδα μας στην αγκαλιά της!

– Κανένα χαρακτηριστικό περιστατικό από τους Ιταλούς έχεις να μας πεις; Κάτι δυσάρεστο, φοβερό.

– Είχε μερικές φορές, που ξεπερνούσαν τα όρια! Κλέβανε ζώα, κάτι άλλα... κάνανε. Είχανε κάτι σύρματα βαλμένα και μερικές φορές κάποια ζώα περνούσανε μέσα το κεφάλι τους. Ήταν ένας γέρος, εκείδά είχε τη μάντρα του, ήταν ποπάνω,

τη θυμάμαι, και πέρασε μέσα το κεφάλι του, τον εφωνάξανε οι Ιταλοί, τον καταγγείλαν στην αστυνομία. Τον πήραν και τον εδέσανε στον πάσσαλο, γιατί είχανε σύρματα και σ' έδεσαν στον πάσσαλο! Μια φορά ήτανε δεκατρία άτομα, τους μέτρησα, φαντάροι, γιατί καμιά φορά τους πιάνανε να κάνουνε κάτι και τους τιμωρούσανε εκεί. Σε δικά μου χωράφια ήτανε τα σύρματα!

– Ο θείος, που ανέφερε πριν τις κατσαρόλες, μαγείρευε στα πανηγύρια και στους γάμους! Δεν μαγείρευες θείε, είπε η Αναστασία, το πατατάδο;

– Πριν μαγείρευε ο θείος Σταμάτης, μετά εγώ. Έφτιαχνα πατατάδο σε μεγάλα καζάνια, αφού βάζαμε ένα τσουβάλι πατάτες.

– Το πατατάδο είναι φαΐ του γάμου, τι άλλο φτιάχνατε στους γάμους; Ρώτησα.

– Ναι, σφάζανε δυο τρία κατσίκια και ό,τι άλλο είχε, μεζελίκια, άντε τυρί κόβανε, ψάρια, να πιούνε τα κρασιά τους μέχρι να 'ρθει το πατατάδο!

– Κρεμμύδι, έβαζες, θείε, μέσα;

– Ε, βέβαια!

– Και τις πατάτες τις περνούσα λίγο στο λάδι, σε τηγάνι.

– Μπαχαρικά;

– Ναι, βέβαια, και τελευταία ρίχνεις και τον πελτέ, για να μείνει το χρώμα του.

– Οι γάμοι, η στέψη, γίνονταν στην εκκλησία ή στα σπίτια;

– Πήγαιναν στην εκκλησία και μετά έρχονταν στην πλατέα. Παλιά, παλιά θυμάμαι -θυμάμαι του συχωρεμένου του Γιαννιού τον γάμο και της Τριανταφυλλιώς- ήταν στα σπίτια. Μαζευόμασταν στον διάδρομο οι πιτσιρικάδες από τη μια μεριά κι από την άλλη και μας έβαζαν, τι καλύτερο φαΐ, το φάβα!

– Στον γάμο φάβα, ε;
– Ναι, άμα δεν είχαν άλλο...
– Εκείνη την εποχή δεν έφτιαχναν πατατάδο, φαίνεται!
– Δεν είχε πατάτες, η φάβα ήτανε. Την έβάζαν σε κουτάκια, σε πιάτα, σε κανένα πήλινο, και στο σπίτι σε πήλινα τρώγανε.

– Τελικά, παντού παρόμοια πράματα οι Έλληνες!
– Όταν πέθαινε κάποιος, τον ξενυχτούσαν στο σπίτι;
– Ναι!
– Και τώρα, συμβαίνει;
– Ναι, και τώρα, αλλά τότες κλαίγαμε μέρες, γιατί ήταν ανάριοι οι θανάτοι. Σε κάθε είκοσι χρόνια πέθαινε κανένας και πιο πολύ τα μικράκια.

– Μοιρολόγια λέγανε;
– Είχε μερικούς που ξέρανε! Όταν ο παπα-Χαράλαμπος έφερε την παπαδιά, την κόρη του, αυτή ήξερε πολλά. Ξέρανε κι οι παλιές οι Πατινιές, αλλά όχι έτσι.

– Απ’ τη Μικρασία, ρώτησε η Αναστασία.
– Και Μικρασιάτικα κι από τη Σάμο.
– Εσείς, τι παιχνίδια παίζατε ως παιδάκια εδώ; ρώτησα.
– Εκείνα τα χρόνια παίζαμε το καμουντί.
– Τι είναι αυτό;
– Ήταν ένα ξυλάκι, ετσιά μακρύ, κι άλλο ένα τόσο δα μικρό, και το πιάναμε από τη μια και το χτυπούσαμε στον αέρα. Κι αν χτυπούσες δέκα φορές, χωρίς να σου πέσει, κέρδιζες! Παίζαμε καβάλες, ένας πάνω από τον άλλο, με πέτρες, τέτοια πράματα.

Μόλις ολοκληρώθηκε η νοσταλγική συνομιλία μας με τον μπαρμπα-Μιχάλη Κόττορο, γεννημένο το 1926, μέρα Παρασκευή, είχε σουρουπώσει για τα καλά, οπότε τον καληνυχτίσαμε ευχαριστώντας τον και φύγαμε. Κάτω από το προστώο, στο οποίο καθόμασταν, έφτανε το λεπτό άρωμα που αναδυό-

ταν από το ρυγχόσπερμα που θρασομανούσε στον φράχτη, ενώ εγώ ένιωθα μέσα μου μια αλλόκοτη αγαλλίαση, καθώς άκουσα κι έμαθα πολλά, με τον φυσικό, γλαφυρό τρόπο που εκείνος τα αφηγήθηκε.

Εικόνα 39. Προσκυνητάρι στο Μεγάλο Χωριό.

Προορισμός μας η ταβέρνα, όπου η παρέα, εκτός από τους συνήθεις είχε διευρυνθεί με συγγενείς και φίλους. Φαγητό, κρασί, κουβεντολόι... Και όπως συμβαίνει, όταν πολλοί είναι σ' ένα τραπέζι, μιλάς με τους πιο κοντινούς σου. Και η αλήθεια είναι πως αυτό το βράδυ κατέγραψα αρκετές ιδιω-
ματικές λέξεις και φράσεις, αφού, μόλις ανέφερα πως με εν-
διαφέρουν, ειδικά ο Κώστας και ο Θεολόγος, τ' αδέρφια της
Αναστασίας, αλλά και οι νύφες της, εισέφεραν με προθυμία
πλούτο λεκτικό που με πάθος κατέγραψα.

Έτσι, λοιπόν, χάριν όσων αγαπούν τις ιδιωματικές λέξεις και φράσεις, παραθέτω τις ακόλουθες:

ανάγκασμά σε «ανάθεμά σε»

αποσπερίζω «περνάω το δειλινό σ' άλλο σπίτι κουβεντιάzo-
ντας»

αρμεή (η) «ο χώρος που αρμέγουν»

αρμεός (ο) «πήλινο δοχείο για το άρμεγμα»

αρπάι (το) «φτυάρι του φούρνου»

βουδάρα (η) «γυναίκα ανόητη» (φράση: – Βουλιάζει η Ολυ-
μπιακή! – Ποιος ξέρει πόσοι θα πνίγηκαν! – Ά! μωρή, βου-
δάρα, άλλο πράμα είπε!)

γαλατσώνω «ασβεστώνω»

γδι (το) «γουδί»

έγκαψε «κρύφτηκε» (φράση: Μέχρι να γκάψει ο κώλος σου,
θα προβάλει η μύτη σου «μέχρι να φύγεις, θα ξανάρθεις»)

καλαδέρφια (τα) «τα βαφτιστήρια του ίδιου νονού»

καστανιά (η) «κατσαρόλα»

καψολοώ «καψαλίζω» (παρατατικός: καψολόου, αόριστος:
καψολόησα)

κιάρος (-α, -ο) «καθαρός»

κλιντένι (το) «κουβαδάκι με χερούλι»

κουκουσάλι (το) «χαλάζι»

κουμάσι (το) «κοτέτσι»

λακανίδα (η) «μεγάλη πήλινη λεκάνη για το ζύμωμα, που έ-
χει σκοινί, για να κρεμιέται»

λέθω «αλέθω» (αόριστος: ήλεσα)

μαλούπα (η) «μικρό πράσινο φύκι που φύεται πάνω στις πέ-
τρες»

μαρέματα (τα) «όσπρια»

μασιά (η) «τσιμπίδα»

μπατούδος (ο) «η γέμιση της τυρόπιτας»

νηορεύω «νοιάζομαι κάποιον, πηγαίνω να δω αν είναι καλά,
τηλεφωνώ να μάθω»
ξεβροχθίζω «αδειάζω άχρηστα πράγματα»
ξεμπαρλακώνω «ξεχαρβαλώνω»
πελεμάω «πολεμάω» (φράση: τι πελεμάς; «τι κάνεις;»)
πιταρίδα (η) «πλάστης»
πλαστερή (η) «πινακωτή»
πούβετα «πουθενά»
σαβουρδίζω «παρασύρω με τα πόδια, εκσφενδονίζω με δύ-
ναμη, πετώ πράγματα»
σκάλεθρο (το) «ξύλο που σκαλίζεις τη φωτιά»
σκόλη (η) «σχόλη»
σούρδηση (η) «διάρροια»
τρούλος (ο) «βράχος»
φλισκουκούδι (το) «ποικιλία φάβας»
φου (η) «φωτιά»
φρόκαλα (τα) «σκουπίδια»

κατάρα: Να σε φάει το χτικιό κι η φάουσα.
φράσεις: *Μου κατέβηκε ο νύμφιος* «νύσταξα»
Τσολόχα και λαδοπάνα «βρομιάρα νοικοκυρά»
Δεν ηφάνη «δεν φάνηκε»
Της γονατιστής «της γονυκλισίας»
Σαν τον Σταμάτη Κόττορο! (έπεφτε συχνά και παρέσυρε τα
στρωσίδια)

Πήγε ως αργά αυτό το συμπόσιο, ενώ, όταν φεύγαμε, χά-
ρισα στον Ευάγγελο Δημητριάδη, φίλο του Δημάρχου, το
βιβλίο μου, «*Ροδαυγή*». Έτσι, ολοκληρώθηκε αυτή η μέρα,
στην οποία πολλά είδαμε και κάναμε.

Αγαθονήσι - 7^η μέρα

Τελευταία μέρα του Μαγιού και πεζοπορήσαμε μέχρι τη Σπηλιά, για να τον χαιρετίσουμε! Με την επιστροφή μας, ετοιμαστήκαμε, πήγαμε για το καφεδάκι μας στη «Θάλασσα» και κατά τις έντεκα ανηφορίσαμε για το Μικρό Χωριό! Θα επισκεπτόμουν την κυρα-Βαγγελιώ, για να μιλήσουμε... Ο Χρήστος έμεινε στο αυτοκίνητο και με περίμενε υπομονετικά... Τον ευχαριστώ πολύ γι' αυτό, και όχι μόνο! Ανέβηκα τις σκάλες, μπήκα στην αυλή της, προχώρησα, χτύπησα την πόρτα και η κυρά του σπιτιού άνοιξε και εμφανίστηκε στην είσοδο. Μόλις με είδε, χαμογέλασε και είπε:

– Καλωσόρισες, κόρη μου!

– Καλημέρα, σου το είχα υποσχεθεί! Σου 'φερα μπισκοτάκια για τον καφέ!

– Να 'σαι καλά, παιδί μου! Σ' ευχαριστώ πολύ!

– Όπως, ήδη, γνωρίζεις, θέλω να μου μιλήσεις για τα παλιά.

– Ναι, ναι, θα μιλήσουμε!

Καθίσαμε η μία αντίκρυ στην άλλη σαν να γνωριζόμαστε από καιρό. Απολάμβανα τη στιγμή, καθώς κάθε επικοινωνία μου με υπερήλικες έχει ιδιαίτερη δύναμη και μου δημιουργεί πολλά συναισθήματα! Θαυμάζω τα χρόνια που κουβαλούν στις πλάτες τους, αλλά και τη σοφία τους, που, αν έχεις ενδιαφέρον και υπομονή, είναι πρόθυμοι να τη μοιραστούν μαζί σου. Και η συνομιλήτριά μου ήταν έτοιμη γι' αυτό, όπως κι εγώ!

– Τι να σου πρωτοπώ, κόρη μου, άρχισε η γλυκύτατη κυ-
ρα-Βαγγελιώ. Θερίζαμε με τα δρεπάνια και να 'χεις τη ζέ-
στη, να 'χεις την κούραση, να 'χεις κι οικογένεια. Να 'ρχε-
σαι και τι να πρωτοκάμεις; Να φτιάξεις κάτι, για να φάμε, ν'
αναπαυτούμε καμιά ώρα και μετά πάλι να πάμε πίσω... Ε-
κείνο ήταν το ζόρι, το φαρμάκι το μεγάλο. Μες στον ήλιο,
φουσκώναν οι άντρες τ' αλώνια κι εμείς τα σκουπίζαμε, για
να βάλουμε στην άκρη τ' άχυρα και να καθαρίσει το κριθά-
ρι, το στάρι, ό,τι είχαμε. Για το αλώνισμα είχαμε ένα μουλά-
ρι, τον Κοκκίνη που λέγαμε, και ξωπίσω βάναμε τα γαϊδού-
ρια. Λέγανε ότι βάζανε κι ένα πιο καλό, να κρατάει τ' αφάλι
δηλαδή, όταν γυρίζανε, να τα προστατεύει ο τελευταίος να
μην τρέχουνε.

Εικόνα 40. Αλώνι.

– Το ζώο το 'κανε αυτό; Έχουν μυαλό και τα ζώα!
– Ναι, το ζώο! Να το 'χαμε το μυαλό που 'χουν τα ζώα!
Και τις προλήψεις που 'χει το ζώο δεν τις έχει ο άνθρωπος.

Γι' αυτό βρίσκανε το καλό ζώο, το βάζαν αφαλό, δηλαδή ο πισινός καθοδηγούσε τους μπροστινούς.

– Παράξενο που ο τελευταίος καθοδηγούσε τους μπροστινούς!

– Ήρθε μια κυρία, όπως εσύ, και μας βρήκε στ' αλώνι, μπήκε μέσα αυτή η κυρία και θαύμασε! Δόξα τω Θεώ που 'δα τέτοιο πράγμα εδώ πέρα! Είδε, δηλαδή, πως γίνεται η διαδικασία. Τώρα, κόρη μου, δεν τα κάνουν οι γυναίκες αυτά. Δεν υπάρχουν τώρα πια, φύγανε. Εγώ, που 'μαι από τη Σάμο, πού ήξερα θέρητα, πού ήξερα τέτοια πράματα.

Εικόνα 41. Βαγγελιώ Μιχελή.

- Στη Σάμο δεν είχε τέτοιες εργασίες;
- Όχι, ούτε κατά διάνοια. Σύμπτωση εγώ, είχε ο άντρας μου τα χωράφια. Δε μου λες, να τον αφήκω μόνο του να παλεύει; Τα παιδιά μου, επειδή δεν είχα κανέναν να τ' αφήσω, μωρά τα 'παιρνα μαζί μου, τα 'βαζα κάτω από την ελιά και τους έφτιαχνα μια τέντα, ώσπου να 'ρθει η ώρα να φύγουμε. Υπήρχανε πλυντήρια, υπήρχανε τέτοια; Κι ερχόμασταν εδώ, να βάλουμε το πλυντήριο, να κάνουμε..., ποιο πλυντήριο τη σκάφη, να πλύνουμε, ν' απλώσουμε, να κάνουμε το φαΐ μας, ο ένας έτρεχε από δω, ο άλλος από κει, να βάλουμε το τσουκάλι να μαγειρέψουμε κάτι, να φάμε, να ξεκουραστούμε λίγο και να πάμε πάλι στη δουλειά.
- Πόσο χρονών παντρεύτηκες;
- Δεκαπέντε;
- Έρωτας ήταν ή προξενιά;
- Κατέβηκα εγώ εδώ, είχε η μάνα μου έναν αδερφό παντρεμένο κάτω στο λιμάνι, πιάσαμε τις σχέσεις, ανέβηκα στο χωριό, έγινε η γνωριμία σιγά σιγά και παντρεύτηκα.
- Και πόσα παιδιά έκανες;
- Πέντε, κι όλα αγόρια, κανένα κορίτσι. Γιατί, άμα είχα κι εγώ μια κόρη..., αλλά ευτυχώς έχω καλές νύφες.
- Πόσο χρονών έκανες το πρώτο παιδί;
- Δεκάξι!
- Δύσκολο! Να μην έχεις εμπειρία...
- Ποιος έδινε, κόρη μου, σημασία... Γι' αυτό σου λέω, κορούλα μου, εμείς έχουμε τυραγνηθεί!

[...] Ο καθένας κοιτάζει τη δικιά του τη ζωή, τον άλλον δεν τον υπολογίζει. Άμα δούνε κανέναν ξένο, «καλώς τονε, καλώς τονε!» Αυτά όλα είναι επιπολαιότητες, επιφανειακά. Τον άνθρωπο θα τον δοκιμάσεις, όταν τον ζήσεις κάμποσο διάστημα, θα καταλάβεις όλα τα ντοκουμέντα που λέμε εμείς. Μην ασχολείσαι, δεν θα βρεις άκρη, γιατί ο ένας θα

σου πει αυτό, ο άλλος θα σου πει εκείνο. Απόφευγε το καθετί και μη δίνεις σημασία πουθενά. Ούτε έτσι, ούτε αλλιώς. «Καλημέρα!» «Καλή σου μέρα!» Ασχολήσου στο σπίτι σου, στη δουλειά σου, στα παιδιά σου να μάθεις τι κάνουνε. Εμένα αυτό μ' ενδιαφέρει... Μου λένε να πάω, πού να πάω, να 'μαι κι εγώ βάρος... Τώρα, edwonά, δεν μου λείπει τίποτα, απ' όλα μου στέλνουν -και δεν το θέλω αυτό, να υστερούνται εκείνοι για μένα- και το ψυγείο μου είναι γεμάτο, με τα γαλατά μου, τα γιαούρτια μου, τα φρούτα μου,... Η ευχή μου να 'ναι πάντα μες στο σπιτάκι τους, γιατί κι αυτοί έχουν παιδιά, έχουν κόρες,... Να το ξέρεις, κόρη μου, καλό έκαμες, καλό θα βρεις...

[...] Η υγεία είναι πάνω απ' όλα μες στην οικογένεια! Είμαι καλά, ψωμί και κρεμμύδι θα φάω! Όπως το κάναμε και πριν... Υπήρχαν, κόρη μου, πριν, τέτοια πράγματα; Πηγαίναμε στο θέρος και δεν είχαμε μια ντομάτα, ένα αγγούρι να δροσιστούμε! Μετά τι γίνηκε; Βάλανε καϊκι από την Κω και μας φέρναν καρπούζια, πεπόνια,... και πήγαινε ο άντρας μου με το μουλάρι να φορτώσει καρπούζια και πεπόνια, να τ' αγοράσει δηλαδή, για να τα 'χουμε στο θέρος. Να πάρεις μια δροσιά. Ήτανε σκληρή η ζωή... Πάρα πολύ, διότι δεν υπήρχανε πλυντήρια, ψυγεία, τίποτα, κόρη μου! Να πιείς λιγάκι νερό...

– Από πού κουβαλούσατε νερό; Είχατε στέρνες;

– Όχι, μετά τις φτιάξανε! Τότε υποφέραμε κι από νερά. Πηγαίνανε στο λιμάνι, είχε ένα πηγάδι, κι από κει κουβαλούσαμε με τα ζώα. Βάζαμε μπιντόνια απάνω και πάαιναν οι άντρες και τα φορτώνανε για τη λάτρα. Να πλύνεις, να καθαρίσεις και να κάνεις όλες τις δουλειές μ' αυτό, όμως τώρα έχουμε... Έχουμε τα νερά μας! Ήταν πολύ δύσκολη η ζωή! Πάρα πολύ δύσκολη! Άντε, να τους τα κάμεις αυτά τώρα... Έτσι, και τότε... Φτιάξανε σιγά σιγά τις στέρνες... Τότε, ή-

ταν εκείδά η βρύση και πηγαίναμε με δελτίο και παίρναμε. Τέσσερα άτομα, τέσσερα μπιτόνια! Ε! σ' έφτανε κείνο το νερό; Μόνο για πióμα, για μαγείρεμα... Πώς θα πλυθείς; Πώς θα σφουγγαρίσεις; Είχαμε και τη λωλάδα μας κάθε Σαββάτο ν' ασπρίζουμε! Τις αυλές δεν τις είχαμε έτσι. Τις είχαμε με πλάκες και ασπρίζαμε γύρω γύρω τις πλάκες. Αυτό, κάθε Σαββάτο.

– Θα 'ταν κι όμορφα, όμως.

– Ε! όσο και να 'ναι, φρέσκος, φρέσκος ο ασβέστης, μοσχομύριζαν όλα! Δεν είχαμε τίποτα άλλο, εκτός από τους ασβέστες.

– Ήταν και απολυμαντικό αυτό.

– Ε! βέβαια, γι' αυτό κι οι άνθρωποι εδώ δεν είχαν προβλήματα. Όταν σβήνανε τον ασβέστη, πήγαιναν από πάνω... Ξέρεις τι καλό πράμα είν' αυτό; Τι καλό σου έκανε; Σκότωνε όλα τα μικρόβια.

– Τα παιδιά εδώ στο σπίτι τα γέννησες;

– Όχι εδώ, στη Σάμο. Στη μάνα μου, σ' ένα σπιτάκι, ούτε γιατροί... Εκεί γεννούσα και με το καϊκι κατεβαίναμε. Με ξελεχώνιαζε η μάνα μου -άμα βασίλευε ο ήλιος δεν βγαίναμε έξω ούτε ρούχο αφήναμε έξω- και μετά φεύγαμε... Να μπορώ εγώ, δηλαδή, να κάνω τις δουλειές. Ερχόταν κι η μαμά μου μαζί και μετά έφευγε κι εκείνη. Τώρα, πάνε σβήσανε αυτά. Χωρίς γιατρούς γεννούσαμε μια χαρά! Είχαμε μια πρακτικιά μαμή, ποτέ δεν πάθαμε στα χέρια της τίποτα, κανένας! Θα σου πω και θα σου φανεί περίεργο. Όταν γεννούσαμε, η μαμή ξέρεις τι έριχνε στα μάτια του παιδιού, λεμόνι, για να καθαρίσει λέει το μάτι και το γύριζε ανάποδα. Όχι επιστήμονες μαμήδες, πρακτικές και δεν παθαίναμε στα χέρια τους τίποτα, μας γεννούσαν μια χαρά!

Η μάνα μου τα τύλιγε σε φασκίες... τώρα τ' αφήνουν ελεύθερα, γι' αυτό δεν έχει και γερά παιδιά! Γιατί το 'χες το

παιδί εκεί, ας πούμε, δεμένο καλά. Να φτερνίζονταν καμιά φορά, κόβονταν. Ξέρεις τι είναι το κόψιμο; Θα σου πω... Και το ποδαράκι μπορούσε να κοντύνει με το φτέρνισμά του. Είχαμε εδώ μια, πέθανε, και πηγαίναμε να μας το ξεκόψει το παιδί. Το 'πιανε, το γύριζε ανάποδα και το 'φερνε στα ίσια του. Το 'τριβε, κι εκείνο ήτανε! Κι αυτή από τη Φαρμάκω ήτανε, είχε παντρευτεί εδώ και δεν της έβγαине καμία μπροστά της, ούτε γιατρός. Τα είχε μάθει από κει και τρέχαμε όλοι σ' αυτή και μας αύτωνε τα παιδιά. Τώρα πού υπάρχουν τέτοια πράματα; Εδώ πας στο νοσοκομείο και σε φέρνουν άχρηστη! Πας πιο καλά και σε βγάζουν τελειωμένη όξω. Πού τα ξέρανε όλα αυτά;

[...] Και το ζύμωμα; Να ετοιμάσω αποβραδής... Εγώ ήθελα ένα τσουβάλι αλεύρι! Να σου πω ότι δεκαπέντε μέρες δεν μας έφτανε; Γιατί, αφού πηγαίναμε έξω, να πάρω το πρωί το ψωμί να κολατσίσουνε, το απόγευμα τον καφέ. Δεν ήταν όπως τώρα, που είναι μόνο για το σπίτι, και σκορπιότανε το ψωμί. Κι άμα είναι ζεστό φεύγει ακόμα πιο εύκολα. Να σταθεί ο άντρας μου να το ζυμώσουμε μαζί, να με βοηθήσει, να βάλει μαντίλι και να πάει να πλυθεί πρώτα καλά καλά, και να 'ρθει να το ζυμώσει, να το ετοιμάσει και να πάει κι εκείνος στη δουλειά. Και μετά, να το πλάσω εγώ.

Έφτιαχνα τέσσερα πέντε ψωμιά, τόσα (σχημάτισε με τα χέρια της το μέγεθος) και μετά το παξιμάδι. Το παξιμάδι που κάναμε εδώ, δεν το κάνανε πουθενά. Ξέρεις το μιανένιο, που λένε; Μισό κριθάρι και μισό στάρι. Όσοι έρχονταν καμιά φορά, «ρε χριστιανή, όσο όσο, λέγανε, να τ' αγοράσουμε!» Εμείς, τους έλεγα, δεν πουλάμε αυτά τα πράματα, αλλά πάντα τους βάζαμε να πάρουν μαζί τους. Η πεθερά μου, όταν είχε να ζυμώσει, το πιστεύεις ότι δεν τις απόμενε ψωμί; Ετοίμαζε να πάει της καθεμιάς το καρβελάκι και πάλι ζύμωνε! Κι εμένα έφερνε στα παιδιά, κουλούρι και καρβελάκι! Γι'

αυτό, κόρη μου, παν αυτά, χαθήκανε! Το μπρίκι της πεθεράς μου δεν έβγαине από τη φωτιά. Κάτσε να σ' φκιάζω ένα καφεδάκι, έλεγε... Όχι σκέτο, με βούτημα, με ψωμί, με τυρί, με τα πάντα.

[...] Τον Δεκαπενταύγουστο, να κάνουμε τα κουλούρια μας, να κάνουμε το σταυρόψωμο, που λέμε. Ξέρεις τι είναι; Το ψωμί ζυμωμένο με μυρωδικά μέσα. Να το πλάσουμε, με το σησάμι από πάνω και τ' αβγά. Φτιάχναμε το κουλούρι, το πλάθαμε, πλέναμε το αβγό και το βάζαμε απάνω στη ζύμη. Δε γίνεται Δεκαπενταύγουστο και να μην κάνουμε τα κουλούρια μας, σαν αυτά που κάνουμε το Πάσχα. Ακόμα, οι πίτες που κάναμε. Αρχίζαμε από τη Μ. Τετάρτη, Μ. Πέμπτη, άλλη δεν προλάβαινε και τις έκανε το Μ. Σάββατο. Τη Μ. Παρασκευή δεν κάνουμε τέτοια, γιατί λέει μυρίζει, θα βρωμίσει ό,τι κάνεις.

Εικόνα 42. Η Αναστασία Κοττόρου συνεχίζει την παράδοση.

Πρώτα ήταν πιο μπελάδικες οι πίτες. Ξέρεις γιατί; Μετά φκιάσανε τενεκεδένιες φόρμες, ενώ πρώτα καθόμασταν, ανοίγαμε τη ζύμη με το χέρι, για να φτιάξουμε τη βάση. Άντε όλη την ημέρα να κάθεται να φτιάχνεις αυτά. Ύστερα, ένας έφτιαξε τις φόρμες κι ήταν εύκολα μετά. Κι η καθεμιά είχε τον φούρνο της. Κι εδωνά, αποκάτω που περνάς, πρώτα είχε τρεις φούρνους και δεν έπρεπε αυτούς να τους χαλάσουν. Γιατί ο καθένας πο' ρχεται, τι θέλει να δει, πώς είχαμε πρώτα. Αυτούς τους φούρνους τους είχε κάνει ο παππούς μας, του αντρός μου ο παππούς. Γιατί δεν είχανε πριν ο καθένας τον φούρνο του και πηγαίνανε όλοι σ' αυτόν. Τον λέγανε Σταυρή, μπαρμπα-Σταυρή. Έχουμε βγάλει τα παιδιά μας... Κι εγώ Σταυρή και Μανόλη έβγαλα, τον πεθερό μου και τον πατέρα μου. Αυτοί οι φούρνοι που 'τανε εδωνά, δεν έπρεπε να γκρεμιστούν!

Εικόνα 43. Η Αναστασία Κοττόρου μας κερνά πίτες.

Το σπίτι που βλέπεις εκείδά πέρα έχει ζήσει ολόκληρη φαμέλια! Κι αυτά δεν πρέπει να τα χαλούν! Οι φούρνοι που 'ταν εκείδά, πρώτος δεύτερος, ποιο μικρός και πιο μεγάλος, δεν έπρεπε να τους γκρεμίσουν... Κι απάνω στο χωράφι είχε αλώνι, το χαλάσανε κι αυτό. Όλα αυτά ήταν στο νησί, πώς παλεύανε ο κόσμος!

Εικόνα 44. Ψήσιμο πιτών σε παραδοσιακό φούρνο.

- Μύλους δεν έχει εδώ πέρα. Πώς αλέθατε;
- Εκείδά στου μπαρμπα-Σταυρή είχανε δυο μουλάρια, είχανε το μύλο, δυο μεγάλες μυλόπετρες δηλαδή, που τις έφερνε γύρω το ζώο. Κι ό,τι κάναν εδώ, τα στάρια, κ.λπ., τ' αλέθαν εδωνά κι έπαιρνε το διασάκι εκείνος, το αξάι, που λέμε.
- Και πού βρέθηκαν τόσο μεγάλες μυλόπετρες;
- Να λες, πού τις πήγαν!
- Τις σπάσανε;

– Ποιος ξέρει... Αυτά ήτανε κειμήλια εδώ πέρα! Αυτό σου λέω, κόρη μου, ότι όλα αυτά χαθήκανε. Πώς πολεμούσε ο κόσμος, πώς άλεθε... Εκεί που πήγατε, τα πρώτα χωράφια είναι δικά μας. Τα οργώναμε και τα σπέρναμε με βόδια, με μουλάρια,... δεν είχαμε άλλα μέσα, μετά φέραν τρακτέρια, αλλά τη δουλειά που κάναν τα ζώα δεν την κάνανε! Γιατί το ζώο έσκαβε βαθιά κι ήξερε την αυλακιά πώς να την κάνει. Γι' αυτό δεν μπορούν και να κάνουν παραγωγή τώρα. Δεν φταίνει τα χωράφια, φταίνει αυτοί που τα μεταχειρίζονται. Είχαμε τα στάρια, το κριθάρι μας,..., μέχρι που μάθαμε να βάζουμε και πατάτες.

Τα λιπάσματα, τα ραντίσματα, όλα αυτά είναι για τον άνθρωπο φωτιά... Γιατί πρώτα δεν είχαμε αυτές τις αρρώστιες; Μωρέ, κορούλα μου, πηγαίναμε στο θέρος και δεν αισθανόμασταν κούραση. Τώρα είμαστε σάψαλα! Χωρίς να κάνουμε τίποτα, που δεν είχαμε και την υγιεινή τροφή... δηλαδή, τι θα φάμε, ψάρι, δεν μας έλειπε το ψάρι, το κρέας το δικό μας, και πολεμούσαμε μ' αυτά που 'χαμε. Ξέραμε όμως τι τρώγαμε. Τότε δεν ταΐζαμε με ζωοτροφές τα ζώα, τρώγαν έξω στο βουνό. Έβαζα τη βούτα, που λένε, για να πάω να πιάσω τυρί κι έπρεπε να κάνω το πάχος στην άκρη, για να βγάλω το τυρί, να ξύσω στα μακαρόνια ή να πιώ τον καφέ μου το πρωί. Να τον ευχαριστιέσαι!

Εμείς όταν πήζαμε το τυρί δεν είχαμε μαγιές του εμπορίου. Ξέρεις με τι το πήζαμε; Σφάζαμε τα κατσικάκια, δεν τ' αφήναμε να παν να μουρνταριστούν, να μουρνταρέψουν το γάλα, τα 'χαμε κλεισμένα. Βυζαίνανε το γάλα, τα κάναμε καμιά εικοσιπενταριά ημερών και τα σφάζαμε. Και πιάνανε την πυτιά, να την αλατίσουνε, να κάνουν καλαμάκια, για να κρατάει ο τσίρος, και μετά να τους βάλουν γάλα μέσα. Αυτή αρχινούσε κι έπηξε κι από κει ύστερα παίρναμε μια κουταλιά, ανάλογα, τη διαλύαμε μέσα σε γάλα και μετά τη ρίχνα-

με στο γάλα, για να πήξει το τυρί. Αν είχαμε δέκα κιλά γάλα, ρίχναμε μία κουταλιά πυτιά, ας πούμε, το είχαμε υπολογισμένο.

Εικόνα 45, 46. Παρασκευή τυριού.

Τώρα, ούτε πίτες δεν φκιάχνουν, μόνο λίγοι, -είναι του εμπορίου λένε- αλλά και για να φκιάξεις πρέπει να ξέρεις. Όμως, γιατί δεν το κάνεις; Να ξέρεις τι θα φας. Αλλά και με την πυτιά διατηρείται καλά το τυρί. Τώρα και στο ψυγείο, χαλάει σε λίγες μέρες.

Το δερματοτύρι το ξέρεις; Τέτοιο σαν το δικό μας δεν έφαγες! Έλεγαν θα πάμε να πάρουμε δερμάτι από τον Νίκαρο, Νίκο τον έλεγαν τον άντρα μου. Δεν έκανε κανένας τέτοιο δερμάτι! Πρώτα πρώτα, η καθαριότητα. Δεν το 'πλενε το τυρί με νερό, για να το δερματιάσει, με τον τσίρο του, εκείνον που κατέβαζε, το πήγαινε από κει μεριά, στο τυροκέλι που λέγαμε, να το πλένει καλά εκεί, να το κόβει, όπως έπρεπε. Το δερμάτι μισή μέρα το καθάριζε στη θάλασσα. Να το πλένει και να το ξαναπλένει, μέχρι να καθαρίσει καλά, να φύγουν οι τρίχες κι ό,τι άλλο. Το κουρεμένο μέρος βάζουν μέσα, γιατί εκείνο το κούρεμα είναι που διατηρούσε το τυρί.

Μόλις το καθάριζε, το 'φερνε και πηγαίναμε πίσω και βάζαμε το τυρί κι ανάμεσα στις στρώσεις βάζαμε μυζήθρα, γιατί το γλύκαινε το τυρί. Κι όταν βγάζαμε και τρώγαμε ήταν άσπρο σαν τον τοίχο και μοσχοβόλαγε, άντε κάν' τα τώρα... Χαθήκαν όλοι οι γέροι και τους νέους δεν τους νοιάζει... Τι φτιάχναν εδώ πέρα! Μη ρωτάς!

– Πολιτισμός που χάθηκε...

– Δεν είναι μόνο πολιτισμός, κόρη μου, κι όλες οι παλιές εδώ, να του δώσουν τ' αλλουνού να πάρει και κάτι μαζί του! Τώρα...

– Εσύ, πότε γεννήθηκες;

– 25 Μαρτίου, το 1932. Είμαι 92 χρονών τώρα. Άλλο ένα έχω παρατηρήσει εγώ. Η μακροζωία από τι είναι; Οι Ικαριώτες, γιατί ζούνε πολύ; Απ' αυτά που τρώνε... Τα κρέατα να μην τα πολυτρώτε, δεν είναι καλό στον άνθρωπο! Εγώ τα κρέατα τ' αποφεύγω. Άντε να φάω ένα κοτόπουλο που μου στέλνουν τα παιδιά. Μα, γιατί, αφού μπορώ να κάνω κάτι να φάω μες στο σπίτι μου. Και το καταλαβαίνω μόνη μου, καλά λένε, λέω οι άνθρωποι, ότι τα κρέατα στον κόσμο δεν είναι καλά. Να, τα παιδιά, τώρα. Να μην του κάνουμε εκείνο να φάει, να μην του κάνουμε το άλλο... Τα παιδιά πρέπει να μάθουν να τρων όλα τα ωφέλιμα πράγματα.

[...] Είχαμε εμείς, κόρη μου, τότε... Ξέρεις ποιο ήταν το καλό τους παιχνιδάκι; Δε θα το φανταστεί το μυαλό σου! Είχαμε μια κούτα, τον εκαθίζανε μέσα, βάζαν ένα μαξιλαράκι από πίσω και μ' ένα σκοινάκι «ουου! ουου!» και το εσέρναν και γελούσαν! Αυτό ήταν το ποδήλατό τους, αυτό το παιχνίδι τους. Τώρα, γιομίζουν ένα σπίτι με παιχνίδια, περιουσία ολόκληρη, και χαρά καμία τα παιδιά! Τώρα τα μπουχτούνε και τα παιδιά. Τι αυτοκινητάκι να πάρω να παίζω, τι να πάρω να παίζω; Δηλαδή, έχουν δεσμεύσει και τα παιδιά. Δεν αφήνουν τα παιδιά, όπως εμείς εδώ. Στο κουτί και «ουου!»,

τσακωνόντουσαν ποιος θα πρωτοκάτσει στο κουτί. Τώρα δε δίνουν σημασία. Γι' αυτό μας πήρε κι ο δαίμονας και δε βρίσκουν νοικοκυριό μες στο σπίτι οι καινούργιες μανάδες. [...] Όταν η γυναίκα είναι σκορπαλευρού, μην περιμένεις νοικοκυριό μετά. Όσο και να κάνεις, η γυναίκα κρατάει τον στύλο τ' σπιτιού!

[...] Και οι δύο, τ' αντρόγυνο πρέπει να 'ναι ομόγνωμοι. Τι έκανες σήμερα, πού πήγαμε, τι θα κάνουμε, να υπάρχει συνεννόηση. Εγώ αυτό τους λέω καμιά φορά. Μην νομίζετε ότι λυπάμαι μέσα στο σπίτι. Όχι! Θα κρατείστε το νοικοκυριό! Κι έναν άνθρωπο να βλέπετε, να τον καλέσετε, να φάει, να πιεί, αυτό δε θα το μολογήσετε καθόλου. Δεν θα προλάβει να βγει όξω κι ο Θεός θα σας το στείλει το καλό! Αυτό, κόρη μου, βάλτο μια φορά στη ζωή σου και να δεις. Υστερείσαι; Στο δίνει κι εσένα ο Θεός. Είσαι τσιγκούνα, η τσιγκουνιά θα σε φάει! Και δε θα χαρείς εκείνο που θέλεις ν' απολαύσεις στη ζωή σου!

– Σαν ν' ακούω τη μάνα μου, τώρα!

– Δε βρίσκουμε τέτοιο κόσμο τώρα, σε κοροϊδεύουν κιόλας! Πρέπει να υπάρχει μέτρο στη ζωή μας! Στα πάντα μέτρο! Εκείνο που χρειάζεται ο άνθρωπος να το φάει, να το φάει, δεν πάει χαμένο. Και για την υγεία σου!

[...] Η μαγειρική δε θέλει Τσελεμεντέδες, πώς τα λένε, για το πώς θα φκιάξεις το φαγητό σου! Τι θέλει και πώς θα το κάνεις. [...] Το κρέας τώρα δεν το περνάνε πρώτα να το τσιγαρίσουνε. Το βάζουν στις χύτρες ταχύτητας... Τι φαϊ θα βγάλει;

Εδώ δεν είχαμε και πολλά, για να φκιάχνουμε. Ήτανε δυο τρία τα φαγητά μας. Το κρέας εδώ άμα σφάζανε, Χριστούγεννα, Πάσχα και Δεκαπενταύγουστο, δεν τρώγανε κάθε μέρα. Η αλήθεια να λέγεται. Την πατάτα πού να τη βρίσκαμε;

– Ήταν κάτι γιορτινό, σπουδαίο;

– Και τώρα το 'χεις το πιο τελευταίο φαΐ. [...]

– Εγώ αγαπάω πολύ τους ηλικιωμένους ανθρώπους και τους σέβομαι. Από μικρό παιδί το 'χω αυτό...

– Γιατί ο ηλικιωμένος ο άνθρωπος άλλη κουβέντα θα σου πει, άλλη αρμηνειά θα σου δώσει, άλλη συζήτηση θα κάμεις μαζί του. [...] Τον άνθρωπο να τον εκαταλογίζεις με το πώς θα σου φερθεί! ... ψυχολογώ τον άνθρωπο με τι σκοπό έρχεται και με τι πονηριά και με τι αφέλεια, δηλαδή έρχεσαι με την αγνή σου ψυχή! [...]

– Εσύ, από πού είσαι;

– Από την Ήπειρο, από την ορεινή Άρτα! Το χωριό μου είναι σε υψόμετρο...

– Έλα να σου δείξω το σπίτι μου. Όχι, για να καυχηθώ, αλλά να μην αφήνεις κανέναν να φεύγει χωρίς να τον φιλέψεις κάτι. Κόψ' του το μισό, δώσ' του κάτι.

– Έτσι, έκανε η μάνα μου και το κάνω κι εγώ...

– Είναι το καλύτερο, παιδάκι μου, στη ζωή σου. Είναι το ωραιότερο πράγμα! Η ζωή σου δεν θα σ' αφήκει ποτέ έτσι. Όπου και να πηγαίνεις, όπου και να βαδίζεις θα 'ναι όλα ειρήνη! Γιατί το 'χει η ψυχούλα σου! Άκου που σου λέω! [...]

– Ήταν σα να μιλούσα με τη μάνα μου, σήμερα!

– Γι' αυτό, κορούλα μου, κι εγώ άνοιξα την καρδιά μου! Έχω διαβάσει μέσα στου Αγίου Παϊσίου ένα κείμενο που λέει πως κάποιος πήγαινε στην εκκλησία, στεκόταν απόξω κι, όταν έβλεπε κάποιον, έκανε μετάνοιες. Θα μου ερμηνεύσεις το τελευταίο που θα σου πω! Όταν πια δεν έβλεπε κανέναν να μπαίνει μέσα, έμπαινε κι εκείνος κι έβγαζε το καπέλο του, όχι για να τιμήσει τον Άγιο, αλλά για να δροσίσει το κεφάλι του! Έλεγε κι άλλο ένα· όταν έχεις μια διαφορά με κάποιον, δεν πας όταν είσαι εκνευρισμένος να τη λύσεις. Περίμενε να ηρεμήσεις πρώτα κι ύστερα πας! Αυτά, τα κρατάμε...

– Σ’ ευχαριστώ πάρα πολύ!

Έφυγα από το σπίτι της κυρα-Βαγγελιώς, Μιχελή στο επώνυμο, σαν να είχα αφήσει πίσω έναν δικό μου άνθρωπο. Τι ωραίο να το αισθάνεσαι αυτό σ’ έναν τόπο που πριν λίγες μέρες έφτασες και πόσο θα ’θελα να είχα τον χρόνο, πάλι να τη συναντήσω και να μιλήσουμε για διάφορα και να μάθω από τη σοφία των χρόνων της, μόνο που αυτό δεν θα συμβεί, ακόμα κι αν πάω πάλι στο Αγαθονήσι, γιατί, τη στιγμή που γράφω τούτες τις γραμμές, πληροφορήθηκα πως έφυγε για το χωρίς γυρισμό ταξίδι! Αιώνια να ’ναι η μνήμη της! Αιώνια να ’ναι η μνήμη σου, σεβάσμια Βαγγελιώ!

Εικόνα 47. Η μπιγκόνια που ανθούσε μαζί μ’ άλλα λουλούδια στην αυλή της Βαγγελιώς.

Μόλις άκουσα την είδηση, μια ιδιότυπη χαρμολύπη ένιωσα, καθώς η χαρά της γνωριμίας μου μαζί της και τα όσα μου αφηγήθηκε, και ευτυχώς πρόλαβα και κατέγραψα για το Αγαθονήσι, αντιπάλευαν με τη λύπη για την απώλειά της! Εντάξει, μεγάλη γυναίκα ήταν, θα πει κάποιος... Οπωσδήποτε, αλλά θα μπορούσε να ζήσει λίγο ακόμα, για να δει και να χαρεί που τήρησα την υπόσχεση, την οποία της έδωσα, όταν την αποχαιρετούσα, και που η ευχή της, «Κι εσύ, κορούλα μου, να βγαίνεις πάντα καλά στη δουλειά σου!», για την περίπτωση του νησιού, είχε λάβει σάρκα και οστά! Και το βλέμμα της, εκείνο το τρυφερό βλέμμα, με το οποίο με κοιτούσε κατά την αναχώρησή μου από το σπίτι της, ώσπου να χαθώ στο γύρισμα του δρόμου, θυμήθηκα κι ένα δάκρυ στη μνήμη της κύλησε...

Ο Χρήστος με περίμενε υπομονετικά... Μπήκα στο αυτοκίνητο και, καθώς το μεσημέρι είχε φτάσει, πήγαμε στου «Ατσίδα» και φάγαμε κοκκινιστό κατσικάκι, εννοείται ντόπιο, το οποίο, έξοχα μαγειρεμένο, μάγεψε τους γευστικούς μας κάλυκες!

Μετά τη μεσημβρινή ανάπαυλα, βγήκαμε για περπάτημα με την Αναστασία και το βράδυ το περάσαμε ως κάποια ώρα στο σπίτι της. Εκεί, στη σιγαλιά του βραδιού, κάτω από το αμυδρό φως των αστεριών, που το αυξανόμενο φως της σελήνης έδινε τον τόνο, -σε λίγες μέρες θα 'ταν ολόγιομη-, με τη συνοδεία κρασιού και μεζέδων που με αγάπη είχε ετοιμάσει η φίλη μας, ζούσαμε όμορφες, ευτυχισμένες στιγμές! Κι εκεί ήταν..., που η Αναστασία μας, μας μίλησε για τον παππού της, τον Κωνσταντίνο Ε. Κόττορο (1916-1997), δάσκαλο.

Δεν χρειάζεται να προβώ σε λεπτομέρειες που δείχνουν τον θαυμασμό και την αγάπη της για κείνον, καθώς ο παππούς, πέρα από άλλα πράγματα που έκανε για το νησί, έ-

γραψε κι ένα βιβλίο με τον τίτλο «ΑΓΑΘΟΝΗΣΙ» (1995). Η φίλη μας, μας άφησε για λίγο, και επέστρεψε κρατώντας το. «Διάβασέ μας κάτι», της είπαμε. «Θα αναφέρει προφανώς για τη δίωξή του από τις Ιταλικές δυνάμεις κατοχής!»

– Αναφέρει διάφορα, αλλά θα σας διαβάσω λίγα λόγια, να, απ’ αυτές τις σελίδες, που έγραψε ο πατέρας μου για κείνον, προκειμένου να περιληφθούν σ’ έναν τόμο, ο οποίος αναφερόταν στην εκπαίδευση στα Δωδεκάνησα κατά την ιταλική κατοχή.

– Πολύ ωραία! Σ’ ακούμε...

Και η Αναστασία, άρχισε:

«Ο Κωνσταντίνος Κόττορος γεννήθηκε στα Κουμέικα Σάμου στις 24 Μαρτίου 1916. Μετά τη γέννησή του, οι γονείς του Ευάγγελος Κόττορος και Αδαμαντίνη το γένος Κουκουζέλη εγκαθίσταται μόνιμα στο Αγαθονήσι Δωδεκανήσου, όπου εκεί έζησε όλα του τα χρόνια.

Επειδή δε λειτουργούσε δημοτικό σχολείο, οι γονείς του και μερικοί άλλοι ανέθεσαν στον Ιωάννη Παναγιώτου που κατ’άγ’ταν από τους Φούρνους Ικαρίας και ήταν περαστικός από το Αγαθονήσι να μάθει γράμματα στα παιδιά τους, γραφή και ανάγνωση.

Σαν μαθητής ήταν άριστος και στη διαγωγή και στα μαθήματα γι’ αυτό και μετά την αναχώρηση του Ιωάννη Παναγιώτου από το Αγαθονήσι, με υπόδειξή του και με τη σύμφωνη γνώμη όλων των γονέων, αναλαμβάνει δάσκαλος την 1^η Σεπτεμβρίου 1932.

Διδάσκει μέχρι τη λήξη του σχολικού έτους 1936-1937 και απολύεται από τις Ιταλικές αρχές «δι’ εθνικούς λόγους». Έτσι, παραμένει εκτός υπηρεσίας μέχρι το 1944. Το διάστημα αυτό παρακολουθείτο από τις κατοχικές αρχές επειδή είχαν πληροφορίες ότι συμμετείχε σε ομάδα κατασκοπίας και έδινε πληροφορίες σε αντιστασιακές οργανώσεις της Σάμου.

Για το λόγο αυτό συλλαμβάνεται και φυλακίζεται στη Ρόδο. Δεν υπάρχουν όμως έγγραφα αποδεικτικά στοιχεία και σύντομα αποφυλακίζεται. Επιστρέφει στο Αγαθονήσι και ασχολείται με διάφορες εργασίες για να εξοικονομήσει τα προς το ζην.

Την περίοδο αυτή παντρεύεται τη Θεολογία Καρύδη και αποκτούν δέκα παιδιά.»

– Σας κούρασα; ρώτησε, διακόπτοντας την ανάγνωση, η Αναστασία.

– Όχι, συνέχισε, συνέχισε έχουν ενδιαφέρον όσα μας διαβάζεις!

«Επειδή δε λειτουργούσε σχολείο στο νησί και η ανάγκη ήταν επιτακτική σ' αυτούς τους δύσκολους καιρούς να μάθουν τα παιδιά την ελληνική γλώσσα, ζήτησαν οι κάτοικοι να μεσολαβήσει ο Μιχαήλ Σαμάρκος που ήταν Γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο Λέρου και να παρακαλέσει τις κατοχικές αρχές να επιτρέψουν τη λειτουργία σχολείου.

Ο Μιχαήλ Σαμάρκος κατάφερε και πήρε άδεια λειτουργίας σχολείου και σε γράμμα του, στις 5 Οκτωβρίου 1944, στο Μιχαήλ Κανέλλη, ο οποίος ήταν Πάρεδρος στο Αγαθονήσι, γράφει: «Σχετικά με τον διδάσκαλον ο κ. Κόττορος είναι πολύ κατάλληλος και μπορείτε να τον προσλάβετε αμέσως, πρέπει δε να φροντίσετε να τον πληρώνετε από το ταμείο του νησιού σας.»

Και συνέχιζε: «...γιατί όλοι εμείς πρέπει να εργαστούμε μαζί για να αποκατασταθούμε καλύτερα και να επιτύχομε την ελευθερία μας και την ένωσή μας με τη μητέρα μας Ελλάδα.»

Έτσι, διορίζεται πάλι και συνεχίζει να εργάζεται ως δάσκαλος στο Σχολείο Αγαθονησίου.

Μετά την ένωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα, διορίζεται και επίσημα από τη Γενική Διοίκηση Δωδεκανήσου. Στις 10-7-1948 με την υπ' αριθ. 4850 απόφαση της Γενικής Διοίκησης Δωδεκανήσου καλείται να παρακολουθήσει σειρά παι-

δαγωγικών μαθημάτων στο θερινό φροντιστήριο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ρόδου.»

Και άλλα πολλά, να μη σας κουράζω, είπε η Αναστασία και μου έτεινε με καμάρι το βιβλίο του παππού της! Εκείνο το βράδυ απλά το ξεφύλλισα, ενώ αργότερα το μελέτησα στο σύνολό του, διαπιστώνοντας, και με γραπτά πειστήρια πλέον, πως δεν ήταν τυχαία η μνημόνευση του γέρου δασκαλου στο νησί.

– Σ’ ευχαριστούμε πολύ, αγαπημένη μας! Να τον θυμάσαι με αγάπη τον παππού και θα ζει!

– Έτσι κι αλλιώς, τις αξίζει, και την αγάπη και τη θύμηση, πρόσθεσε η Αναστασία, και, ατενίζοντας τον ανέφελο ουρανό, ποιος ξέρει, είπε, ίσως κι αυτή τη στιγμή μας βλέπει από κάπου και χαμογελά!

– Μπορεί! Μια τέτοια όμορφη νύχτα, όλα είναι πιθανά!

Κι εκεί που τέτοια λέγαμε, να ’σου κι ο πατέρας της Αναστασίας!

– Έμαθα πως είστε εδώ και ήρθα!

– Α! Πολύ ωραία! Χαρά μας!

– Πάνω στην ώρα ήρθες, είπε η Αναστασία. Για τον παππού μιλούσαμε... Έλα, κάτσε να μας πεις κι εσύ εκείνες τις ενδιαφέρουσες ιστορίες που ξέρεις για κείνον, να τις ακούσουν και οι φίλοι μας! Κι εγώ τις ξέρω, αλλά καλύτερα να τις αφηγηθείς εσύ!

– Εντάξει, εντάξει! Κι έχει πολύ όμορφη βραδιά απόψε!

– Πράγματι, είπα εγώ. Με τόση ομορφιά στον ουρανό είναι ωραία να μιλάμε για τα παλιά!

– Ναι, κι αφού λέγατε για τον πατέρα μου, θα σας πω κι εγώ κάποια γεγονότα, τα οποία συνδέονται και με την ιστορία του νησιού μας! Ο πατέρας μου, που λέτε, ο Κώστας Κόττορος, από το 1932 μέχρι το 1938, ήταν δάσκαλος στο Αγαθονήσι και πηγαίνανε και παρακολουθούσαν τα μαθήμα-

τα σχεδόν όλα τα παιδιά. Ενώ τα Δωδεκάνησα ιταλοκρατού-
νταν, ήταν το μοναδικό νησί με κάτι άλλα πολύ μικρά με λί-
γο πληθυσμό που δεν είχαν ούτε στρατό ούτε αστυνομία ι-
ταλική. Το 1938, όταν ο Μουσολίνι είχε εδραιωθεί καλά,
αποφάσισε να τα εξιταλίσει στην κυριολεξία. Έστειλε έναν
πολύ σκληρό διοικητή στα Δωδεκάνησα, τον Ντεβέκι, που
ήταν φίλος του, να εφαρμόσει την πολιτική του. Θέλοντας
να εξιταλίσει τους Δωδεκανήσιους, αφού πλέον τα θεωρούσε
ιταλικά τα νησιά, και μάλιστα τα είχε ονοματίσει Isola d' Ita-
lia, εφαρμόζοντας την πολιτική του Μουσολίνι, ο Ντεβέκι
έκλεισε τα μοναστήρια, τις εκκλησίες και αποφασίσανε να
διδάσκουν οι δάσκαλοι που υπήρχανε στα σχολεία όχι ελλη-
νικά, απαγορευόντανε πλέον τα ελληνικά, αλλά την ιταλική
γλώσσα.

Ο πατέρας μου θεώρησε ότι, εντάξει, είχανε φέρει ένα
φυλάκιο αστυνομικό με έξι караμπινιέρους κι έναν καπου-
ράλο, ήταν ο επικεφαλής, ενωμοτάρχης να το πούμε στα ελ-
ληνικά, του αστυνομικού τμήματος, και εγκατασταθήκανε
στο νησί από το 1938, για πρώτη φορά από το 1912 που εί-
χαν παραχωρηθεί τα Δωδεκάνησα στους Ιταλούς. Ο πατέρας
μου γνώριζε πολύ καλά τα ιταλικά και δέχτηκε να «διδάξει»,
γιατί είχε κατά νου να μη διδάξει τα ιταλικά και να συνεχίσει
να διδάσκει την ελληνική γλώσσα, όπως πριν την επανάστα-
ση του 1821 στο κρυφό σχολειό. Δυστυχώς, η σκέψη του
δεν επιβεβαιώθηκε, γιατί την πρώτη μέρα που ξεκίνησε η
εφαρμογή της νομοθεσίας ο επικεφαλής της αστυνομίας έ-
στειλε έναν χωροφύλακα караμπινιέρο και μάλιστα με το
όπλο και κάθισε μέσα στην αίθουσα μη τυχόν και παραβιά-
σει, δεν ξέρω, ίσως είχανε και πληροφορίες άλλες, κι ο πα-
τέρας μου αυτό δεν το ανέχτηκε ούτε το δέχτηκε και σε μια
βδομάδα παραιτήθηκε, γιατί θεώρησε προδοσία να διδάξει
την ιταλική γλώσσα. Έτσι, φέρανε κάποιον άλλον που δέ-

χθηκε. Την τακτική του πατέρα μου την ακολούθησαν κι άλλοι πατριώτες Δωδεκανήσιοι δάσκαλοι, ενώ αρκετοί δέχθηκαν και τη δίδαξαν την ιταλική γλώσσα και συνέχισαν τη δουλειά των δασκάλων.

Εικόνα 48: Ευάγγελος Κόττορος, Δήμαρχος Αγαθονησίου.

Κατά τη διάρκεια της παύσης του από δάσκαλος, ο πατέρας μου, για επιβίωση, αγόρασε μια βάρκα, παρόλο που δεν είχε καλή σχέση με τη θάλασσα, αλλά δεν είχε άλλη επιλογή, και μ' έναν συγγενή του που ήτανε ψαράς πήγαιναν μαζί στο ψάρεμα. Τα ψάρια, επειδή δεν είχανε τρόπο συντήρησης, ψυγεία και τέτοια, τα κάνανε όπως λέγανε πάφες. Ανοί-

γανε τα ψάρια στη μέση, τα αλατίζανε -σαν συντηρητικό είχαν το αλάτι- και μετά από τρεις τέσσερις μέρες τα πηγαίνανε στη Σάμο νύχτα, λαθραία, γιατί απαγορεύονταν οι μετακινήσεις για κει χωρίς διαβατήριο, όπως και η μεταφορά εμπορευμάτων. Ξεκινούσαν με το βασίλεμα του ήλιου, για να μην πέσουν στην αντίληψη των Ιταλών, με φορτωμένη τη βάρκα αλιεύματα -παστά, χταπόδια ξερά, αυτές τις πάφες που είπαμε- και πηγαίνοντας στη Σάμο βγάζανε έξω τα προϊόντα, τα έκρυβαν σε σπηλιές, μέσα σε κλαδιά, πουρνάρια, κ.λπ., για να μη φαίνονται, βούλιαζαν τη βάρκα και μεταφέρονε τα προϊόντα σε χωριά της Σάμου και κάνανε ανταλλαγές. Δίναν τα ψάρια, τα χταπόδια,... και παίρναν λάδι, σταφίδες, σύκα, ελιές, διάφορα αγροτικά προϊόντα που η Σάμος είχε κι ακόμα έχει αγροτική παραγωγή.

Σ' ένα ταξίδι απ' αυτά, ήτανε με τον Εμφύλιο το 1949 -στη Σάμο είχε πολύ σκληρό εμφύλιο-, τους είχε στήσει καρτέρι μια ομάδα ανταρτών, δέκα περίπου ατόμων, οπλισμένων και στον δρόμο τούς σταμάτησαν! Του πατέρα μου και του ξαδέρφου του, του ψαρά, τους πήρανε τα προϊόντα που είχανε και μετά τους κάνανε κουβέντα να μάθουν ποιοι ήτανε, για να πάρουνε πληροφορίες. Ο πατέρας μου κι ο άλλος, αυθόρμητοι και γνήσιοι άνθρωποι, δεν υπολογίζανε τις προθέσεις των ανταρτών, ούτε ξέρανε, ας πούμε, από κομμουνισμό και τέτοια και στους αντάρτες τους δίνανε πληροφορίες σωστές. *«Από πού είστε και τι δουλειά κάνετε και πού πάτε, τι θέλετε εδώ;»* Ο πατέρας μου του λέει από το Αγαθονήσι ήρθαμε, φτωχοί άνθρωποι είμαστε, το ψωμί μας βγάζουμε, τα πουλάμε και παίρνουμε πράγματα, αλλά η δουλειά μου ήτανε δάσκαλος και με απολύσανε οι Ιταλοί, κ.λπ. Μέσα από την ομάδα, λοιπόν, ο αρχηγός λέει, *«δάσκαλος και τι κάνουμε και δεν τον σκοτώνουμε;»* Έτσι, στην ψύχρα! Αλλά όταν άκουσε κάποιος άλλος από την ομάδα ότι είναι δάσκαλος

στο Αγαθονήσι, τι είχε συμβεί, ακούτε το παράξενο. Αυτός είχε περάσει από το Αγαθονήσι, πριν από πολλά χρόνια, και τους είπε *«σταματήστε, μην κάνετε τίποτα, καμιά κίνηση»* κι άρχισε και τον ρωτούσε. *«Είσαι ο Κώστας, ο δάσκαλος, με θυμάσαι εμένα;»* *«Όχι!»* Αυτός, λοιπόν, ο Σαμιώτης είχε περάσει από το Αγαθονήσι, δεν είχε караβάκι για τη Σάμο και τον φιλοξένησε ο πατέρας μου, ο οποίος ήταν Σαμιώτης στην καταγωγή κι είχε μια συμπάθεια προς τους Σαμιώτες. Του λέει, *«κι εγώ Σαμιώτης είμαι, θα 'ρθεις στο σπίτι, θα φάμε, θα κοιμηθούμε και το πρωί θα βρεθεί κανένα ψαροκάικο να πας στη Σάμο!»* Και τον φιλοξένησε όντως τον άνθρωπο αυτό, μάλιστα είχε και φασολάδα το βράδυ η γιαγιά μου και φάγανε, αλλά δεν είχανε κρεβάτια. Τους έστρωσε μια βελόντζα, όπως τις λέγανε τότε, στην αυλή και κοιμήθηκε ο άνθρωπος εκεί και το εκτίμησε αυτό. Έφυγε, τον ευχαρίστησε και μετά από είκοσι με εικοσιπέντε χρόνια, δεν μπορώ να πω ακριβώς, ήταν μέλος της ομάδας που τον συλλάβανε. *«Ορέσεις»*, τους λέει, *«αφήστε τον! Είσαι ο Κώστας, ο δάσκαλος, δε με θυμάσαι;»* *«Όχι!»* *«Είμαι ο Κώστας ο Μπουρνόβας!»*, θυμάμαι και τα ονόματα που μας τα έλεγε ο πατέρας μου. *«Θυμάσαι που πέρασα από το νησί, δεν είχε καϊκι να φύγω για τη Σάμο και με πήρες στο σπίτι, με φιλοξένησες, φάγαμε φασολάδα και κοιμηθήκαμε έξω στην αυλή, γιατί δεν είχατε κρεβάτι;»* Και το θυμήθηκε κι ο πατέρας μου και του λέει, *«εσύ είσαι, δεν σε γνώρισα!»*, κι έτσι τον αφήσανε και τη γλίτωσε ο πατέρας μου εξ αιτίας της φασολάδας!

– Για ένα πιάτο φασολάδα, είπε η Αναστασία, κι ο πατέρας της συνέχισε...

– Ήταν πολύ ανθρώπινη η πράξη του, εκτίμησε τη φιλοξενία και γλιτώσανε και τα εμπορεύματα. Λέει, *«θα τους τα δώσουμε πίσω»*, γιατί φαίνεται υπακούανε σ' αυτόν οι υπόλοιποι. Κι έτσι τη γλίτωσε, με τη φιλοξενία που είχε προ-

σφέρει κάποτε στον αντάρτη, τον Μπουρνόβα, που βγήκε με τον εμφύλιο στο βουνό.

– Μ’ έναν τρόπο επέστρεψε το καλό που είχε κάνει σε ανύποπτο χρόνο, είπα, ενώ έβλεπα πως ο αφηγητής μας είχε διάθεση να μας πει κι άλλα, οπότε σταμάτησα τα σχόλια.

– Ακούστε, τώρα, να σας πω ένα άλλο περιστατικό που συνέβη στην ιταλική κατοχή. Ο πατέρας μου, επειδή ήξερε, ας πούμε, αυτά τα γράμματα, συμμετείχε σ’ ένα δίκτυο κατασκοπίας και αντικατασκοπίας στην περιοχή του βορείου συγκροτήματος της Δωδεκανήσου, που επικεφαλής της ομάδας ήταν ένας σπουδαίος καθηγητής γυμνασιάρχης, ο Μιχάλης Σαμάρκος. Ήτανε φίλοι με τον πατέρα μου, τον πήρε στην ομάδα και αποσπούσε πληροφορίες από τους Ιταλούς κι έδινε σ’ αυτούς ψεύτικες ελληνικές. Δεν τον θεωρούσανε ύποπτο κι έτσι ήτανε σπουδαίος στην ομάδα. Δυστυχώς, κάποιος τον κατήγγειλε εγγράφως, αλλά χωρίς στοιχεία, κι ένα πρωί, μετά την καταγγελία αυτή, που πήγε στη Ρόδο, στη Διοίκηση, έδωσαν εντολή στην αστυνομία και τον συνέλαβαν τον πατέρα μου και τον οδήγησαν στη Ρόδο.

Εκεί, τον βάλανε στη φυλακή, χωρίς να του αναφέρουν για ποιους λόγους. Είχανε πάρει την έγγραφη καταγγελία, αλλά δεν είχανε στοιχεία, για να του απαγγείλουνε κατηγορία και δεν του είχαν αναφέρει και τίποτα. Τον κρατήσανε στη φυλακή δέκα μέρες περίπου, προσπαθούσανε να συλλέξουν στοιχεία, αλλά αυτή η ομάδα κατασκοπίας και αντικατασκοπίας δούλευε τόσο κρυφά που κανένας δεν ήξερε. Ήτανε κάποιος από το νησί που το ’ξερε.

Μετά τις δέκα μέρες, αφού είδανε οι Ιταλοί ότι δεν μπορούσαν να βρουν στοιχεία, για να του απαγγείλουνε κατηγορία, τον αποφυλάκισαν κι έφυγε, επέστρεψε στο νησί. Δεν έμαθε ούτε για ποιο λόγο τον φυλακίσανε, ούτε γιατί τον πήγανε στη Ρόδο.

Μετά από μερικά χρόνια, τα έγγραφα, στα οποία γράφανε οι υπηρεσίες, ήτανε από πολύ λεπτές κόλλες χαρτί. Αυτές τις πουλούσανε λαθραία, γιατί τις χρησιμοποιούσανε σαν τσιγαρόχαρτο, καθώς τότε ήτανε μονοπώλιο το τσιγαρόχαρτο, ο καπνός και το οινόπνευμα.

Οι υπάλληλοι, λοιπόν, μέσα στις υπηρεσίες έπαιρναν τα έγγραφα που ήταν για καταστροφή και τα διοχετεύανε κρυφά σε εμπόρους, για να τα διακινήσουν στα Δωδεκάνησα, και να τα πουλήσουν, να τ' αγοράσουν οι καπνιστές σαν τσιγαρόχαρτο.

Ένας λαθρέμπορος, να το πω έτσι, αγόρασε ένα σακί έγγραφα, για να τα πουλήσει· τα 'χε κρυμμένα, και το έγγραφο με το οποίο είχανε καταγγείλει τον πατέρα μου, σύμπτωση ή τυχαίο, ενώ αυτά τα διακινούσαν σ' όλα τα Δωδεκάνησα, ήρθε στο Αγαθονήσι και κάποιος τ' αγόρασε. Όταν το 'δε γραμμένο το χαρτί αυτό στα ιταλικά -το έχω αυτό το χαρτί, το είχε ο πατέρας μου και κρατώ το αρχείο του-, δεν το χρησιμοποίησε για να στρίψει τσιγάρο, αλλά το έφερε στον πατέρα μου να δει τι γράφει, μια κι ήξερε ιταλικά. Εκεί, λοιπόν, τι διαπιστώνει; Βλέπει την καταγγελία ότι ο Κώστας Κόττορος, ο δάσκαλος, κάνει αυτή τη δουλειά, σας φέρνει πληροφορίες δήθεν από τους Έλληνες, για να σας πάρει άλλες. Ήταν το έγγραφο βάσει του οποίου συνέλαβαν τον πατέρα μου και τον φυλάκισαν, αλλά από κει και πέρα, όπως είπαμε, δεν βρήκαν τα ενοχοποιητικά στοιχεία, για να τον καθίσουν στο σκαμνί.

– Αγαπάει ο Θεός τον κλέφτη, αγαπάει και τον νοικοκύρη, είπε η Αναστασία, και όλοι συμφωνήσαμε.

– Πράγματι, είπε ο πατέρας της, αλλά πριν αποχωριστούμε γι' απόψε, ας σας πω δυο λόγια ακόμα...

– Ναι, βέβαια! Μας ενδιαφέρουν πολύ όλα αυτά, είπε ο Χρήστος.

– Οι Αγαθονησιώτες και πιο μπροστά όλοι οι νησιώτες, που δεν είχαμε μέσα ενημέρωσης, κι εγώ θυμάμαι, στο δημοτικό σχολείο τα πρώτα χρόνια, μιλάμε για τη δεκαετία του 1950, δεν είχαμε βιβλία, δεν μας είχαν στείλει, ήταν τα πρώτα χρόνια της ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου κι ήμασταν ακόμα ανοργάνωτοι. Τον πατέρα μου, μετά την ενσωμάτωση, όπως και άλλους Δωδεκανήσιους, που δε δέχτηκαν να διδάξουν την ιταλική γλώσσα, τους θεώρησε αδικημένους το ελληνικό κράτος και με νόμο που ψήφισε τους ξαναπροσέλαβε στην υπηρεσία και τους εκπαίδευσε μάλιστα για ένα καλοκαίρι στην Παιδαγωγική Ακαδημία της Ρόδου. Συνέχισε έτσι το επάγγελμά του ως δάσκαλος μετά από πέντε έξι, εφτά χρόνια παύσης.

Στο νησί Κοινότητα ιδρύθηκε το 1955, γιατί προηγούμενα υπαγόταν στον Δήμο Πάτμου ως συνοικισμός κι εκεί γινόντουσαν όλες οι καταγραφές στα ληξιαρχεία, κ.λπ. Το 1954 με προσπάθειες του πατέρα μου και του παπα-Χρυσόστομου τότε, που υπηρετούσε στο νησί ως εφημέριος, ιδρύθηκε η Κοινότητα. Και δεν υπήρχε άλλος που να μπορούσε να την εξυπηρετήσει γραμματειακά, να υποστηρίξει την Κοινότητα, οι Πρόεδροι ήταν κι αυτοί σχεδόν αγράμματοι κι όλη τη δουλειά την έκανε ο γραμματέας. Τον υποχρέωσαν, λοιπόν, τον πατέρα μου, η Νομαρχία τότε, κι έκανε και τον γραμματέα τις ελεύθερες ώρες, όταν δηλαδή δεν πήγαινε στο σχολείο. Θυμάμαι, το Σάββατο το απόγευμα και τις Δευτέρες και τις Τετάρτες που δεν είχαμε μαθήματα. Εκεί, λοιπόν, μετά που κι εγώ πήγαινα στο σχολείο, σιγά σιγά μεγάλωνα και μάθαινα τη δουλειά και βοηθούσα τον πατέρα μου γράφοντας κάτι αντίγραφα, γιατί δεν υπήρχαν και τα μέσα που έχουμε σήμερα.

– Πόσα τέτοια περιστατικά και ιστορίες πέρασαν στη λήθη, συμπλήρωσα, επειδή κανένας δεν ενδιαφέρθηκε να κα-

ταγραφούν. Πάντως, αυτά δεν θα έχουν αυτή την τύχη, γιατί, εκτός από τις αναφορές του αείμνηστου, πατέρα και παππού, στο βιβλίο του, θα περιληφθούν και σε κείμενο που θα γράψω εγώ για το νησί...

– Αλήθεια, είπε έκπληκτος ο Δήμαρχος. Μεγάλη μας τιμή!

– Ε, ναι! Για τόσους τόπους έχω γράψει, να μη γράψω κάτι και για το Αγαθονήσι, που τόσο το λατρεύει η φίλη μου!

Η Αναστασία χαμογέλασε ευτυχισμένη, λέγοντας ότι το περιμένει πώς και πώς.

– Θα 'ρθει η στιγμή, απάντησα. Να 'μαι καλά και θα 'ρθει... Όμως, πέρασε η ώρα και πρέπει ν' αναχωρήσουμε... Να ξεκουραστείτε κι εσείς! Σας ευχαριστούμε για την ξεχωριστή βραδιά! Και μη ξεχνάς πως σ' αγαπάμε, Αναστασία μου!

– Κι εγώ σας αγαπώ! Καλό ξημέρωμα!

Εικόνα 49. Η σημαία μας.

Αγαθονήσι - 8^η μέρα

Όπως αποχαιρετήσαμε τον Μάιο με πρωινό περπάτημα στη Σπηλιά, έτσι καλωσορίσαμε και τον Ιούνιο και μαζί του το καλοκαίρι! Το πρωινό μας το περάσαμε χαλαρά, με καφέ στο «Λιμανάκι», με μπύρα στη «Θάλασσα» και φαγητό στου «Ατσίδα», όπου γευτήκαμε από τα χέρια της κ. Χρυσούλας φρέσκο γαλέο με σκορδαλιά, φυσικά πάντα πιάνοντας κουβεντούλα με ντόπιους, όπου καθόμασταν.

Μετά τη μεσημβρινή ανάπαυλα, συναντηθήκαμε με την Αναστασία για καφεδάκι στη «Θάλασσα», ενώ αργότερα κατευθυνθήκαμε στο Γυμνάσιο και τις Λυκειακές τάξεις Αγαθονησίου, όπου θα γινόταν η παρουσίαση της συλλογής διηγημάτων μου, «Αγαθά στοιχεία» (2023), για την οποία η φίλη μου είχε επιμεληθεί όμορφη πρόσκληση.

Πριν πάω, πέρασα από το σπίτι του μπαρμπα-Μιχάλη και τον κάλεσα στην εκδήλωση. Ανταποκρίθηκε αμέσως, χαρίζοντάς μου ένα κλωνί ρυγχόσπερμα από κείνο που το άρωμά του μας συντρόφευε το απόγευμα κατά το οποίο μιλούσαμε μαζί του για τα παλιά... Χάρηκε για την πρόσκληση και λίγο μετά ήταν στο σχολείο σε μια ιδιαίτερα τιμητική και συγκινητική βραδιά για μένα, καθώς η παρουσίαση του βιβλίου μου γινόταν σε μια θαλασσόζωστη άκρη της πατρίδας μου, ήταν η πρώτη τέτοιου είδους εκδήλωση που λάβαινε χώρα εκεί και είχε αναπάντεχη για τα δεδομένα του τόπου συμμετοχή! Και φυσικά ήταν η παρθενική φορά που μιλούσα η ίδια για κάποιο από τα βιβλία μου, προσπαθώντας να το πα-

ρουσιάσω χωρίς έπαρση, αναφερόμενη στο περιεχόμενό του και αναγιγνώσκοντας αποσπάσματά του.

Αυτό το ξεχωριστό γεγονός, ολοκληρώθηκε με μια διευρυμένη από τη συνήθη παρέα, στο γνωστό ταβερνάκι, σφραγίζοντας μία από τις πολλές σημαντικές εμπειρίες στο ακριτικό Αγαθονήσι!

Εικόνα 50. Η πρόσκληση της παρουσίασης του βιβλίου.

Αγαθονήσι - 9^η μέρα

Η Παρασκευή ήρθε με βροχούλα, αλλά καθόλου δεν μας χάλασε τη διάθεση. Απλά αναδιοργανώσαμε το πρόγραμμά μας. Κατεβήκαμε στο «Λιμανάκι» για καφέ και κάτω από το υπόστεγο, όπου τις άλλες μέρες προστατευόμασταν από τον ήλιο, σήμερα ακούγαμε τη βροχούλα κι απολαμβάναμε τον όρμο του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος διαφορετικές εικόνες και χρώματα μας χάριζε.

Η ατμόσφαιρα ήταν διαφορετική και νέα πρόσωπα ήρθαν. Κάποια στιγμή, κατέφθασε κι ένα ζευγάρι με σκάφος, η σύζυγος Ελληνίδα κι ο σύζυγος Γερμανός και γνώστης της Ελληνικής. Σε λίγο, αν και σε διπλανό τραπέζι, γίναμε παρέα και μιλήσαμε για πολλά. Επόμενο ήταν να παραγγείλουμε και τσίπουρο, το οποίο συνοδεύτηκε από ωραίους θαλασσινούς μεζέδες.

Απόβροχο, και το απόγευμα πήγαμε στον ενοριακό ναό του Αγαθονησίου, που χτίστηκε το 1932 προς τιμήν των Αγίων Γεωργίου και Νεκταρίου. Είναι ο πιο μεγάλος του νησιού και σε ρυθμό δίκλιτης βασιλικής, ενώ στέφεται από υπέροχες κοίλες στέγες, γαλάζιου χρώματος, όπως και οι εξωτερικές κόγχες του Ιερού, ενώ το κωδωνοστάσιο αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα.

Ο περίξ του ναού χώρος, μόλις διαβείς την αυλόπορτα, δηλώνει επιμέλεια, όπως κι ο ναός στο σύνολό του. Δεξιά, καθώς προχωράς, δεν περνά απαρατήρητη η παλιά, μεγάλη καμπάνα - σήμαντρο, η οποία κρέμεται σε μια ελιά. Στην

κάτω πλευρά, σε χαμηλότερο επίπεδο, υπάρχει το κοιμητήριο και το οστεοφυλάκιο, τα οποία επισκεφτήκαμε. Δεν υπήρχε περίπτωση να μην πάμε, γιατί πάντα βρίσκω ενδιαφέρονσα την περιήγησή μου εκεί, καθώς οι τάφοι μιλούν με τον τρόπο τους για τον τόπο και τους ανθρώπους του. Στο Αγαθονήσι, βέβαια, υπήρχε κι άλλος ένας σημαντικός λόγος που επέβαλε τον πηγαιμό! Έπρεπε ν' αποτίσουμε φόρο τιμής στη μητέρα της φίλης μας, την Όλγα, για την οποία μόνο καλά λόγια είχαμε ακούσει στο νησί, και η κόρη της πολύ της έχει μοιάσει...

Εικόνα 51. Ιερός ναός Αγίου Γεωργίου.

Όταν φτάσαμε, ο ναός ήταν ανοιχτός, και κάποιοι είχαν προσκομίσει κόλλυβα, αφού την επομένη ήταν Ψυχοσάββατο. Κάναμε τα δέοντα και αναχωρήσαμε. Όχι, δεν θα είχε συντροφιές και τα συνακόλουθα απόψε! Ο καιρός υπαγόρευε ανάπαυλα. Άλλωστε, το πρωί είχαμε ταξίδι...

Εικόνα 52. Κόλλυβα.

Εικόνα 53. Η καμπάνα - σήμαντρο.

Αγαθονήσι - Αρκιοί - Αγαθονήσι - 10^η μέρα

Ωραία μέρα και κινήσαμε με το καταμαράν για τους γειτονικούς Αρκιούς ή Αρκούς, που κατά την αρχαιότητα λεγό-ντουσαν Αρκίτις! Βέβαια, αν και το μεγαλύτερο από τα νη-σιά του συμπλέγματος, τα οποία βρίσκονται ανάμεσα στο Αγαθονήσι και την Πάτμο, φέρει αυτά τα ονόματα, συχνά, προσδιορίζει το σύνολό τους, και δεν είναι λίγα! Αβάπτιστο, Αργελούσσα, Καλόβολος, Κούμαρος ή Κόμαρος, Μακρο-νήσι, Μάραθος ή Μαράθι, Σμινερονήσι ή Σμινερό, Σπολάτο ή Σπάλαθρο, Στρογγυλή ή Στρογγυλό, Τσούκα, Τσουκάκι, Ψαθονήσι, τα ονόματά τους.

Μάλιστα, η θαλάσσια περιοχή του βορείου ακρωτηρίου, Κούμαρος, και η ζώνη αιγιαλού της ομώνυμης νησίδας έ-χουν χαρακτηριστεί θαλάσσιος αρχαιολογικός χώρος, ενώ όλο το νησιωτικό σύμπλεγμα έχει ανακηρυχθεί Ζώνη Ειδι-κής Προστασίας (NATURA 2000) για τα πτηνά, αιγαιόγλα-ρος, θαλασσοκόρακας, μαυροπετρίτης και μύχος της Μεσο-γείου.

Μόλις φτάσαμε στο λιμάνι, αν και κάποιος ντόπιος προ-θυμοποιήθηκε να μας μεταφέρει στο χωριό με το ηλεκτρικό αυτοκίνητό του, προτιμήσαμε να κάνουμε το πρωινό μας περπάτημα και να χαρούμε τη διαδρομή.

Ο όρμος, στον μυχό του οποίου βρίσκεται το χωριουδάκι, μας θάμπωσε με τις αποχρώσεις του γαλάζιου του! Βαδίζαμε αργά, παρατηρώντας το στεριανό και το θαλάσσιο τοπίο, απαθανατίζοντας ταυτόχρονα στιγμές και εικόνες, ενώ γύρω

η ανοιξιάτικη φύση έμελπε το τραγούδι της γητευτικά, φέρνοντας στη μνήμη τους στίχους του ποιητή, «*Μάγεμα η φύση κι όνειρο στην ομορφιά και χάρη*».

Εικόνα 54. Αρκιοί· από το βιβλίο της άνοιξης.

Φθάνοντας στο λιμανάκι του χωριού, όπου βαρκούλες και πλοίαρια ήταν αγκυροβολημένα, ένιωσα χαρμοσύνη από την ομορφιά που μπροστά μας αναπτυσσόταν. Διότι στους Αρκιούς, που λίγοι άνθρωποι τους κατοικούν και δεν ξεκινά κανείς εύκολα να ταξιδέψει ως εκεί, αντίκριζες φροντίδα, καθαριότητα, κάδους για ανακύκλωση υλικών κατά είδος, ενώ τα λιγοστά ηλεκτρικά αυτοκίνητα, που για τις ανάγκες των κατοίκων κινούντο, έδιναν το μέτρο του τόπου. Θαυμασμό, συγκίνηση και μεγαλείο ένιωσα για όλα αυτά, που επαυξήθηκαν από τη συνομιλία μας μ' έναν ψαρά στην άκρη της προκυμαίας, ο οποίος καθόταν εκεί με ολύμπια ηρεμία και τα δίχτυα του έραβε! Στ' αλήθεια, αν χρειαζόταν να κοστολογήσω αυτές τις στιγμές, θα είχαν υψηλή τιμή, αν κι εμείς ανέξοδα τις απολαμβάναμε!

– Αν δεν είναι αυτό ευτυχία, τι άλλο είναι, είπα στον συνοδοιπόρο μου.

– Πράγματι!

– Πόσο θα 'θελα να ζήσω λίγο καιρό εδώ, πρόσθεσα.

– Ωραία θα ήταν, αν μπορούσαμε... Αλλά πάμε για ένα καφεδάκι μέχρι να έρθει ο βαρκάρης που θα μας πάει στα Τηγανάκια και στο Μαράθι.

Το «Φαληράκι», έτσι λεγόταν το κατάστημα, είχε ιδιαίτερο χαρακτήρα. Γεμάτο με λουλούδια, έμοιαζε με καφετέρια, αλλά, μόλις μπήκαμε, ο εσωτερικός χώρος ήταν τεράστιος και το μεγαλύτερο μέρος του δεν κλεινόταν ως πάνω με τοίχους, ενώ πωλούντο είδη ρουχισμού πολλών κατηγοριών, και όχι μόνο. Απολαύσαμε τον καφέ μας, μιλήσαμε με τους ιδιοκτήτες και η ώρα πέρασε. Ο βαρκάρης, που θα μας πήγαινε θαλάσσια βόλτα, ψηλός, κραταιός, ηλιοκαμένος, μας πλησίασε χαμογελαστός, μας καλωσόρισε στον τόπο του και τον ακολουθήσαμε...

Εικόνα 55. Στο λιμανάκι των Αρκιών.

Επιβιβαστήκαμε και κινήσαμε... Η έξοδος από τον όρμο πρόσφερε χωρίς φειδώ εντυπωσιακά μοναδικές εικόνες, ενώ, μόλις βγήκαμε από κει, το δροσερό αεράκι που φυσούσε δημιουργούσε κυματισμούς, τους οποίους με μαεστρία έσχιζε η βαρκούλα μας! Πλέοντας στα βαθιά νερά του Αιγαίου με το μικρό πλεούμενο, ένιωσα δέος, αλλά η μορφή του καπετάνιου, ο τρόπος με τον οποίο το καθοδηγούσε και η ενθάρρυνση του Χρήστου καταλάγιασαν γρήγορα την όποια αγωνία μου και δόθηκα στο ν' απολαμβάνω το πρωτόγνωρο για μένα ταξίδι, το οποίο μας χάριζε την ευτυχία να θωρούμε από απόσταση αναπνοής το πλήθος των αποχρώσεων του θαλασσί, καθώς και των κυμάτων, που έγλειφαν περίτεχνα, με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση τα βράχια και στ' αλήθεια νιώθαμε ευδαίμονες!

Πρώτος προορισμός μας, η παραλία Τηγανάκια, όπου υπάρχουν ενοικιαζόμενα δωμάτια και υπέροχη παραλία για κολύμπι. Εμείς αρκεστήκαμε να κατεβούμε για λίγο, ν' αγγαντέψουμε το τοπίο και ν' αναχωρήσουμε για το Μαράθι, όπου θα μέναμε για κάποιες ώρες. Χρειάζεται χρόνος, για ν' απολαύσεις όλα ετούτα επαρκώς, αλλά και αυτή η σύντομη επίσκεψη, καταγράφηκε στις ξεχωριστές εμπειρίες του ταξιδιού μας.

Αφού αρμενίσαμε λίγο ακόμα στα μαγευτικά νερά του Αρχιπελάγους, φτάσαμε στο Μαράθι. Τι όμορφα που ήταν κι εκεί! Ο βαρκάρης έδεσε τη βάρκα, μας έδωσε οδηγίες και είπε πως θα μας περίμενε για όσο χρόνο εμείς θέλαμε! Βγήκαμε στην ακτή και περπατώντας πάνω στην άμμο φτάσαμε σε παρακείμενο κατάστημα. Ο σύντροφός μου φόρεσε τα απαραίτητα και πήγε να κολυμπήσει, ενώ εγώ κάθισα παρατηρώντας τον τόπο και γράφοντας. Αν και η θάλασσα ήταν άκρως θελκτική, της αντιστάθηκα. Όχι επειδή ως βουνίσια δεν αγαπώ το κολύμπι, απλά δεν ένιωθα την ανάγκη ακόμα

να κολυμπήσω... Ο ευγενικός ιδιοκτήτης μου πρόσφερε, όπως του ζήτησα, κρύα μπύρα, ενώ τη συνόδευσε με υπέροχο ντόπιο τυρί. Δύσκολο να περιγράψω τα συναισθήματα που ένιωθα σ' αυτόν τον μικρό παράδεισο! Θαρρώ, άλλωστε, πως, αν προσπαθήσω να το κάνω, θα μικρύνω την αξία τους.

Ο Χρήστος, αφού απόλαυσε το κολύμπι, μου 'κανε συντροφιά, πίνοντας μπύρα! Όταν έφτασε η ώρα της αναχώρησης, χαιρετήσαμε και με τη βαρκούλα επιστρέψαμε στην αφετηρία μας. Πληρώσαμε τον πλοηγό μας, τον ευχαριστήσαμε για το ασφαλές ταξίδι και κατευθυνθήκαμε σε ταβερνάκι του νησιού, για να φάμε. Η μέρα στους Αρκιούς έκλεισε με καφεδάκι στο «*Φαληράκι*», όπου αγόρασα κι ένα υπέροχο φουλάρι, και, όταν πλησίασε η ώρα της αναχώρησης, κινήσαμε ποδαράτοι για το λιμάνι, δρέποντας εικόνες... Βέβαια, φεύγαμε χωρίς να έχουμε επισκεφτεί την Παναγία Παντάνασσα στην κορυφή του λόφου! Ίσως, ποιος ξέρει, μια άλλη φορά...

Το καταμαράν έφτασε στην ώρα του και λίγο μετά βρισκόμασταν στο Αγαθονήσι. Συναντηθήκαμε με τη φίλη μας, της αφηγηθήκαμε πώς περάσαμε στους Αρκιούς και αποσυρθήκαμε για ξεκούραση. Τη χρειαζόμασταν...

Αγαθονήσι - 11^η μέρα

Κυριακή της Πεντηκοστής, της Γονατιστής τη λένε στο νησί, και πήγα στη λειτουργία, στον Άγιο Γεώργιο· μόλις τελείωσε, η γνωστή παρέα, πήγαμε στη «Θάλασσα» για καφέ. Η Αναστασία, αφού θα γευματίζαμε με την ευρύτερη οικογένειά της, αποχώρησε για το σπίτι κι εμείς μπήκαμε στο αυτοκίνητο και πήγαμε στο Μικρό Χωριό. Θα επισκεπτόμασταν το ξωκκλήσι του Αγίου Παντελεήμονος. Αφήσαμε το αυτοκίνητο σε μια σκιά και πήραμε ν' ανηφορίζουμε το επιστρωμένο μονοπάτι που εκεί οδηγούσε και το οποίο καθαρό και φροντισμένο ήταν.

Γητεμένοι από το τραγούδι της φύσης και της ζωής που πέριξ έθαλλε, κάναμε σύντομες στάσεις, βγάξαμε φωτογραφίες κι αγναντεύαμε το υπέροχο τοπίο, του οποίου ο ορίζοντας όσο ανεβαίναμε γινόταν πιο εκτενής και το βλέμμα αγκάλιαζε emphaticά το γαλανό της θαλάσσης και τ' ουρανού, θυμίζοντάς μας τους στίχους του Οδυσσέα Ελύτη, «Θε μου τι μπλε ξοδεύεις για να μη σε βλέπουμε»! Διότι τι άλλο να σκεφτείς ευρισκόμενος εκεί, αφού το γαλάζιο εξουσιάζει το τοπίο, ενώ οι ανθισμένοι θάμνοι και το πλήθος των αγριολούλουδων αποτελούν απλά μια αρμονική ευχάριστη διακοπή του; Ώσπου...

Ώσπου φτάσαμε στην κορφή, στην οποία δεσπόζει το ξωκκλήσι στα χρώματα της γαλανόλευκης, όπως όλα άλλωστε στο νησί. Ο ρυθμός του σε σχήμα βασιλικής με κυρτή στέγη και μικρό κωδωνοστάσιο, έλαμπε κάτω από τις ακτίνες του

ήλιου, ενώ ο αύλειος χώρος προστατευόταν από λίθινη περίφραξη και συρματοπλέγμα.

Και η θέα πάντα υπέροχη! Τι, όταν κοιτάς από ψηλά, δεν μοιάζει απλά ο κόσμος με ζωγραφιά, για να παραφράσω τους γνωστούς στίχους της Σώτιας Τσώτου, αλλά αυτή η ζωγραφιά σου δίνει και φτερά και υπέροχα σε ταξιδεύει!

Το ξωκκλήσι του Αγίου Παντελεήμονος, ιδιόκτητο, ιδρύθηκε το 1989 από τρία αδέρφια με το επώνυμο Καμίτσης και, όπως μάθαμε, την παραμονή της γιορτής του Αγίου, στις 26 Ιουλίου, τελείται σπουδαίο πανηγύρι με τη φροντίδα του Πολιτιστικού Συλλόγου, «Υετούσσα», και περιλαμβάνει φαγητό, πιτό και χορό μέχρι πρωίας! Είναι γνωστή εξάλλου η γοητεία, η χαρούμενη διάθεση κι ο πληθωρικός χορός των νησιώτικων πανηγυριών και χαρά σ' αυτούς που έχουν την ευκαιρία να μετέχουν και να τ' απολαμβάνουν! Μακάρι κι εμείς, κάποτε...

Εικόνα 56. Πανηγύρι χωρίς μουσικούς δεν γίνεται.

Εικόνα 57. Σε αιγαιοπελαγίτικους χορευτικούς ρυθμούς.

Εικόνα 58. Χορός μέχρι πρωίας.

Χορτασμένοι ομορφιά, πήραμε με αντίστροφη πορεία το μονοπάτι κι αρχίσαμε την κάθοδο. Αποχαιρετήσαμε το Μι-

κρό Χωριό, μια και την επομένη θα αναχωρούσαμε και πήγαμε στο σπίτι της Αναστασίας για το γεύμα. Μόλις αποβίβαστήκαμε από το αυτοκίνητο, μυρουδιά από κρέατα που ψηνόντουσαν γαργάλισε τον ουρανίσκο, καθώς ο αδερφός της, ο Θεολόγος, είχε ανάψει ήδη τα κάρβουνα και έψηγε διάφορα.

Οι συνδαιτυμόνες πήραν θέσεις, τα αναγκαία προσκομίζονταν και σε λίγο το μεσημβρινό συμπόσιο ήταν σε πλήρη ανάπτυξη! Πλουσιοπάροχο φαγητό, οίνος γλυκόπιτος και κουβεντολόι ατέρμονο ολοκλήρωναν την εικόνα του τελευταίου γεύματός μας στο νησί, συντροφιά με την οικογένεια της φίλης μας.

Τότε, ακούσαμε και τις τελευταίες αφηγήσεις του φίλου μας Δημάρχου, οι οποίες έρχονταν από το παρελθόν και κουβαλούσαν τρυφερές μνήμες από αγαπημένους του.

– Το 1961-62, αν θυμάμαι καλά, άλλαξαν οι ταυτότητες σε μας, γιατί ήτανε πρώτα ιταλικές και μέχρι να γίνει η διαδικασία όλη, σιγά σιγά, βγάλαμε αυτές που υπάρχουν σήμερα. Ερχόντουσαν, λοιπόν, οι γιαγιάδες και φέρναν τις φωτογραφίες, για να τους βγάλουμε τα πιστοποιητικά και να πάνε στην αστυνομία να πάρουν τις ταυτότητες.

Φωτογράφος ήταν ένας πολυάσχολος... Δεν ήταν το επάγγελμά του, αλλά άμα έμαθε ότι αλλάζουν οι ταυτότητες στο Αγαθονήσι, αφού δεν είχε φωτογράφο, πήρε μια φωτογραφική μηχανή κι έκανε τον φωτογράφο. Δεν τον ξέραμε όμως ως φωτογράφο. Έβγαλε τις φωτογραφίες αυτός και τις έστειλε στο νησί στην κόρη του κι ο καθένας πλήρωνε παίρνοντας τις δικές του.

Πριν σας διηγηθώ μια σχετική ιστορία, ας σημειώσω πως όλοι οι παλιοί ήταν αυθεντικοί και γνήσιοι χωρίς πρόθεση να κοροϊδέψουν κάποιον και διακρινόντουσαν για το ιδιότυπο χιούμορ τους, το οποίο πήγαζε από σκηνές της καθημερινό-

τητας. Πολύ περισσότερο, που οι άνθρωποι δεν ήταν μόνο αγράμματοι ή αμόρφωτοι, αλλά λόγω της απουσίας μέσων τούς έλειπαν οι διαφορετικές παραστάσεις και εικόνες, οπότε είχαν άγνοια ορισμένων πραγμάτων και επομένως περιορισμένη αντίληψη, ας πούμε, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ευτράπελες καταστάσεις.

Έτσι, όταν έφερε η γιαγιά μου τις φωτογραφίες για την ταυτότητα, θέλοντας ο πατέρας μου να την πειράξει καλοπροαίρετα -πεθερά του ήταν-, έπιασε τη φωτογραφία και γύρισε το πάνω κάτω. Τότε, του λέει η γιαγιά, «*Κώστα, τι κοιτάξεις στη φωτογραφία;*» Αυτός επίτηδες καθυστερούσε, για να του δώσει η γιαγιά αφορμή και της λέει, «*Ποιος σ' έβγαλε φωτογραφία;*» «*Κώστα, γιατί με ρωτάς;*» «*Καλά, δεν είδες τη φωτογραφία που σ' έχει ανάποδα;*» «*Κώστα, για να τη δω λίγο!*» Της τη δίνει ο πατέρας μου με το κεφάλι προς τα κάτω και την κοίταζε και χτυπιότανε κι άρχισε και τον έβριζε... «*Στραβομάρα είχε ο βλάκας, μ' έχει βγάλει ανάποδα, πάνω κάτω,...*», χωρίς να υπολογίζει ότι γινόντανε πολλές κασκάρικες στο νησί κι από τους πιο παλιούς, η γιαγιά ήτανε πριν το 1900 γεννημένη.

Αυτή η γιαγιά είχε ένα κοτέτσι, περίπου δέκα με δώδεκα κοτούλες κι έναν κόκορα. Κάθε πρωί, λοιπόν, πήγαινε να ταΐσει τις κότες και να τους βάλει νερό, οπότε έτρεχε κι ο πετεινός ο καημένος να πάρει κι αυτός το μερίδιό του να φάει, αλλά καθόταν εκεί μ' ένα καλάμι και τον έδιωχνε. Έτυχε πολλές φορές που πήγαινα κι εγώ και τη βοηθούσα, επειδή ήτανε γριούλα και δεν μπορούσε και σήκωνα το νερό και την έβλεπα που κρατούσε το καλάμι. Οι κότες πήγαιναν άφοβα και τρώγανε, ενώ ο πετεινός ερχόταν επιφυλακτικός και, μόλις πλησίαζε, σήκωνε αυτή το καλάμι κι εκείνος την κοπανούσε. Τον έδιωχνε και του 'λεγε, «*Κακόχρονο να 'χεις, τα πολλά αβγά που μου κάνεις, θέλεις να φας κιόλας!*» και

δεν τον άφηνε τον καημένο να φάει, γιατί δεν της έκανε α-
βγά!

Και κατέληξε:

– Ήταν τύποι αυθεντικοί, γνήσιοι και άνθρωποι, εντάξει και σήμερα ακόμη, όχι ότι είναι στο ίδιο επίπεδο, δεν μπορώ να πω, κρατάνε αυτόν τον αυθορμητισμό, την αυθεντικότητα, όχι όλοι βέβαια, οι πιο παλιοί, γιατί τα ήθη και τα έθιμα πάνε να μας τα χαλάσουν οι Ευρωπαίοι, ευτυχώς υπάρχουν ακόμα μερικοί, όχι στο Αγαθονήσι μόνο, να μην παινεύουμε το σπίτι μας, που κρατάνε τα όσια και τα ιερά, διαφορετικά πάμε για φουντάρισμα. Θα δούμε... Το μέλλον, αβέβαιο!

– Πάντοτε αβέβαιο, αλλά κι εμείς ευθυνόμαστε για πολλά από κείνα που θα φέρει, είπα. Πάντως, σ' ευχαριστούμε, φίλε μας, όχι μόνο για τη φιλοξενία, αλλά και για τις ιδιαίτερες αφηγήσεις που μοιράστηκες μαζί μας αποκαλύπτοντας ιστορικές στιγμές του νησιού, αλλά και αυθεντικά περιστατικά της καθημερινότητας που γλυκαίνουν τη ζωή των ανθρώπων και τους κάνουν ν' αντιπαλεύουν τα δύσκολα της ζήσης τους πιο εύκολα.

– Κι εμείς σας ευχαριστούμε που ήρθατε και θα σας περιμένουμε πάλι, απάντησε.

– Ίδωμεν, είπαμε... Κι αυτό, το αβέβαιο μέλλον θα το κρίνει!

Ένα άλλο ξεχωριστό και αξιοσημείωτο γεγονός αυτής της μέρας ήταν η απογευματινή επίσκεψή μας στη γιαγιά Μαρουδιώ, από την οποία θα ζητούσαμε να μας μιλήσει για το νησί. Έτσι, πήγαμε στο Μεγάλο Χωριό, όπου διαμένει, και κατευθυνθήκαμε στο σπίτι της. Ήταν ενήμερη για τον πηγαιμό μας και τη βρήκαμε να κάθεται στο δωμάτιό της με ανοιχτή τη θύρα, από την οποία έμπαιναν μέσα οι ακτίνες του δύοντος ηλίου.

Μας καλωσόρισε χαμογελαστή! Τη χαιρετήσαμε, η Αναστασία της μίλησε για μένα κι εγώ τη φίλεψα ό,τι γι' αυτή προόριζα. Η γιαγιά Μαρουδιώ, παρά τα χρόνια, ήταν ευδιάθετη και τα μάτια και το πρόσωπό της έλαμπαν! Φυσικά, είχε κάθε διάθεση να μας μιλήσει για όσα η μνήμη της εκείνη την ώρα θ' ανακαλούσε. Άλλωστε, από την αρχή της συζήτησης μάς τόνισε πως έχει καλό θυμητικό -δεν αργήσαμε να το διαπιστώσουμε- και μας βεβαίωσε πως θα μας μιλήσει για πολύ παλιά πράγματα. Όπως και έγινε!

Εικόνα 59. Μαρουδιώ Κανέλλη.

– Το πιστεύεις, άρχισε να λέει, μέχρι το δημοτικό σχολείο, από την τρίτη τάξη θυμάμαι ποιήματα! Τα δύο πρώτα που θα πω είναι για τα παιδάκια, το άλλο είναι για τότε, στον πόλε-

μο που οι Τούρκοι σφάζανε τους Έλληνες! Κι όταν πρωτο-
ήρθαν εδώ οι μετανάστες, το ποίημα μ' ταίριαζε μ' αυτούς
π' αφήσαν τα καλά τους και φύγανε.

– Πες τα γιαγιά, της είπα. Πώς σε λένε;

– Μαρουδιώ! Του αντρός μου το επώνυμο είναι Κανέλ-
λης, του πατέρα μου Κονδύλης.

– Και πόσο χρονών είσαι;

– Το πιστεύετε, δεν το πιστεύετε, 98!

– Υπέροχα, γιαγιά, καθόλου δεν σου φαίνεται, είπα, και
την είδα να καμαρώνει και να χαμογελά.

– Να σας πω τα ποιήματα;

– Φυσικά, με χαρά θα σ' ακούσουμε!

Έτσι, η γιαγιά Μαρουδιώ, με ζέση μικρού παιδιού, άρχισε
ν' απαγγέλει τα ποιήματα, πρώτα της πρώτης, ύστερα της
δευτέρας και στη συνέχεια της τρίτης τάξης, με τον τίτλο «*Η
Ελληνοπούλα*», κι εμείς την ακούγαμε έκπληκτες για το μνη-
μονικό και τον ρυθμό της απαγγελίας της. Λες και ξάφνου
έγινε μαθήτρια του δημοτικού κι έβαζε τα δυνατά της να την
προσέξουν και να τη θαυμάσουν όσοι στη γιορτή είχαν φτά-
σει! Τι όμορφη, τι θαυμαστή στιγμή!

Να, ποια είναι τα ποιήματα:

1

*Μικρούτσικο, μικρούτσικο με στείλαν στο σχολείο,
μου δώσανε την τσάντα μου, μου πήραν και βιβλίο,
μου είπαν από το σπίτι μας καλό παιδί να γίνω.
Έγινα καλό παιδί και τώρα καμαρώνω,
διότι προβιβάστηκα και κέρδισα τον χρόνο.*

2

*Τα μικρά μου τα χεράκια τα σηκώνω υψηλά
και παρακαλώ εσένα, ω γλυκιά μου Παναγιά,*

να φυλάς τον κόσμο όλο, να μας στέλνεις ευτυχία,
μα εμένα να μου στέλνεις καραμέλες, Παναγία,
και την αδερφή μου Λέλα πο 'χει πυρετό λιγάκι
γιάτρεψέ τη, Παναγιά μου, για να βγαίνει στο σοκάκι.
Και στην εκκλησιά, όταν πάω, μια λαμπάδα θα σ' ανάψω
και μια άσπρη κουρτινίτσα, Παναγιά μου, θα σου ράψω.

3

Ελληνοπούλα είμαι 'γω απ' τη Μικρά Ασία,
τι είδανε τα μάτια μου, μεγάλη απελπισία!
Είδα τους Τούρκους με σπαθιά, τους Τούρκους με μαχαίρια
να σφάζουμε τους Έλληνες με τα γυμνά τους χέρια.
Δε σώνανε τα αίματα και όσα είχαν γίνει
μόνο εβάλανε φωτιά και κάψανε τη Σμύρνη.
Όπως πετάει το πουλί και σχίζει τον αέρα,
έτσι πετάξαμε κι εμείς και ήρθαμε δω πέρα.
Αφήσαμε τα σπίτια μας και τα νοικοκυριά μας
κι όταν τα θυμηθούμε αυτά, ραγίζει η καρδιά μας.

Η γιαγιά Μαρουδιώ, μόλις ολοκλήρωσε τη θαυμαστή όντως απαγγελία της, πρόσθεσε όλο καμάρι, «αυτά τα ποιήματά μου έχουν πάει στο εξωτερικό, σε πολλά μέρη, και μου στέλνουν συγχαρητήρια γι' αυτά τα πράματα!»

– Αυτά τα λέγατε σε γιορτές στο σχολείο, τη ρώτησα.

– Ναι, στις εξετάσεις που κάναν τα παιδάκια! Τώρα, ξέρεις σε ποιον τα μαθαίνω; Στου Αντώνη, του εγγονού μου, το μικράκι! Τη Χρυσή! Κι έρχεται και μου λέει, «γιαγιά, ακόμα τα ποίματα δεν τα 'μαθα καλά!», αλλά είναι τετραπέρατη! Την αγαπάμε πάρα πολύ! Τρελαινόμαστε με το παιδί...

Κατόπιν, μας ανέφερε πως γεννήθηκε στην Κάλυμνο, πως στο Αγαθονήσι ήρθε όντας δεκαοκτώ χρονών, αφού πρώτα έγινε ο γάμος της εκεί. Μόλις άκουσα από τα χείλη της πως

είχε φέρει στον κόσμο δεκαοκτώ παιδιά κι απ' αυτά ζουν δεκατρία, τη θαύμασα ακόμα περισσότερο.

– Να τα χαίρεσαι, της είπα. Πολύ κουράγιο είχες, για να μεγαλώσεις δεκαοκτώ παιδιά!

– Και δουλειά κάργα! Υπόφερνα πολύ, τυραννιόμουνα! Έπλεκα κουρτίνες με το βελονάκι και τις πουλούσα. Ωραίες, λεπτές, με σχέδια μέσα, με κλοσσάκια αποκάτω. Είχα αργαλειό· αγόραζα τα μαλλιά από τα πρόβατα, τα 'πλενα, τα 'νεθα στη ρόκα, τα 'βαφα χρώματα χρώματα, κόκκινο, κίτρινο, πράσινο, μελιτζανί,..., έβαζα κι άσπρο, στο χρώμα του μαλλιού, και τα 'κανα ωραίες κουβέρτες! Με τα χρώματα έφτιαχνα τη μóstρα μέσα κι από τη μια κι από την άλλη έβαζα φουντάκια χρωματιστά! Στη Σάμο δεν τα λέγαμε κουβέρτες αυτά, χράμια τα λέγαμε. Κάποια από τα εργόχειρά μου τα πουλούσα εδώ, αλλά πιο πολύ πήγαινα στην Πάτμο, στη Λέρο, στην Κάλυμνο, στην Κω! Δεν πήγαινα σ' ένα μέρος και να γυρίσω, τα 'παιρνα όλα αυτά μαζί, αμέ, κι όταν τα πουλούσα ερχόμουνα πίσω.

– Έχεις καμιά τέτοια κουβέρτα να τη δούμε;

– Όχι, τίποτα! Δεν κρατήσαμε τίποτα!

– Τον αργαλειό τον έχεις;

– Όχι, τον έδωκα του Παγωνιού μου και πήγαινα και βοηθούσα, όταν μπορούσα.

Εκτός από το μεγάλωμα των παιδιών και την κατασκευή και το εμπόριο κουρτινών και χραμιών, η γιαγιά Μαρουδιώ, στον χώρο που τώρα καθόταν, διατηρούσε και μικρό κατάστημα.

– Τι γινόταν εδώ μέσα, είπε η Αναστασία. Η θεία είχε το μαγκάλι κι έψηνε όλη τη μέρα χταπόδια!

– Αγόραζα εκατό κιλά χταπόδια, συνέχισε η γιαγιά. Είχα στύλους έξω, είχα βάλει σκοινί, έκοβα τις κουκούλες και τα 'πλωνα και τα 'λιαζα. Τα 'φερνα μέσα, τα καθάριζα και τα

ἴβαζα σε τσαντούλες λίγα λίγα στην κατάψυξη. Χταποδάκι, ελίτσα, ψωμάκι, αυτός ήταν ο μεζές! Θυμάμαι τον παππού σου, το γέρο δάσκαλο, τόνισε απευθυνόμενη στην Αναστασία, που ερχόταν... Μαγείρευα και για τους φαντάρους! Ό,τι μου ζητούσαν τους έφκιαχνα! Και θυμάμαι μια φορά που πέθανε η μάνα ενός και δεν είχε τα χρήματα, για να πάει στην κηδεία της, μαζέψαμε εδώ, κι εγώ έδωσα, για να πάει το παιδί να χαιρετίσει τη μάνα του! Έτσι έκανε ο κόσμος τότε... Ο ένας σύντρεχε τον άλλον, δεν κοίταζε μόνο τον εαυτό του!

– Και πώς το λέγαν το μαγαζί;

– *«Τα 13 αδέρφια - Μιχάλης Κανέλλης»!*

Η φίλη μου που γνοιάζεται το νησί κι άδολα τ' αγαπά, παρατηρεί τις αλλαγές που γίνονται και με αφορμή όσα λεγό-ντουσαν, συμπλήρωσε με φανερή θλίψη πως *«απ' όταν έκλεισε το μαγαζί της θείας, ερήμωσε και το χωριό, γιατί θα κατεβαίνουν οι παππούδες για ένα καφεδάκι, για ένα ουζάκι, για κουβεντούλα...»*

Ακούγοντας τη γιαγιά, θαύμαζα την απλότητα και τη ζων-τάνια, με την οποία αφηγείτο τα περασμένα. Κι όταν η συ-ζήτηση έφτασε στα του θανάτου κατανόησα, ή μάλλον, γι' άλλη μια φορά διαπίστωσα πως οι άνθρωποι που βρίσκονται στη δύση του βίου είναι έτοιμοι για τον θάνατο, όσο κι αν δεν επιθυμούν αυτός να έρθει! Και να τι λόγια ανταλλάξαμε για τα μεταθανάτια ενδύματά της: *«Πέθανε ένας μια μέρα κι έρχεται η κόρη μου και μου λέει, μάνα, δώσ' μου τα σάβανά σου, γιατί δεν ξέρουμε πού τα έχουν, μέχρι να 'ρθουν οι δικοί του. Α! τις λέω, τα σάβανά μου, δεν τα δίνω!» «Τα είχες έτοι-μα;» «Εδώ κι είκοσι χρόνια!» «Κι η πεθερά μου τα είχε!» «Ε-γώ, κορούλα μου, δεν τα δίνω τα σάβανά μου, το σεντόνι μου δεν το 'χει καμιά!» «Είναι κεντημένο;» «Έχει ωραία δαντέλα! Εμείς, τι λέμε, “όταν πεθαίνει ο άνθρωπος, τι παίρνει πια μα-*

ζί του, τρεις πήχες κάμποτο πανί τυλίγουν το κορμί του”! Είχα κι εγώ ένα κομμάτι κάμποτο για τον εαυτό μου και πιάνω και το κόβω στη μέση, και το ’δωσα, αλλά πήγε η κόρη μ’ στην Αθήνα κι αγόρασε έτοιμο και μου το ’στειλε».

Μια και η συζήτηση περί θανάτου, μας ανέφερε ακόμα πως, εκτός από τα παιδιά της που πέθαναν μικρά, έχασε τον άντρα της πριν είκοσι τρία χρόνια κι από τότε δεν έβγαλε τα μαύρα, και συμπλήρωσε: «Έφυγε ο αδερφός μου, ο Μήτσος, στον Καναδά, σε δέκα χρόνια η αδερφή μου, η Γραμματική, σ’ ένα μήνα ο γιος της, ο Κώστας, δυο αζαδέρφες που έχω στον Μαραθόκαμπο, είδες πόσοι μου φύγανε μαζωμένοι; Το στήθος έχει πληγές εδώ μέσα, αγιάτρευτες»!

– Εσύ, γιαγιά, έζησες με τους Ιταλούς;

– Εγώ, όταν ήρθα εδώ, ήταν που τελείωσε ο πόλεμος και ήρθαν και τους πιάσανε και τους πήραν αιχμάλωτους τους Ιταλούς, εδώ πάνω που έχει τώρα το φυλάκιο είχαν δωμάτια κι έβαζαν τα ρούχα τους μέσα. Η καζάρμα το λέγανε. Ήταν πολλοί Ιταλοί εδώ πέρα, αμέ. Από το χωράφι το δικό μας μέχρι να φτάσεις εκεί πάνω το ’χανε πλέξει με σύρματα, για να μην μπορεί κανείς να περάσει.

Στον πόλεμο εμείς τραβήξαμε πολλά. Να βλέπεις τους Γερμανούς να βάζουν τους Έλληνες να σκάβουν λάκκους, εκεί στο νεκροταφείο, και μετά έναν έναν να τους σκοτώνουν και να τους ρίχνουν μέσα. Τι τραβήξαμε, τι τραβήξαμε... Στον Περαία, όταν ήρθαμε από την Εύβοια, δεν μπορούσες να περπατήσεις! Από την πείνα, έπρεπε να δρασκελάς και να περνάς πάνω από τους πεθαμένους! Εμείς πώς γλιτώσαμε ένας Θεός ξέρει! Είχα ένα αδερφάκι εξίμισι χρόνων. Είχε λιώσει το παιδί από την πείνα! Δεν υπήρχε φαγητό, δεν υπήρχανε λεφτά, για να πάρουμε κάτι. Όποιος είχε χαρούπια ήτανε πλούσιος. Κι εκεί στον Πειραιά, όποιος πεινούσε κι έπεφτε η κουκουνάρα κάτω, είχαμε ένα σπιρτόκου-

το και μαζεύαμε τα σποράκια και πααίναμε και τα κοπανούσαμε και τα κάναμε, πώς να σου πω, τώρα, σαν κόλλα και τα τρώγαμε. Τα λέγανε χαβίτς. Πείνα! Πείνα! Πείνα! Και το αδερφάκι μου, όταν το φέραμε στη Σάμο, πέθανε από την πείνα. Μεσ στην αγκαλιά μου ξεψύχησε!

Μας αφηγήθηκε κι άλλα η γιαγιά Μαρουδιώ! Μας μίλησε και για πολύ δύσκολες εποχές, τότε που η ζωή κρεμόταν σε μια κλωστή και θυμήθηκε ιστορίες, οι οποίες ταλαιπώρησαν την οικογένειά της, που μέχρι να επιστρέψει στον τόπο τους, περιπλανήθηκε σε δυσχερείς συνθήκες ανά την Ελλάδα. Κι ενώ όσα μας αφηγείτο μας άφηναν μια στυφή γεύση στην ψυχή μας, εκείνη, αν και δυσάρεστα, τα διηγείτο λες και σε κάποιον άλλον είχαν συμβεί. Είναι η δύναμη του χρόνου τελικά, που όλα τα απαλύνει κι ως έναν βαθμό τα θεραπεύει.

Και για τον τρόπο που γιόρταζαν την Αποκριά μας μίλησε. Για το πώς οι άνθρωποι με αυτοσχέδια μασκαρέματα, με ανατρεπτικές μεταμορφώσεις, όπως άλλωστε απαιτεί πάντα αυτή η γιορτή, με αστεϊσμούς, με σκηνοθετημένες φάρσες, με το αναγκαίο κρασάκι στα ποτήρια, με χορό,..., δημιουργούσαν ευθυμία και διονυσιακή χαρά, ξεφεύγοντας από τη μονότονη συχνά καθημερινότητα και παίρνοντας δυνάμεις για τη συνέχισή της. *«Μια ομορφιά ήταν όλα αυτά!»*, κατέληξε.

Και ευτράπελες ιστορίες με μοναδική θεατρικότητα μας διηγήθηκε η γερόντισσα! Χρόνο να 'χαμε, να λέμε... Διότι η επιστροφή της στο παρελθόν έφερε με ζωτικότητα στο προσκήνιο πολλά από την πολύπαθη ζωή της και, όπως η ίδια σημείωσε εμφατικά, *«πρέπει να 'χουμε πολλή ώρα, για να λέμε και τελειωμό δε θα 'χουν!»*

Και πώς να χωρέσει, στ' αλήθεια, ένας αιώνας σε μια μόνο συζήτηση! Μόνο που ο χρόνος είναι αμείλικτος! Κι εκείνο το δειλινό, με τον ήλιο να έχει χαθεί στα νερά του Αιγαί-

ου, μετάλαβα πάλι λίγη από την αύρα του τόπου και των ανθρώπων του, ενώ η γιαγιά Μαρουδιώ ως αληθινή κυρά μάς ευχαρίστησε για την επίσκεψη και για τον χρόνο που της αφιερώσαμε. Άλλωστε, πάντα οι άνθρωποι της ηλικίας της, ειδικά, όταν έχουν διαύγεια πνεύματος, τη χρειάζονται, την αναζητούν τη συντροφιά, όχι μόνο για την αυτονόητη αξία της φυσικής παρουσίας κάποιου, αλλά και ως ουσιαστική επιβεβαίωση, ως απόδειξη πως η ζωή που σε μάκρος τραβά έχει κάποιο νόημα. Κι ενώ έτοιμες να φύγουμε ήμασταν, «*να σας πω τι έχω συντάξει! Δε σας είπα στίχους που σύνταξα!*»

Πώς να φύγεις, άμα τέτοια ακούς...

– Που λέτε, όταν έφυγε η μανούλα σου, Αναστασία, θυμάσαι που παντρεύτηκε ο αδερφός σου μετά... Ξέρεις τι σύνταξα, τότε; Να, αυτό:

*Έμορφος είναι ο γαμπρός,
μα λείπει ένα πράμα,
αν ήταν κι η μανούλα του
θα 'ταν στον κόσμο θάμα.*

Κι όταν χαροπάλευε ένα παλληκάρι, σύνταξα ετούτο το τραγούδι, μοναχή μου το σύνταξα»! Λέει:

*Πυκνά και μαύρα σύννεφα σκεπάσαν το φεγγάρι
αυτή την ώρα ξεψυχά το δόλιο παλληκάρι.
Η μάνα και τ' αδέρφια του πά' στο προσκέφαλό του
θρηνούν απαρηγόρητα τον άδικο χαμό του.
Μαζί και φίλοι, συγγενείς τον κλαίνε από συμπόνια
που χάνει τη ζωίτσα του στα εικοσιπέντε του χρόνια.*

Όταν πέθανε ο αδερφός του αντρός μου, στην Αθήνα -σε ταβέρνα πέθανε-, πήγα μετά στ' ανίψια μας και μου λένε,

«Πάμε, θεία, στον τάφο του πατέρα μας;», «Να πάμε!», λέω. Αφού με πήρανε και πήγαμε στο μνήμα, μου λένε τα παιδιά, «πάμε, τώρα, θεία!» «Για περιμένετε», λέω, «μια στιγμή» κι αρχίζω:

*Χθες το βράδυ στην ταβέρνα, πέθανε ο Περικλής
ο πιο ντερμπεντέρης άντρας κι ο πιο μερακλής μπεκρής.
Τρέξτε, φέρτε τα μπουζούκια, τρέξτε, φέρτε να χαρώ
να μερακλαδίσει ο χάρος και να πιάσει το χορό.*

[...]

- Θα ξανάρθετε πάλι;
- Μπορεί, του χρόνου...
- Άμα ξανάρθετε, θα 'μαι στην ασπροκοκαλιά!
- Τι είναι η ασπροκοκαλιά;
- Την ασπροκοκαλιά δεν ξέρεις; Άπαπα!
- Δεν τη λέμε αυτή τη λέξη, εμείς...
- Δεν σπούδασες καλά, φαίνεται! Ο νεκροταφείος είναι η ασπροκοκαλιά!
- Α! έτσι το λέτε;
- Από τα κόκαλα τ' άσπρα!
- Εγώ νομίζω δεν θα 'σαι κει! Εδώ θα 'σαι και του χρόνου, γιατί έχεις τη διάθεση να ζήσεις!
- Δόξα σοι ο Θεός μέχρι εδώ! Αλλά γριά γυναίκα είμαι... κάποτε θα πεθάνω...

Χαιρετήσαμε τη γιαγιά Μαρουδιώ, κι εγώ, αγκαλιάζοντάς την, ένιωσα πως η αγκάλη της ήταν ζεστή και πληθωρική, όπως και η πολυκύμαντη, πλήρης εμπειριών ζωή της!

Στη συνέχεια, αποχαιρετήσαμε..., ευχαριστήσαμε εγκάρδια τη φίλη μας για την ξεχωριστή φιλοξενία και αποσυρθήκαμε για ξεκούραση. Το πρωί θ' αναχωρούσαμε!

Αγαθονήσι - Λειψοί

Όμορφη, φωτεινή μέρα χάραξε στα παράθυρά μας, ενώ οι καμπάνες του Αγίου Γεωργίου μηνούσαν τη γιορτή· του Αγίου Πνεύματος ήταν. Στο λιμάνι καμία κίνηση και η θάλασσα, γαλήνια, συνταίριαζε αυτό το πρωινό την όψη της μ' εκείνη του τόπου. Κι εμείς, σαν έτοιμοι από καιρό, που λέει ο ποιητής, ετοιμαστήκαμε, πήγαμε στη «Θάλασσα» να πιούμε το καφεδάκι μας και να χαιρετίσουμε, ώσπου ο ήχος της άφιξης του καταμαράν μάς έκανε να σπεύσουμε και επιβιβαστήκαμε με προορισμό τους Λειψούς. Αποχαιρετίσαμε με γρήγορες ματιές τον τόπο και με τη σκέψη μας όλους όσους γνωρίσαμε εκεί, ελπίζοντας, όσο κι αν έμοιαζε ανέφικτο εκείνη τη στιγμή, σε μια επιστροφή!

Ατενίζοντας τα νερά του Αιγαίου πάνω στα οποία κάλπαζε σαν άτι το ταχύπλοο που μας ταξίδευε, αν και η σκέψη υπαγόρευε πως πρέπει να στρέψω την προσοχή μου στον νέο προορισμό, η ψυχή με κρατούσε ακόμα στο Αγαθονήσι! Είχαμε δει πολλά και είχαμε ζήσει πλήθος εμπειριών μέσα σε λίγες μέρες άλλωστε, και δεν μπορούσε αυτή να ξεκόψει μεμιάς από τους σύντομους, ξεχωριστούς δεσμούς που δημιουργήσε εκεί! Χρειαζόταν τον χρόνο της...

Τώρα που ολοκληρώνω ό,τι έγραψα για κείνον τον μικρό, ακριτικό τόπο, νιώθω πως η ψυχή μου γαλήνεψε! Δεν γνωρίζω αν αξιωθώ να επιστρέψω κάποια στιγμή σ' αυτόν, αλλά ό,τι έγραψα ας είναι μια ελάχιστη απόδειξη της αγάπης μου και της αέναης πνευματικής και ψυχικής επιστροφής μου.

Εικόνα 60, 61. Απόψεις του όρμου του Αγίου Γεωργίου.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ από καρδιάς και εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου σε όλους όσους συνέβαλαν στο να πάρει τη μορφή που έχει το ανά χείρας πόνημα.

Την Αναστασία Κοττόρου, αγαπημένη ύπαρξη, βασική αφορμή για το ταξίδι στο Αγαθονήσι και σημαντική παρουσία στη διάρκειά του, η οποία μου παραχώρησε και φωτογραφίες από το αρχείο της για την τεκμηρίωση και την κόσμηση του βιβλίου.

Τον Δήμαρχο Αγαθονησίου, Ευάγγελο Κόττορο, για την εκλεκτή συντροφιά του, η οποία, πέραν άλλων, απέφερε πολλά στον εμπλουτισμό της παρούσας έκδοσης.

Τη Μαρουδιώ Κανέλλη, τον Μιχάλη Κόττορο και τη Βαγγελιώ Μιχελή, σεβαστούς υπερήλικες, οι οποίοι μου έδωσαν τη χαρά να συνομιλήσω μαζί τους και να καταγράψω σημαντικά στοιχεία για το παρελθόν του νησιού.

Τον φωτογράφο, Μανόλη Θράβαλο, για τις φωτογραφίες που αφιλοκερδώς παραχώρησε, προκειμένου να περιληφθούν στο βιβλίο, καθώς και τη συνάδελφο, Μαρίνα Μόγλη, η οποία μπήκε στον κόπο να φωτογραφίσει, χάριν της παρούσας έκδοσης, ό,τι της ζητήθηκε και ν' αποστείλει το σχετικό υλικό.

Τέλος, ευχαριστώ κάθε Αγαθονησιώτισσα και κάθε Αγαθονησιώτη, αλλά όχι μόνο, που γνώρισα εκεί και διάνθισε ποικιλότροπα την παραμονή μου, και φυσικά τον συνοδοιπόρο της ζωής και του ταξιδιού, Χρήστο Δ. Στούμπο, ο οποίος ήταν υποστηρικτικός τόσο στη διάρκεια του ταξιδιού όσο και κατά τη συγγραφή του βιβλίου.

Περιεχόμενα

- σ. 7. Αγαθονήσι
- σ. 9. Τόποι μικροί
- σ. 11. Πειραιάς - Πάτμος
- σ. 21. Πάτμος - Αγαθονήσι - 1^η μέρα
- σ. 28. Αγαθονήσι - 2^η μέρα
- σ. 47. Αγαθονήσι - 3^η μέρα
- σ. 54. Αγαθονήσι - 4^η μέρα
- σ. 59. Αγαθονήσι - 5^η μέρα
- σ. 71. Αγαθονήσι - 6^η μέρα
- σ. 92. Αγαθονήσι - 7^η μέρα
- σ. 120. Αγαθονήσι - 8^η μέρα
- σ. 122. Αγαθονήσι - 9^η μέρα
- σ. 125. Αγαθονήσι - 10^η μέρα
- σ. 130. Αγαθονήσι - 11^η μέρα
- σ. 145. Αγαθονήσι - Λειψοί
- σ. 147. Ευχαριστίες
- σ. 148. Περιεχόμενα
- σ. 150. Πίνακας εικόνων

Εικόνα 62, 63. Από τη χλωρίδα του νησιού·
αστοιβή και ασφόδελος.

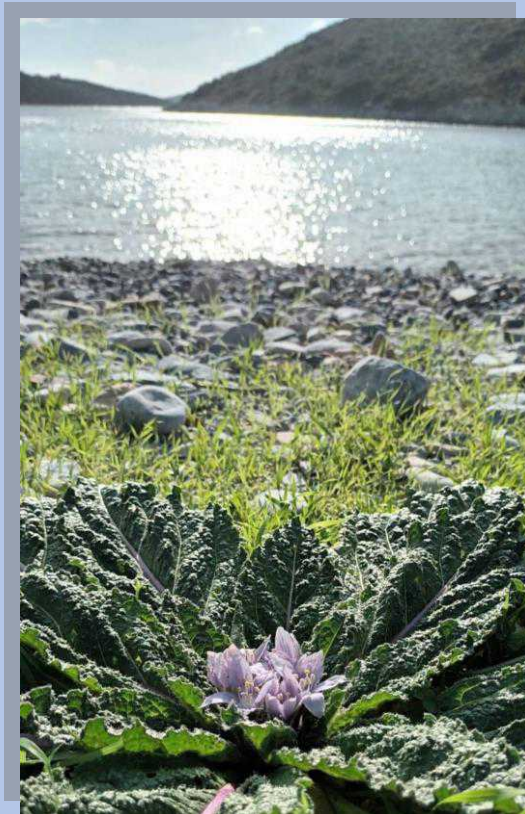
Πίνακας Εικόνων

1. Δωδεκάνησα,
<https://www.topoikaitropoi.gr/locations/dodekanisa/attachment/dwdek anisa/>
2. Βοτσαλωτό με απεικόνιση του Αγαθονησίου (αρχείο Μαρίνας Μόγλη).
3. Κατάθεση στεφάνων στο Αγαθονήσι (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
4. Αρχαίο μελισσοκομείο, Ανακοίνωση του αρχαιολόγου Χρήστου Γιαννά, <https://www.archaiologia.gr/blog/2014/10/01/ένα-αρχαίο-μελισσοκομείο-στο-αγαθονή/>
5. Θραύσματα κυψέλης,
https://pavlostriantafyllidis.blogspot.com/2009/10/blog-post_11.html
6. Μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, Χώρα Πάτμου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
7. Ανεμόμυλοι, Χώρα Πάτμου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
8. Χώρα Πάτμου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
9. Χώρα Πάτμου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
10. Άποψη του όρμου και του οικισμού του Αγίου Γεωργίου (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
11. Όταν κοιτάς από ψηλά... Άποψη του όρμου και του οικισμού του Αγίου Γεωργίου (αρχείο Μανόλη Θράβαλου).
12. Όμορφη νυχτιά στο Αγαθονήσι (αρχείο Μανόλη Θράβαλου).
13. Η καμπάνα στο ξωκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
14. Πικροδάφνες στον δρόμο για τη Σπηλιά (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
15. Χινοποδιές στον δρόμο για τη Σπηλιά (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
16. Στον δρόμο για τη Σπηλιά (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).

17. Παραλία Σπηλιάς κι αντίκρυ η σπηλιά (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
18. Το ξωκκλήσι του Αγίου Χαράλαμπου (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
19. Ηλιοβασίλεμα στον Άγιο Χαράλαμπο (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
20. Ξωκκλήσια, Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και Αγίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
21. Κιονόκρανο στο προαύλιο του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και της Αγίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
22. Άποψη του όρμου του Αγίου Γεωργίου (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
23. Όταν ο όρμος του Αγίου Γεωργίου λάμπει (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
- 24, 25. Από τη χλωρίδα του νησιού· ορχιδέα και γλαδιόλα (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
26. Προσκυνητάρι στο Μεγάλο Χωριό (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
27. Το ξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
28. Άποψη των Θόλων (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
- 29, 30. Ο «βότσος» πίσω από τον Άγιο Νικόλαο και ο «βότσος» στην άλλη πλευρά του νησιού (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
31. Δειλινό στο Καθολικό (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
32. Το Αρχαιολογικό Μουσείο και το Καστράκι (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
33. Πορφύρα (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
34. Αποτυπώματα (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
35. Απέραντο γαλάζιο (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
36. Μια καρδιά που μιλά γι' αγάπη (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
37. Οι ναοί, Αγίων Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης, Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και Παναγίας (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
38. Μιχάλης Κόττορος (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
39. Προσκυνητάρι στο Μεγάλο Χωριό (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
40. Αλώνι (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
41. Βαγγελιώ Μιχελή (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).

42. Η Αναστασία Κοττόρου συνεχίζει την παράδοση (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
43. Η Αναστασία Κοττόρου μας κερνά πίτες (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
44. Ψήσιμο πιτών σε παραδοσιακό φούρνο (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
- 45, 46. Παρασκευή τυριού (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
47. Η μπιγκόνια που ανθούσε μαζί μ' άλλα λουλούδια στην αυλή της Βαγγελιώς (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
48. Ευάγγελος Κόττορος, Δήμαρχος Αγαθονησίου (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
49. Η σημαία μας (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
50. Η πρόσκληση της παρουσίασης του βιβλίου (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).
51. Ιερός ναός Αγίου Γεωργίου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
52. Κόλλυβα (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
53. Η καμπάνα - σήμαντρο (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
54. Αρκιοί· από το βιβλίο της άνοιξης (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
55. Στο λιμανάκι των Αρκιών (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
56. Πανηγύρι χωρίς μουσικούς δεν γίνεται, <https://agathonisi.gr/>
57. Σε αιγαιοπελαγίτικους χορευτικούς ρυθμούς, <https://agathonisi.gr/>
58. Χορός μέχρι πρωίας, <https://agathonisi.gr/>
59. Μαρουδιώ Κανέλλη (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
- 60, 61. Απόψεις του όρμου του Αγίου Γεωργίου (αρχείο Παναγιώτας Π. Λάμπρη).
- 62, 63. Από τη γλωρίδα του νησιού· αστοιβή και ασφόδελος (αρχείο Αναστασίας Κοττόρου).

Σημείωση: Χάριν της έκδοσης, η δημιουργός επεξεργάστηκε αρκετές από τις φωτογραφίες του βιβλίου στον ηλεκτρονικό υπολογιστή.

ISBN: 978-618-87900-1-8